

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Fazekas Ferenc
Életemet elmesélem

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**A borítón
Nagy Albert
rajza**

**Megjelent
a Magyar Művelődési
és Közoktatási Minisztérium,
valamint a zilahi
Szilágy Társaság
támogatásával**

ISBN 973 26 0528 6

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Fazekas Ferenc

Életemet elmesélem

Közreadja

Kovács Kuruc János

Kriterion Könyvkiadó
Bukarest–Kolozsvár

Gyerekszivaj közepette keres valaki az iskola udvarán. Nagyapám korú, szelíd ábrázatú bácsi mutatkozik be. Ahogy meglátom, Joó György jut eszembe. Naplót vezetett a régi világról, mondja; szívesen megmutatja, ha érdekel.

Otthon remegő ujjakkal simítgatja a lapokat, és nagyon érdekesen mondja el mindazt, amit ő megért, látott, tapasztalt hetvennyolc év alatt. Szálkás, egyszerű betűkkel tanít bennünket, a második világháború után született „zöldfülüeket” életre, élni akarásra.

Lehetne bármely ember sorsa. Ő árván maradt, a húszas évek kényszere-hóbortja – irány Amerika! – folytán. Szegénység, mezítlábasság, nélkülözés, szolgasors várja, hiszen hiába volt eladó bor, pálinka, gabona, az akkori Szilágyságban, mégis kegyetlen pénzhiány uralkodott. Ferkó bácsi ennek ellenére megmaradt egyszerű, józan gondolkodású, örökké bizakodó embernek. Hitt a barátságban, a békességtiszteletben, a szeretetben és a munkában, a román pofozófőnök durvaságai, a magyar „kutyaistenitmagának”, a háború, sebesülés, orosz fogság, kommunizmus és kollektivizálás közepette.

Hitt, mert hinni akart, és ez az optimizmus életben tartotta a lengyel front golyózápóra közepette, a Tatárhágón túl, sebesülten az Aranyos mellett, a tordai hadszíntéren, a sztálingrádi lágerben.

Tanulni akarása példaértékű kellene hogy legyen a ma tanulni nem szeretők számára. Akárcsak édesanyja gerinces magatartása, aki majdnem földönfutó lévén, gyermekét mégis felekezeti (református) iskolába adta, megérezvén az Anghelescu-féle tanügyi reform elromá-

nosító célzatát. Tette ezt annak ellenére, hogy a faluban egyre azt hajtogatták: A kapához nem kell iskola! A magában csendesén lázadó tízéves kisfiát, akit kénytelen szolgának adni, olyan tanáccsal látta el, mint Nyilas Misit az édesanyja: „Légy szófogadó, kisfiám!”

Felemelő a vágyakozó ragaszkodás, ami Ferkót áthatja szülőföldje, kis faluja, szerettei, pajtásai iránt. Számára ez egy „csokorba kötött bokréta”.

Hátha elindítunk valamit e visszaemlékezés kiadásával a hepehupás, vén Szilágy hallgatásba burkolózott életében...

Kovács Kuruc János

1927. március vége vagy április eleje lehetett. Arra emlékszem, hogy szombati nap volt. Ezt onnan tudom, hogy a városban (Zilahon) akkor volt a vásár és mi ott laktunk a falu végén, a mellett az út mellett, ahol a vásárosok a szomszéd falvakból eljártak. Édesanyám tisztogatott a kis portánk előtt, gazt gyomlált, sáncot takarított, sepregetett. Mi gyermekek ott játszadoztunk az udvaron, vagy bámultuk a hazafelé igyekvő embereket. Egyszer jött egy csapat asszony, lehettek vagy négyen-ötven. Az egyik odament anyámhoz és köszönt.

– Jó napot, jó asszony!

– Jó napot – köszönt vissza anyám.

– Úgy hallottam, magának sok fia van – nevette el magát a néni.

– Van – mondta anyám – kisebb is, nagyobb is. Megáldott engem az Isten négy fiúval és egy lánnyal.

– Hát az isten tartsa meg őket is, magát is, hogy tudja felnevelni őket!

– Köszönöm – mondta anyám, de már pityergett is.

– Mondja szomszédasszony, nem adna a sok közül egyet, csak ide a szomszéd faluba... Van egy szomszédom, akinek kellene egy ilyenforma – mutatott rám a néni. – Nem lenne rosszul dolga, mert Lajos bácsi nem rossz ember. Így hívják, akihez akarnám vinni. Nagyon csendes, jó öregember és a felesége is, Tarca néni. Higgye el, nem lesz rossz dolga a fiának. Igaz, ami igaz, aki szolgál, az csak szolga!

Anyám reánk nézett jószágos szemével, és keserű szívvel azt mondta:

– Gyertek csak ide, fiaim!

Odamentünk hozzá, megfogluk a szoknyáját és körülálltuk.

– Ez tizennégy éves – mutatott anyám a bátyámra – és egy kis hasznát is veszem már. Meg már hívják is ide a faluba egy jó módú gazdához. Lehet, őt oda fogom adni...

Én erősen megszorítottam anyám kezét.

– Ez még tízéves, ennek még iskolába kellene járnia... Két osztályt kijárt, most járja a harmadikat.

A két öcsém nem jöhetett számításba. Egyik nyolc-, a másik hatéves volt. A húgocskám pedig csak kétéveske.

– Drága jó asszony – szólt a néni – szegény emberek vagyunk mi, megélünk iskola nélkül is. Igaz, hogy az én fiam kijárta a négy osztályt, de tudja jóasszony, a kapához nem kell iskola!

Mikor én ezt meghallottam, még jobban megszorítottam anyám kezét és elkezdtem sírni. Úgy sírtam volna, hogy senki se vegye észre, mert úgy éreztem, az én árva életem már zsenge korában szolgaságra van ítélve. Nagyon szerettem volna iskolába járni, mert szerettem tanulni, de a sors másképp akarta. Emlékszem, abban az időben húsvétra kaptuk a vakációt, és a templomban tartottuk az ünnepélyt, mert mi felekezeti iskolába jártunk. Ötven gyermeknek volt egy tanító nénije. Az iskolánk egy egyszerű falusi ház volt, egyetlen tantedemmel. Az asztalunk gyalulatlan deszkából volt készítve, két hosszú lóca mellette. Két osztály délelőtt, a másik kettő délután járt. Tanfelszerelésünk egy ábécés-könyv és egy palatábla. Tüzet télen csak úgy raktunk, ha mindenki vitt magával egy darab fát otthonról. Rossz volt a kályhánk, sokszor több volt a füst, mint a meleg. Sok gyenge tanuló volt az osztályunkban. Nehezen tanultak, sokat rosszalkodtak.

Engem nagyon szeretett Székely Margit tanító néni, mert jól tanultam, és jó volt a magaviseletem is.

Az évzáró ünnepségen verset szavaltam:

Kis katona vagyok én, huszár a nevem,
Mit nevettek rajta, én büszkén viselem.
Van kis kardom, aranyos, kisdolmányos, zsinóros,
Bátor a szívem!
Kis katona vagyok én, huszár a nevem!

A tanító néni megcsókolt örömeiben, mert szépen elszavaltam a verset. Mikor megkaptam az értesítőt, mindenből egyesem volt, ugyanis abban az időben mifelénk ez volt a legnagyobb jegy.

Én soha többé nem jártam iskolába

...Azaz, rosszul fejeztem ki magam, mert mégis jártam én az iskolába, az élet iskolájába, ahol nincs szünidő, ahol nem tanítanak helyesírásra, sem matematikára vagy kémiára. A történelmet saját bőrömon tanultam meg!

Ki hinné, hogy mennyi mindent meg lehet tanulni ebben az iskolában, ahol nem egyszer egy évben kell vizsgázni, hanem mindennap, az akkornapi tapasztalataimból. Ahol nem a tanító, hanem te saját magad adod a jegyet magadnak. Itt is lehet jól és rosszul tanulni...

Itt nincs szülői értekezlet, csak szülő és gyermek között van tapasztalatcsere, szülő csak egy van. Az is egy bánatos szegény özvegy elkeseredett anya. Egy ilyen iskolában sok mindent meg lehet tanulni.

Én itt tanultam meg, hogy nem megvetni, hanem szeretni kell a munkát, hogy nem gyűlölködésben, hanem békeességben kell élni embertársaimmal. Itt tanultam meg, hogy a boldogság a békeességen alapszik, s igazi boldogság csak ott van, ahol szeretik egymást!

Nálunk amilyen nagy volt a szegénység, épp olyan nagy volt a szeretet. Anyám mindent megtett értünk, ami csak a szegénységünkből kitellett. Tőle többet tanultam, mint bárki mástól.

Ebbe az iskolába járok én ma is, tanulok ötvenhét éves létemre...

– Na, szomszédasszony, hogy gondolja, engedi a fiát, mert én akkor viszem is magammal a gyermeket.

Én anyám könnyező szemét néztem, átöleltem a derekát és elkezdtem a sírást, mert nagyon fájt volna a megválás. Anyám megsimogatta a fejemet, magához szorított s azt mondta:

– Nincs mit tegyek, nagyon nehezen élünk, sokan vagytok, hátha jobb lesz így...

Akkor odajött a kalotaszegi Zsobokról származó nagyanyám és a többi testvérem is hozzám. Nagyanyám, akivel együtt háltam, megölelt és megcsókolt, mivel nagyon szeretett engem.

A megegyezés úgy volt, hogy a néni elvisz egy hétre, s ha megszeretem a helyet, maradok, ha nem, akkor visszajöhetek, de anyám a következő vasárnap jöjjön el oda, egyezzenek meg a gazdámmal.

És én elbúcsúztam testvéreimtől, anyámtól, nagyanyámtól. Olyan nehéz volt ez az elválás, mintha örök időre mentem volna el, mert egy árva gyermek érzi azt, hol szeretik őt nagyon, de arra is nagyon érzékeny, ha valaki nagyon megbántja őt.

Így szakadt félbe iskolába járásom harmadik esztendeje, amit soha többé pótolni nem tudtam. Így kezdtem az életet, tízéves koromban.

Anyám elkísért a Görgényig, ahol elbúcsúztunk egymástól. Azt mondta:

– Légy szófogadó, kisfiam!

Azzal elfordult, és én úgy emlékszem, nagyon sírt.

Én az asszonyokhoz csatlakoztam, és mentem új otthonom felé. Nagydobára. Az asszonyok, szokás szerint, sok mindenről beszélgettek. Úgy hallottam, az én sorsomat is intézik. Megkérdezték tőlem, hogy hívnak. Megmondtam. Azt is megkérdezték, hányan vagyunk testvérek. Ezt is megmondtam.

– Szegény gyermek, de hamar jut idegen kenyérre... hát igen, ilyen az árva gyermek sorsa – mondta az egyik asszony, s bandukoltunk lassan a hegytető felé, ahol már megpillantottam a falut szalmatetős házaival. Csak itt-ott volt egy-egy cseréppel fedett ház.

Lassan beérkeztünk a faluba.

Én, mint a kopó a juhok után, úgy mentem az asszonyok nyomában, félve, remegve, mi vár rám...

Szegényesek, de tiszták voltak a házak, udvarok. Görbe utcák, de a kerítések mentén akácfa sorakoztak. A falu fölött is volt egy kis erdő, ami tiszta akác. Amikor az akác nyílt, olyan volt a falu, mint egy csoportba kötött bokréta, és olyan illat volt az egész faluban, hogy az ember nem győzte szívni magába.

A többi asszonyok elmentek, ki-ki a maga útjára, én a néniel maradtam, az ő kapujuk előtt vezetett el az utunk.

– Na, kisfiam, gyere csak bé hozzánk egy kicsit – mondta az asszony –, ismerkedj meg az én fiammal. Elek, Elek! – kiáltotta a néni a fiát.

– Itt vagyok, édesanyám! – pattant elő.

– Gyere galambom, gyere, ismerkedj meg ezzel a kisfiúval. Szegény, olyan kis árva, nincs neki édesapja. Legyetek jó barátok. Együtt fogtok járni tehenet legeltetni.

Jó barátok is lettünk, de azt hiszem, neki volt valami baja a tüdejével, mert még abban az évben meghalt szegény.

A néni levetette vásáros ruháját, felvette a hétköznapit, egyet fordult a házban, kiment, krumplit hozott a kötényében, leült, meghámozta, megaprította, egy tálban tisztára mosta, és odatette főni. Ezután megfogta a kezemet, elindultunk a másik utcába, ahol megálltunk egy kapu előtt.

– Na, kisfiam, ide megyünk be – mondta.

A szívem úgy dobogott, mint egy kismadárnak, nem tudtam elképzelni, milyen lesz a sorsom az új otthonomban. Nincs mellettem édesanyám, aki megsimogasson, vagy nagyanyám, aki betakargasson, sem testvéreim, akikkel esténként annyit hancúroztunk.

Amikor bementünk, szép, tágas udvar fogadott. Fehérre meszelt, szalmatető ház, az udvar tisztára seperve. Tisztaság mindenhol.

– Adjon isten, komámuram! – köszönt az asszony.

– Adjon isten magának is, komámasszony – köszönt vissza a gazda, aki az udvaron éppen akkor végezhetett el a tisztogatást.

Középtermetű, fehér hajú, szelíd ábrázatú öreg bácsi volt.

– Ni, ni, hát ezt a prücsköt hol fogta? – szólt tréfásan az öreg.

– Az úgy volt, hogy amikor jöttem a vásárból hazafelé, eszembe jutott, hogy magának szüksége van egy ilyen prücsökre. No, de ne bántsuk, mert árva gyermek, ide való a szomszéd faluba.

De már akkor körülfogtak engem, a házinéni, a veje, az unokái. Ezek mind ott laktak, egy fedél alatt.

Én egy kicsit megszeppenve a néni mellé húzódtam, mintha anyám lett volna.

– Na, ne félj, kisfiam! – szólt a házinéni, és megsimogatta az arcomat, majd hozzátette:

– Szegény gyermekek.

A többi gyerek is megbámult, akik mind kisebbek voltak, mint én, mind barátságosak voltak hozzám.

– Menjünk bé a házba! – szólt a házigazda, mert már elkezdett esteledni.

Bementünk.

Szép nagy szoba volt, fehérre meszelt falakkal. A tűzhely körül babosra volt mázolva a fal, mert ilyen volt a szokás. Azután leültettek az asztal mellé, megkérdezték, hogy hívnak. Kezdték érdeklődni, kinek a gyermeke vagyok. A néni válaszolt, aki odavitt. Elmondta, hogy annak az asszonynak a fia vagyok, akinek az ura meghalt Kubában, mert tudta azt az egész környék, hogy öten maradtunk árvák.

A gazdasszony vacsorát hozott, velük együtt ettem, de hogy mit, ma már nem emlékszem. Közben a néni folytatta a beszédet:

– Úgy egyeztem meg a fiú anyjával, hogy egy hét próbaidő lesz, és a jövő vasárnap eljön egyezkedni a fizetéséről. Nagy szegénységben élnek – folytatta – öt gyermek, az anyjuk és a nagyanyjuk. Alig két hold földcs-

kéjük, oszt nincs mivel megdolgozzák. Semmiféle jószáguk nincsen... – ezzel az én jótévőm jó éjszakát köszönt és elment dolgára.

Vacsora után még egy kicsit elbeszélgettek velem az öregek, kérdezősködtek erről is, arról is. Bejött a veje, a lánya, az unokák, még egy kicsit elbeszélgettünk. Azt mondták, ha jól viselkedek, nem lesz rossz dolgom.

Az idő már jól eltelt, készülődünk lefeküdni.

– Na, fiú – szólt a gazdám –, gyere, megmutatom a fekhelyedet! – És ezentúl csak úgy szólítottak: fiú.

A gazdám ment elől, én utána. Kimentünk. Szép csillogos este volt, a holdvilág szépen sütött, de a nagy diófa előtte volt, s azon keresztül homályosan bólogatott felém. Keresztülvágtunk az udvaron, mert az istálló az udvar másik felében volt.

Gazdám kinyitotta az istálló ajtaját, bementünk.

Erős istállószag csapott meg.

Gazdám gyufát vett elő, és meggyújtotta a mécsest, ami elég gyengén pislákol. Erre a tehenek is felkeltek, nagyot nyújtózkodtak, elvégezték dolgukat. Gazdám villát vett elő, kihányta a friss trágyát, és új almot készített nekik. A két tehén kérődzött csendesen tovább, rám néztek azokkal a nagy szemükkel, melyek úgy világítottak a félhomályban, mint a szentjánosbogarak a fűben.

– Ezt a fehéret Virágnak hívják! – mutatta a gazdám azt, amelyiknek akkora két szarva volt, hogy a padlást érte vele.

– Ezt a másikat Rózsának nevezzük!

Pirostarka, rövid szarvú tehén volt.

Az istálló egyik sarkában volt egy ágynak nevezhető priccs, ami szalmával volt megtöltve, azon egy lepedő, egy párna és egy rongyból szőtt házipokróc, de azok mind tiszták voltak.

– Na, fiú – szólt a gazdám – ez lesz a fekhelyed! Remélem, nem félsz egyedül.

Nem szóltam semmit, csak a szívem szorult össze. Gazdám elment lefeküdni, én nekifogtam levetkőzni,

ami nem sokból állott. A cipőt nem kellett lehúzni, mert mezítláb voltam. Egy nadrág és egy kis mellény volt rajtam. A nadrág alatt, gatyá helyett, hosszú ing.

A mécesst eloltottam, lefeküdtem. Imádkoztam, úgy, ahogy anyám megtanított. Elgondolható, hogy egy tízéves gyermeket, aki népes családból egyszeribe idegen faluba, istállóba bezáratik, milyen érzés foghat el. Abban az időben még babonások voltak az emberek. Sokat hallottam nagyanyámtól, akivel addig egy ágyban aludtam, hogy milyen boszorkányok vannak. Fekete kutya, nagy macska képében bemennek az istállóba és elviszik a tehéntől a tejet. Reszkettem a félelemtől. Egy kicsit biztatott a tehenek szuszogása.

Már éjfél után lehetett az idő, amikor egy kakas megszólalt. Akkor csendesen elaludtam, mert úgy hallottam, hogy miután a kakas megszólal, nem járnak a boszorkányok.

Reggel ötökör gazdám ébresztett. Könnyű volt felkeltőn, mert én már fel voltam ébredve. Meg sem kérdezte tőlem, hogy aludtam. Vette a vasvillát, szedte a trágyát, megigazította a szalmát a tehenek alatt. Majd vette a kefét és a vakarót, megmutatta, hogyan kell megpucolni az állatokat. Ezt jól tette, mert hasznát vettem ennek a tudománynak később.

Első nap úgy telt el, hogy fát vágunk.

Megmagyarázták azt is, hogy hol van a bolt, elküldtek vásárolni gyufát, petróleumot, másegyebeket. Megmutatták, hogy hova kell járni jó vízért. A mi udvarunkon is volt kút, de abból nem ittunk. Csak a teheneket itattuk belőle.

Így telt el az első hét. Lassan az istállószagot is megszoktam, a félelmen is lassan úrrá lettem, mert van az embernek egy nagyon jó barátja, a csillagos ég. Aki azt sokáig nézi, annak megbátorodik a szíve, és többé nem fél semmitől.

Én sokszor megbámultam és sokáig néztem az eget. Nem ismertem a csillagok járását, nem tudtam, melyik milyen pályán kering, csak a holdat ismertem, azt a

sápadt égitestet, amely bearanyozta az én életemet mind e mai napig.

...Lassan eljött a vasárnap.

A drága jó anyám eljött hozzám az egyik öcsémmel. Amikor megláttam őket, sírva fakadtam. Anyám meg-simogatott, és azt mondta:

– Ezután te fogsz hazajönni egy héten egyszer! – Ki-bontotta tarisznyáját. Egy túrós lepényt hozott nekem és tiszta alsóruhát.

Tiszta ruhát azután is otthonról kaptam.

Gazdámék nagyon szívesen fogadták anyámat, nem volt semmi panaszuk rám, még meg is dicsértek, hogy milyen gyors lábú vagyok. Ha elküldtek valahová, futva mentem és futva jöttem haza. Boldog volt anyám, hogy így beszélnek rólam. Megegyeztek, hogy újévig fogok szolgálni náluk.

Télire vágytam haza, és mindig, ha lehetett, télire ha-zamentem.

Hogy mennyiben egyeztek meg, pontosan nem tudom, mert annak kerek 47 esztendeje, de úgy rémlik, hogy egy rend ruhát kaptam és egy kevés pénzt is.

Anyám és öcsém délután indultak haza. Most én kí-sértem el őket a falu határáig. Ott elbúcsúztunk egy-mástól, anyám csak ennyit mondott:

– Légy jó fiú!

Ó, hányszor kaptam ezt az útravalót anyámtól...

Ezzel ők is elindultak hazafelé, és én is elindultam a másik irányba.

Még egyszer megfordultam, sokáig néztem utánuk...

Este lefekvés után sokáig nem tudtam elaludni. Csak gondolkoztam, milyen is egy árva gyermek sorsa. Min-denki szánakozik rajta, sajnálja, de azért mégiscsak az istállóban van a helye, az állatok között.

Másnap reggel szintén öt órakor költött gazdám, mert ő úgy szerette, mire megvirrad, a tehének legyenek el-látva, letakarítva.

– Na, fiú – mondta gazdám –, ma megyünk szántani, mert közeledik a tavaszi vetés.

Engem csak azért fogadott fel gazdám, hogy legyen ki vezesse a teheneket a barázdákon, és járjak velük a legelőre.

Egy kötél volt a Virág bal szarvára kötve, én azt úgy kellett tartsam, hogy a Rózsi tehén pontosan a barázdában járjon. De onnan ki ne lépjen, mert ha kilépett, bizony, előfordult, hogy az ostor vége nem a Rózsit, hanem engem ért el. A Virágnak meg olyan erős feje volt, hogy amikor csapott a légy után, engem úgy elhajított, hogy nyegtem bele. A göröngyök meg a tövissek annyira elszurkálták a lábamat, hogy már dél felé alig tudtam járni. Mert bizony, mi tagadás, én mezítláb voltam. Dél felé már csak botorkálva jártam. El voltam keseredve, a sírás fojtogatott.

Délben azt mondta gazdám, van itt a közelben egy juhász, holnap elmegyek hozzá, viszek neki egy csizmaszárat, csinál nekem egy pár bocskort. Na, gondoltam, ez jó lesz, hiszen nagyapámat sem láttam én sohasem csizmában járni, csak bocskorban.

Úgy is történt, másnap felkerestem a juhászt, és megmondtam neki, hogy ki küldött, és mit kellene csinálnia. A juhász megismert, mert ő is az én falumból való román bácsi volt, és még akkor nap megcsinálta a bocskoromat.

Másnap olyan boldog voltam azért, hogy járhatok nyugodtan a göröngyökön és a töviseken, nem szúrják a lábamat.

Így teltek a napok. Akármerre mentünk, a gazdám mindig a szekéren ült, én meg mindig a tehenek előtt jártam. A szekéren én sosem ültem.

Egyszer elküldtek ivóvízért a szomszédba. Cserépkorsóval. Amikor a korsót húztam kifelé a kútból, nekiütődött a kút köoldalának és eltörött. Most mit tegyek? Hogy menjek haza? Megijedtem, eszembe jutott, hogy van egy régi korsónk a padláson, amit csak aratáskor szoktak használni a szüleim.

És futva elindultam haza. Kb. öt kilométer távolságra van a két falu egymástól, de én úgy futottam, mint a

nyúl. Anyám a mezőn volt dolgozni, csak nagyanyám volt otthon és a testvéreim. Amikor nagyanyám meglátott, elcsodálkozott, miért jöttem haza ilyenkor?!

Elpanaszoltam, hogyan jártam a korszóval, és most félek hazamenni a korszó nélkül.

Nagyanyám felment a padlásra és megkereste a régi korszót. Én futva elindultam vissza Dobára. Ott már összekerestek mindenhol, még a kútban is, azt hitték, beleestem. Mikor megláttak, nemhogy leszidtak volna, hanem örültek, hogy nincs semmi bajom.

Kérdezték tőlem, hol voltam ily sokáig. Én elmondtam az esetet, mi történt a korszóval, és hogy otthonról hoztam egy másikat, itt van, benne a friss víz...

Erre gazdámék elnevelték magukat és a gazdám azt mondta:

– Ej, te fiú, te fiú! Miért tetted ezt? Hiszen öt lej egy ilyen korszó...

A következő szombaton vettek másik korszót, a mienket vissza kellett vigyem anyámnak. Én azután még hűségesebb voltam hozzájuk.

Mindennap jártam a tehenekkel legeltetni. A legelő elég messze volt, igaz, nem magamban, hanem több, velem egyívású fiúval jártam legeltetni. Napközben játszadoztunk, madárfészkeket fosztottunk, s mivel én voltam a legkisebb és idegen is közöttük, én kellett egész nap terelgessem az állatokat, nehogy a tilosba tévedjenek. Ha nem tettem, bizony, megtörtént, hogy megnadrágotak a nagyobb fiúk.

Egyszer olyan nehéz idő jött, majdnem ott fulladtam meg. Dörgött, villámlott, a fák csak úgy görnyedtek a viharban. Szakadt a záporosó, nem volt hova behúzódni, a tehenek mellé álltam, hogy valamicskét védve legyenek. Szörnyű idő volt. Úgy ázva-fázva mentem hazafelé, a majdnem térdig érő sárban alig tudtam vonszolni magamat.

Gazdámék nagyon jó emberek voltak, de azért nekem csak addig volt helyem a házban, amíg ettem. Még akkor is, ha fáradt és vizes voltam, az én helyem az istállóban volt.

Lassan megszoktam ezt az életet. Minden napom majdnem egyforma volt. Már ősz felé járt az idő, amikor egy napon gazdám így szólt hozzám:

– Ma éjjel elmész legeltetni a tehenekkel a Papkertbe!

Azért kellett éjjel legeltetni, mert másnap hajnalban valahova indultunk a szekérrel. Nem a fűvet kaszáltuk le, hogy hazavigyük és otthon egyék meg a tehenek, hanem éjjel legeltettük le.

Olyan sötét éjszakában alig láttam az utat, de mennem kellett. Ó, csak ne hallottam volna azokról a boszorkányokról, akik kerék és tüzes lepedő képében járnak... Bizony, összeszorult a szívem, de azért bátorságot vettem, és elmentem legeltetni.

Soha semmiféle boszorkányt nem láttam. Így lassan megszoktam az éjszakákat, és többet nem féltem.

Eljött 1927 tele. Már november végén leesett a hó, decemberben egészen nagy tél volt. Egész nap vágtam a fát és melegedni az istállóba jártam, mert ott volt nekem a helyem.

Eljött január elseje.

Letelt a szolgálat.

Megkaptam az öltöny ruhát, ami járt: egy kabátot, egy nadrágot és egy pár bakancsot. A pénzt anyám kapta meg, még a nyár folyamán.

Az öregeknek szépen megköszöntem a jószágukat, egy kicsit ők is meg voltak illetődve, amikor elbúcsúztam tőlük. Vettem a kis batyumat és elindultam hazafelé, ahol engem annyira vártak.

Ahogy kiléptem Nagydobáról, akkora volt a hó, hogy nem láttam az utat. Nekivágtam a mezőn keresztül, a térdig érő vagy még annál is nagyobb hóban. De nem számított, csak egyszer legyen otthon!

Nagy nehezen mégis hazaérkeztem a cudar hidegben.

Mikor bementem a házba, meg voltam gémberegve a hidegtől, s hol nagyanyám, hol anyám dörgölte kezeimet, hogy egy kicsit engedjen... Mindenki otthon volt, kivéve a nagyobbik testvéremet, aki szintén el volt szegődve, otthon, a faluban, egy jó módú gazdához. Az ő

sorsa csak annyiban különbözött az enyémtől, hogy 8–10 állatot kellett gondozzon, de a fekhelye, neki is az istállóban volt.

Az egész család nagyon örült. Nagyanyám az ölébe vett, megölelt, megcsókolt. És én olyan boldog voltam otthon, a család körében, mert igazi boldogság csak a szegény ember házában van, ahol nincs fényes pompa, irigység, hanem csak az igazi szeretet. Mert mint madár a szárnyaival, úgy takargatott, óvott bennünket anyám és nagyanyám.

Anyám ebédet készített, mivel ünnep volt, ráadásul kettős ünnep. Az egyik az újesztendő, a másik az én hazaérkezésem.

Délutánra a nagyobbik testvérem is hazajött. Most már mind együtt voltunk, együtt örvendtünk. Nagyanyám azt mondta, nagyon boldog, amikor így lát bennünket. Még azt is hozzátette, hogy ők ketten voltak testvérek Zsobokon, két lány, de nagyon sokat veszekedtek, civódtak egymással. Egyik sem akart engedni, és az anyjuk azt mondta:

– Úgy menjetek el egymástól, hogy hírét se halljátok egymásnak.

És az anyai átok megfogta őket. Az anyjuk meghalt, és ők úgy elkerültek egymástól, hogy nagyanyám azt sem tudja, hogy él-e, hal-e a testvére. Még öreg korában is ezen bánkódott.

Künn fénylett a hó, nagy hideg volt. Bent, a mi kis házunkban meleg volt, de nem a fának melege, inkább az anyám szívének melege volt az, aki olyan forrón szeretett bennünket. Mennyit féltett minket, mennyit küzdött érettünk, a szemefénye voltunk. Még a ruhájának a feleslegét is eladta, hogy nekünk legyen amit fölvegyünk és ne fázzunk. Minden este könnyes szemmel feküdt le.

Egyetlen könyv a Zsoltár volt a házunkban.

Abból minden este és minden reggel elolvasta az imádságot.

Nem is tud úgy imádkozni senki, mint egy özvegy-asszony!

Milyen is volt az a kicsi fészek, amit mi háznak nevezhetünk? Ahova én mindig úgy vágytam haza, akármerre vitt a sorsom útja? Még most, ötvenhét év után is sokszor, gondolatban ott vagyok, abban a kis házikóban, pedig ma már Zilahon szép házam van: két szoba, előszoba, konyha, éléskamra, szép virágos udvar, szőlőlugassal. Az előszobában nyílnak a virágok, a padlón szőnyeg, a polcon televízió, rádió és minden, ami a mai világban szükséges, mégis oda gondolok vissza, arra a kis házra, amelyben születtem, pedig ott nyomorúságos helyzetben laktunk.

Az a házikó úgy nézett ki, kb. 3,5 méter hosszú, 3 m széles, amit mi csak egyszerűen háznak neveztünk. A pitvar 3 x 3 m lehetett.

A falak annyira görbék, hogy legalább 15-20 centire kiálltak a függőből. Úgy nézett ki az egész ház, mint mikor valaki félrevágja a fején a kalapot.

Szegény anyám, mindig félt, hogy egy éjszaka ránk dől. A fedele szalma volt, és mikor esett az eső, nagyanyám nem győzte rakni az edényeket a becsorgások alá. Három ablak volt, kettő félméternyi lehetett. A harmadik ennél is kisebb, egy sor üveggel, olyan gyenge rárával, hogy mikor fúj a szél, csak úgy füttyült bé rajta.

A pitvarajtó egyszerű, gyalulatlan deszkából volt, rajta madzag húzóval és egy kilincs, amit fordítónak nevezünk. A mestergerenda olyan alacsony volt, hogy mikor egy ember bejött hozzánk, le kellett hajolnia.

Ezen a mestergerendán tartotta nagyapám a pipáját, a dohányt és a bagót, mert még emlékszem, mikor dió nagyságú bagót vett ki a szájából, és rakta sorba a mestergerendára.

Úgy őrizte, mint valami kincset és naponta cserélte őket a szájában.

A házunk tiszta volt, csak éppen a bagó árasztott néha egy kis kellemetlen szagot, meg a sok pipafüst, de

megszoktuk, mert az ajtónyíláson úgysis elég sok friss levegő jött be.

Volt a házunkban két rendes ágy és egy kicsi, amit a nagy ágy alatt tartottunk, és akkor vettük ki, amikor le kellett feküdni. Volt egy sifon, amiben a ruhát tartottuk, és egy padláda. Kaszten a szomszédban volt a többi ruhával, mert az már nem fért a házban. Volt egy tűzhely és egy edényespolc. Cseréptányérból ettünk. A falon volt harminc darab szebbnél szebb virágos tányér, a nagyanyámé, Zsobokról. Ezek díszítették a házunkat.

Amikor anyám szőtt és betette az osztovátát, meg sem tudtunk mozdulni a házban. A pitvarban volt a sütőkemence, ahonnan szabadon ment a füst a kéménybe. Soha jobb ízű kenyeret nem ettem, mint amit nagyanyám sütött ebben a kemencében, pedig málékenyér volt: mert mi csak nagy ünnepeken ettünk kalácsot, máskor mindig málékenyér volt az asztalon, szép pirosra megsütve. Egy héten egyszer sütöttek, nyáron megszáradt, télen megfagyott. Mégis olyan egészségesek voltunk, mint a makk. Soha betegek nem voltunk.

Ilyen szegényes körülmények között éltünk, és mégis boldogok voltunk, mert együtt volt a család. Olyanok voltunk, mint a fecskéfiak, vártuk, hogy mikor repülünk széjjel, de ott volt anyánk, aki nem engedte, hogy messze szálljunk. Ott repdestünk körülötte élete végéig, mert az ő szívében ott volt a Házi áldás: Hol hit, ott szeretet, / hol szeretet, ott béke, / hol béke, ott áldás, / hol áldás, ott Isten, / Hol Isten, ott szükség nincsen.

Ez a tél különösen hideg volt. A diófák mind elfagytak, s a madarak közül is sok elhullott. A mi kis házikónk nemcsak nekünk adott szállást és otthont, hanem a madaraknak is, mert a szalmatetőbe úgy befészkeltek magukat, hogy egész sereg lakott velünk egy fedél alatt.

Úgy január vége felé lehetett, amikor egy délután bekopogott hozzánk két ember. Az egyik alacsony, zömök, lelógó bajszán jégcsapok lógtak, az orra pedig

mint egy piros paprika. A másik egy magas, jóképű, harminc év körüli fiatalember. Ennek az arca mint a láng, olyan piros volt. Látszott, hogy egész nap künn volt a hidegben. Az előbbi a falu legjobb borivó embere, az utóbbi a falu legszerencsétlenebbje, és ahogy akkor mondták, a falu utolsó embere. Az az ember azért volt szerencsétlen, mert nyomorék volt, mind a két lábfeje kifordulva, ezért nehéz volt neki a járás. Bottal járt és azért volt „utolsó”, mert ő volt a falu kondása.

Anyám fogadta őket, hellyel kínálta. Leültek, mondták, hogy kint milyen cudar hideg van, a jó gazda még a kutyáját is sajnálja ilyenkor kiengedni. Még a gyerekekről is beszélgettek.

Anyám hozott nekik egy csupor bort, megmelegítette és iszogattak. Egyszer azt mondja a vörös orrú és nagy bajszerű ember:

– Lelkem, jó asszony – mert ilyen volt a szavajárása – mi azért jöttünk magához, mert tudjuk, hogy maga még nálunknál is szegényebb. Szegény jó urát ismerem, nem voltunk barátok, de jóba voltunk. Hej, de sokszor mondtam, minek is ment el az a maga ura olyan messze, Amerikába, itt hagyta ezt a sok apró gyermeket, nem volt elég a háború négy évig, amiből hármat a fronton töltött.

És akkor eszébe jutott a mi emberünknek a háború, és majdnem dúdolta: Zsázsok alatt van egy kerek erdő / az alatt van egy gyászos temető / abban nyugszik sok szép magyar baka / eltemette gyászos Galícia / Galícia földje szakadt reám, / sírhat, sírhat az én édesanyám.

Még elég közel voltunk az első világháború eseményeihez, és az emberek minduntalan arról beszéltek. Apám valóban három évig volt a háborúban. A huszárroknál szolgált. Még ma is megvan a fényképe: szép fekete paripája, apámon kék zubbony és vörös nadrág, kard az oldalán.

A háború utáni időszak elég nehéz volt a szegény embernek, mert a '18-as forradalom után a föld megma-

radt továbbra is az uraknak. Szegény embernek nehéz volt hozzájutni egy darab földcskéhez, és abban az időben sokan Amerikában keresték a szerencsét. Volt, akinek sikerült, volt, akinek nem sikerült. Mi ennek lettünk az áldozatai, de én ma is tisztelem érte apámat, mert később megtudtam, hogy Havannában az egyik cukorgyárban volt munkás egy ideig, majd egy hajón dolgozott, ahol halálát lelte.

– Na, mondjam el, hogy miért jöttünk magához.

Anyám csodálkozó szemmel nézett az emberre.

– Hát mi azért jöttünk, hogy ennek az embernek szüksége volna egy bojtárra, ezekből a fiúkból adjon egyet neki.

Anyánk ránk nézett, és megint keserűség fogta el. Azt mondta:

– A nagyobbik szolgál, ez meg most jött haza, alig pár hete – mutatott rám anyám – és máris adjam tovább bojtárnak? A másik kettő még kicsi.

– Ó, Istenem, csak árva ne legyen senki gyermeke – sóhajtott nagyanyám.

Anyám folytatta:

– Ebben a nagy télben a ruhája gyenge, mert ahol szolgált, csak nyári ruhát kapott, csizmája nincs, csak bakancsa, abba belemegy a hó, és megfagy a lába.

– Nem lesz semmi baja. Bocskort húzunk a lábára, sok kapcát beléje, és akkor nem fog fájni a lába – szólt a nagy bajuszú ember. – Nézzék meg, mi is télen bocskorban járunk, mikor nagy hideg van, ez biztos, ebben nem fázik a lábunk.

Valóban, még a nyomorék lábú embernek is bocskor volt a lábán, mert ő csizmát nem tudott húzni. Én nagyanyám mellé húzódtam és fájdalmasan sóhajtottam, mert tudtam, hogy én vagyok az, akiről beszélnek, és akinek húzzák a bocskort a lábára. De én úgy gondoltam, hogy még azért sem húzom a lábamra, ha tudom, hogy megfagy mind a két lábam, még akkor sem.

Anyám összekaparta a szemet, és tett egy darab fát a

tűzre. Az emberek szürcsölgették boraikat, és úgy rémlik, hogy anyám még hozott nekik egy csuporral.

Iszogattak és közben megegyeztek abban, hogy én mégiscsak szolga leszek, mégpedig az egész falu szolgálja, mert az én új gazdám is csak szolga volt, mégpedig a falu legutolsó szolgálja. Az értelmem elég nyílt volt és éreztem ezt a megaláztatást. Tudtam, hogy a velem egyidős gyermekeknek mennyivel más a sorsuk. Ők, ha nagy hideg van, bent ülhetnek a jó meleg szobában, vagy szánkózhatnak naphosszat jó meleg ruhájukban, de nekem minden reggel fel kell kelljek korán és indulni szolgálatba.

Az egyezés úgy volt, hogy sorkosztot kapunk az emberektől. Minden reggel el kellett menni ahhoz a házhoz, ahol sorosak voltunk.

Másnap reggel korán keltünk, a hideg nem tágított. Az ereszekon akkora jégcsapok voltak, hogy majdnem a földet érték, mert a szalmatetős házak födelén lassan szivárgott a hólé, mikor a nap rásütött és ezért hatalmas jégcsapok keletkeztek. A fák zúzmarások voltak, és a nagy hótól roskadoztak ágaik. A mai gyermek nem lát ilyen szép jégcsapokat, mert nincs szalmatetős ház, ezek eltűntek a szolgasággal együtt.

Anyám felöltöztetett. Két gatyát húzott rám és inget is kettőt. Ezek mind háziszóttos vásznak voltak, nem nagy meleget tartottak. A nyakamba anyám egyik fejkendőjét kötötte, a fületem szintén egy másik fejkendővel kötötte be, úgy, hogy az állam alatt és a fejem búbján kötött egy bököt rá, és akkor tette a sapkát a fejemre. A bakancsomba valami puha flaneldarabot adott kapcának. A nyakamba akasztott egy fehér vászontarisznyát, egy ostort tett a vállamra, amit nagyanyám készített számomra, és egy botot nyomott a kezembe. Így indultam a nagy hideg télnek 11 éves koromban.

Úgy láttam, anyámnak egy könnycsepp csordult ki a szeméből, és az a könnycsepp olyan barázdát hagyott az arcán, ami örökké látszott rajta. Még ma is látom

anyám két nagy szemét, ami csak akkor csillogott, amikor könnyek hullottak belőle.

Elmentem gazdámnak szállására, ami nem messze volt tőlünk. Ő is csak olyan gazda volt, akit egy másik gazdának a jóvoltából befogadtak, és a lakásuknak valamelyik sarkában egy priccsen hálhatott, nyáron pedig az istálló padlásán hálhatott, mert ő nőtlen ember volt, és nem is falunkbeli.

Amikor meglátott gazdám, ő köszönt előbb: Szerbusz, öcskös! Utána én is köszöntem: jó reggelt! Ezentúl öcs kösnek szólított gazdám, csak éppen a nevemen nem. Amikor a házigazda meglátott, nem ismert rám, úgy be voltam bonyálva a hideg ellen. Künn csikorgott a hó, a hidegtől a madarak nem mertek kibújni a szalmafedél alól, ahol nagyon jó búvóhelyük volt. Csak egy-egy fekete holló vagy varjú rebbent egyik trágyadombról a másikra, hogy a kidobott szemét közt egy-egy málészemre találjon.

Megvártam, amíg gazdám felöltözött. Nagyon sokáig öltözött, mert ő azokra a rossz lábaira öt-hat rendbéli ruhát tekert, még nyúl bőrt is tekert rá, úgy kötözte rá a bocskort. Olyan volt a két lába, mint két bunkó.

Lassan elkészült, megmosdott, megfésülködött, a bajuszát megigazította, mert mondhatom, hogy bokától fölfelé elég pedáns ember volt. Amikor kész volt, ő is vette a tarisznyát, ami bőrből volt és nagyon díszes. A hajtókáján, illetve a fedelén két sor rézgomb fényesre kicsiszolva. Alatta sallangok díszlegettek. Mondhatom, hogy díszes tarisznya volt. Az ostora is ilyen cifra volt, hiszen ez volt minden vagyona. Na meg volt egy fekete gubája, emellett még volt egy nagy kürtje, valamelyik fehér bikának lehetett a szarva. Ez is szépen meg volt gyűrűzve rézgyűrűkkel, és fényesre kitisztítva. Ezt a kürtöt fújta minden reggel, mint a katonáknak a riadót. Olyan hangja volt ennek a kürtnek, hogy az egész falu meghallotta, amikor belefűjt, még aki félig aludt, az is felébredt erre a kürtszóra. Mindenki tudta, hogy hajtani kell a disznót, mert ha nem, akkor bizony a há-

ziasszony legnagyobb bosszúságára ottmarad az állat, és az egész nap nyugtalankodott. Így aztán, ha esett, ha fújt, hacsak vasvilla nem hullott az égből, a kondásnak ki kellett hajtani a disznókat.

A nyakába akasztotta a kürtjét és az ostort, vette a botját, és elindultunk ahhoz a házhoz, ahol sorosok voltunk a kosztra.

Ott már tudták, hogy megyünk, a ház ki volt seperve, és az asztalon párologott a frissen főzött puliszka s a frissen forralt tej. Ebédre egy darab szalonnát és hagymát, amennyit akartunk, mindenik maga tette a tisztyájába a porcióját, az asztalra volt téve a kenyér, és a gazdám nekem is vágott egy porciót. Miután megreggeliztünk, nagyon szépen megköszöntük, illedelmesen jó egészséget kívántunk, majd elmentünk arra a helyre, ahol gyülekezőt fújt a gazdám a kürtjével. Ez a falu közepe volt. Lassan gyülekeztek az állatok, közel háromszáz darab. Akkor elindultunk velük, ki a mezőre. Mikor kimentünk a faluból, olyan volt a határ, mint egy hatalmas nagy lepedő. Úgy csillogott a hó a nap fényében, mintha ezüstporral lett volna behintve az egész határ. A konda elindult toronyiránt. Fáztak szerencsétlen állatok, akkora volt a hó, hogy alig tudtak nyomot verni maguknak. De menni kellett, mert egy helyben nem lehetett megállni, megkerültük a határt, és mikor megint a falu végén voltunk, gazdám vette a kürtjét és megfújta, hogy az egész falu hallotta. Ez azt jelentette, hogy lehet tenni a puliszkavizet főni, mert jön a kondás vacsorára.

Amikor hazamentem, meg voltam gémberedve a hidegtől. Nagyanyám úgy szedte le rólam a ruhát, dörzsölte a kezemet meg a fületem. A bocskor annyira meg volt fagyva a lábamon, hogy alig tudták lehúzni róla. Anyám a spór mellé ültetett, én a lábamat bedugtam a hamulyukba melegedni. A lábam ma is érzi ezt a telet, mert megfagytak a lábujjaim. A fülem is megfagyott, az is sokáig sebes volt, aztán lassan meggyógyult magától.

Február még keményebb volt, mert mindig fújt a szél, hogy azt hittem, ezer tűt szúrnak a lábam szárába. Sokszor el voltam nagyon keseredve, bántott, hogy ilyen szegények vagyunk, de azt is tudtam, hogy kisebb testvéreimnek kenyeret kell keresni, mivel nincs kenyérkereső a házban.

Lassan elmúlt a tél, eljött a tavasz. Most már az idő is javult. A falunk határának szántóföldje négy részre volt osztva. Ebből egy rész minden esztendőben ugarba maradt, ahova nem volt szabad semmit vetni. Azt a földrészt azon a nyáron kétszer megszántották, már akinek volt mivel, utána megtrágyázták istállótrágyával. Akkor mindenki csak búzát vethetett bele. Így váltották a gazdák a földjüket évről évre. Ha egy szegény embernek beleesett ebbe a fordulóba a földecskeje, abban az esztendőben kenyér nélkül maradt a családja, és így más lehetőséget kellett keresni ahhoz, hogy családját fönntartsa.

Ezen a fekete ugaron legeltettük mi a disznókat. Gazdám olyan vállalkozó szellemű volt, hogy még a kecskéket is elvállalta őrizetre, meg egy nagy csapat libát.

Igaz, hogy csak a zsidóknak meg a cigányoknak volt kecskéjük, más ember szégyellte ezt a fajta jószágot. Így aztán volt nekem mi után szaladgáljak egész nap, mivelhogy gazdámnak nyomorék volt a lába, ő nem tudott futni. Én, akárcsak egy jó pulikutya, egész nap téringettem az állatokat. Jó időben mégcsak megjárt, de mikor eső volt, sok eső, nagy eső meg vihar, amikor dörgött-villámlott, süvített a szél, nagyon sok ilyen ítéletidőt kaptunk kint a mezőn – sár volt, olyan nagy, hogy alig tudtam vonszolni a lábam. Az állatok ilyenkor nagyon nyugtalanok voltak, de nekünk nem volt szabad a faluba bemenni, csak este, így ahol megáztunk, ott meg is száradtunk. Este, amikor hazamentem, olyan fáradt voltam, hogy alig álltam a lábamon, de mégis boldog voltam, mert otthon a család meleg szeretete vett körül. Nagyanyám olyan forrón tudott szeretni, magához ölelt, megsimogatott, megcsókolt, és

ilyenkor láttam, hogy a köténye sarkával megtörölte a szemét, azt a két kék szemét, amelyekből annyi jószág sugárzott. Akkor maga mellé ültetett és mesélt nekem a régi világról, hogy amikor a szegény ember még szegényebb volt, s hogy ő is árva volt, és a mostohaapja milyen részeges volt, mikor jött a kocsmából, ők az ágy alá menekültek előle, mennyit szidta, bántalmazta őket, és hogy nagyapám is csak vincellérje volt valamelyik nagyúrnak, és mennyit kellett dolgozni azért a falat kenyérért. Meg hogy apám is árva volt és szegény, csakhogy apámat már ő nevelte mint mostohaanyja, nagyapámnak a hetedik felesége, de apám volt az egyetlen gyermeke, így apám nem érezte az árvaságot, mert nagyanyám végtelenül jó volt hozzá.

Lassan elálmosodtam és elaludtam. Nagyanyámmal háltam egy ágyban, és álmomban apámat láttam, aki már négy éve halott. Mikor még első osztályba jártam, még élt, és mindennap, mikor hazajöttem az iskolából, el kellett neki mondjam, hogy mit tanultam. És én minden este szavaltam neki egy rövid versecskét, és láttam, hogy milyen boldog, hogy van neki négy szép fia, és ezért a négy szép fiúért áldozta fel életét. És láttam a tanító nénit, aki gyöngéden megsimogatott és megdicsért, hogy milyen jó tanuló vagyok. Láttam a pajtásaimat, akikkel együtt hógolyóztunk és együtt csúszkáltunk a jégen. Láttam az év végét, amikor vizsgáztunk a templomban, és láttam anyámat, aki szomorú volt, és nem tudott örülni semminek.

Reggel, mikor felébredtem, akkor jutott eszembe, hogy lassan két éve annak, hogy én bele se néztem az olvasókönyvbe. Lassan elfelejték mindent, amit 22 hónapig tanultam. Én ennyit jártam iskolába. Menjek én csak tovább az én sorsom útján. Az álom, az csak álom, és én sokat álmodtam egy jobb sorsról, nem volt olyan nap, hogy ne gondoltam volna arra, miként lehetne egy jobb sorsot teremteni magamnak.

Gazdám nem bánt rosszul velem. Igaz, hogy én nagyon hűséges voltam hozzá. Egy alkalommal azt kér-

dezte tőlem, miért vagyok mindig olyan szomorú. Nem tudtam rá válaszolni, lesütöttem a szememet és hallgattam. Ő folytatta a beszédet:

– Tudom én, hogy mi bánt téged. Az, hogy az én szolgálóm vagy, holott én is szolga vagyok, mégpedig a falu legutolsó szolgálója. De azért te ne búsulj! Mert te még sokra viheted az életben!

Igaza van, gondoltam magamban. Én most az élet legalsó létrafokán állok, innen csak felfelé lehet menni, lejjebb már nem!!

Meleg nyári nap volt. Ilyenkor a disznók nagyon lusták. Összetereltük őket, és mentünk arra a helyre, ahol szoktunk délben pihenni. Itt az állatok bebújtak a vízbe, megfürödtek, pihentek, mi tüzet raktunk, szalonnát sütöttünk és jóízűen ebédeltünk.

Ebéd után gazdám megreperálta a bocskorát, én meg elaludtam. Mikor felébredtem, el voltam szédülve a nagy forróságtól. Egyszer csak a nyugati égbolton megjelent egy tarka felhő. Úgy nézett ki, mintha egy hatalmas nagy vár úszna a levegőben, és a négy sarkában négy bástyatorony. S a tornyok között felhőkatonák várták volna a parancsot, hogy mikor zúdítsák a sok vizet a mi nyakunk közé. Utána még egy felhő jött. Ez már sötétebb volt és haragosabb. Aztán kezdett mélyen dörögni, egy-két villámlás, utána egy hatalmas dörgés, hogy megrezzent belé a föld. Nem telt belé egy fél óra, olyan hatalmas eső jött, hogy majdnem elsodort bennünket, csuromvizesek lettünk, mint akiket a tóból húznak ki. Utána kisütött a nap, és estig megszáradt a ruha rajtunk. Ilyen időt sokat kaptunk mi egész nyáron.

A pásztorok közül mi hajtottunk reggel legkésőbb, és este mi mentünk be a faluba leghamarabb. Még az emberek a mezőn is utánunk igazodtak. Addig nem ment haza senki a mezőről, míg gazdám meg nem fújta a kürtjét. Ez a kürtzó jelentette, hogy letelt a napszám, és lehet menni hazafelé, mert a napszámosok úgy mentek dolgozni, hogy csürrehajtástól csürrehajtásig. Ak-

kor még nem volt minden malac farkára egy karóra kötve.

De már akkor a nap a domb háta mögé húzódott és csak a piros fénye látszott az égen. Mikor hazamentünk, alig pihentünk egy kicsit, máris indultunk vacsorára, ahol sorosok voltunk. Szegényebb embereknél úgy volt, hogy a gazda leült velünk egy asztalhoz vacsorázni. A nagygazdánál az volt a szokás, hogy a háziasszony elénkbe jött, és nagy fennhangon mondta: Erre jöjjenek, ide s ide üljenek, hogy mennyi nekem a dolgom! Hogy éppen máma kellett maguk is itt legyennek, amikor annyi dolgom van. Kapásom van, kaszásom van, aztán a borjú, a tehén, a disznó, a majorság... Menj a fenébe, mit nyávogsz itt a lábam alatt, mindjárt beléd rúgok! – kiabált a macskára, ami a tejszagot érezte, és ugrált a háziasszony lába alatt. – Hogy ez az ember még mindig künn van, nincs ideje bejönni, annyi a dolgunk, hogy azt se tudjuk melyiket csináljuk!

Igaz, hogy egy jó gazdának nyáron sok dolga volt, de sok is volt a panasz. Ő azon panaszkodott, hogy sok a dolga, és könnyű a szegény embernek, mert nincs gondja semmire. A szegény ember azon panaszkodott, hogy könnyű a nagygazdának, mert ő csak parancsol, és nincs hiánya semmiből. Így aztán ma sem tudom, hogy melyiknek van igaza. A gazdagnak-e vagy a szegénynek. Én úgy vélem, hogy egyiknek sincs igaza. Mert ahol békesség van, ott van a gazdagság is.

Mi csendesen megvacsoráltunk a leghátulsó asztalnál, akkor illedelmesen megköszöntük a vacsorát, és így szólt gazdám a háziasszonyhoz:

– Nénémasszony, mi holnap is magánál leszünk koszton, mert két disznaja van.

– Nálam ugyan nem, mert én később hajtottam ki a disznókat és csak a másik rendbe adok kosztot. Merjének csak tovább, a szomszédba.

Mi szégyenkezve továbbálltunk.

Abban az esztendőben legalább 200 asszonynak ettem a főztjéből, de előfordult az is, hogy nem mentem

el vacsorára, mert tudtam, hogy ott velem egyidős kis serdülő lányok vannak. Oda szégyelltem menni.

Ősz felé már könnyebb volt a sorsunk, mert az ugarról kitiltottak a gazdák, mivel kezdődött a búzavetés. Ilyenkor a legelőre jártunk az állatokkal, ott nem volt sár és könnyebb volt a mozgás, s együtt lehettem a többi pásztorfiúkkal. Habár nem nagy öröömre, mert más nemzetiségűek voltak, és sokat csúfolódtak velem. A mi fajtánkból senki sem adta gyermekét pászornak. Csak mi voltunk rászorulva. A következő esztendőben már a mi családunk adta a pásztorfiúknak egy részét.

Lassan eljött ismét a tél. Novemberben már hidegek voltak és decemberben ismét nagy tél köszöntött be. De ez már az utolsó hónapom volt és kitelt az esztendő. Életemnek a legnehezebb 11 hónapja volt.

Karácsonykor nagyon boldogok voltunk, mert újra együtt volt a család, és anyánk örült, hogy egy évig biztosítva vagyunk a szükséges gabonával, amiből heten kellett megélnünk egy évig. Nekünk karácsonyfa nem volt soha, de azért örültünk, mert most kalácsot sütött nagyanyánk, mégpedig mákost és lekvárost. Ezen az éjszakán anyánk mindegyiknek a párnája alá becsempészett két mézeskalácsot és öt-öt szem cukorkát. Reggel, mikor felébredtünk, legelső dolgunk az volt, hogy megkeressük, mit hozott az angyal. Mi ennek a kicsi ajándéknak is nagyon örültünk.

Karácsony estéjén anyánk mindig elénekelt nekünk egy karácsonyi éneket: Dicsőség az Istennek / Dicsőség az Istennek / Fenn a magas egekben / Jóakarát, békeség / Az emberi szívekben / Zengjen a hála / Mert földre szállt az ég királya: / Szeretet és igazság jön vele, / Kezében a szabadság fegyvere, / Nyissatok hát előtte szívet / Ti megváltott hívek.

Ezen a télen mind otthon voltunk, senki nem szolgált közülünk. Most azzal foglalkoztunk, hogy szánkóval egész télen hordtuk a fát az erdőről. Igaz, hogy csak akkor, ha az idő enyhe volt, nem volt nagy hideg.

Ezen a tavaszon egy napon ismét beállított hozzánk

egy ember, akit mi csak úgy hívtunk, hogy Beteges Péter. Rongyos darócruha volt rajta, a lábán bocskor és egy nagy bot a kezében. Asztmás lehetett, mert nagyon szuszogott, amikor bejött hozzánk. Illedelmesen köszönt: – Jó napot! Anyám visszaköszönt.

– Na, mi baj, Péter? – kérdezte anyám az embert. – Mi jó hozta magát ide?

– Én már sejtettem, honnan fúj a szél...

– Hát én azért jöttem, hogy adjon nekem egy fiút bojtárnak.

– Milyen bojtárnak? – kérdezte anyám az embert.

– Bihajos bojtárnak – mondta az ember. – Én leszek a bihajpásztor, és kéne nekem egy ilyen fiú – mutatott rám.

Nem akartam menni sehogy sem. De az ember addig beszélt anyámnak, amíg beleegyezett. Ez a pásztorságom nem sokáig tartott, mert volt olyan gazda, aki nem szerette gazdámat, és két hét után elcsapták. Így én is leestem a magas polcról, és nem lehettem tovább bojtár.

Egy vasárnap újra felkeresett bennünket vagy három jómódú gazdaember, akik valamikor apám legjobb barátai voltak. Mind lovasgazdák. Ezeknek már ménespásztorra volt szükségük, mivel a lovak mellé idős ember nem vállalkozott. Így ezek is mihozzánk folyamodtak, azt mondták anyámnak, hogy ők szeretnék, ha a fiúk elvállalnák a lovak őrzését.

Én mindig féltem a lovaktól, és így nem vállaltam. De a gazdák addig beszéltek anyámmal és a bátyámmal, amíg testvéreim elvállalták a lovak őrzését. Így ők lettek a ménespásztorok.

Én egyelőre függőben maradtam, de ez az állapot nem tartott sokáig, mert éppen május lehetett, és a juhokat különválasztották a bárányoktól a gazdák. A szegény gazdák kihez mentek volna? Ahhoz a szegény fiúhoz, hiszen őbelőle minden kitelik. Azon vettem észre magamat, hogy már báránypásztor vagyok.

Hat hétig kellett vigyázzak rájuk. Az egyezség úgy

volt, hogyha valakinek elvész a báránya, meg kellett fizessem, és így nagyon éber kellett legyek, nehogy valaki ellopjon tőlem egyet is.

Ez nem is volt olyan rossz mesterség, mert nyár volt, szép idő. A hat hét alatt alig volt esős idő. Szép dús fűben legeltettem a bárányokat, ezeknek szabad volt minden legelni, csak éppen a búzát nem. Minden este behajtottam a faluba őket, és egy nagy csűrben lakat alatt háltak. Lehetett vagy kétszáz darab. Magam voltam a gazda, és én mindennap megszámláltam őket, hogy nem hiányzik-e belőlük.

Egy napon nagyon meleg volt, és ilyenkor a bárányok nagyon szenvedtek. Összedugták a fejüket, és alig lehetett megmozdítani őket. Volt a szőlőkerítésben egy nagy akácfa, én ott szoktam délben pihenni velük, az áldott jószágok meg se moccantak, csak lihegtek. Gondoltam magamban, ha ti alusztok, hát én miért ne szundíthatnék egyet? Lefeküdtem én is az árnyékba és elaludtam.

Egyszer csak valaki akkorát húzott rám egy kötőfékkel, hogy a sarkamtól a fejem búbjáig éreztem az ütést.

– Az anyád erre meg arra, bitangja! Te alszol!? Hol vannak a bárányok?

Én, mikor álmosan felugrottam, azt se tudtam, hogy melyik irányba fussak, nem tudtam elképzelni, hova lettek a bárányok, csak futottam, mint aki meg van kergülve.

– Erre szaladj, te bitang! Ott vannak a bárányok az én búzámban!

Akkor láttam, hogy tényleg a búzában voltak, de semmi kárt nem tettek, mert még a búza olyan volt, mint a fű, nem volt feje, így nem tettek semmi kárt benne.

Nagyon megkeserített az ütés engemet, soha nem felejtettem el, és úgy gondoltam, hogy nem leszek én többet senki kutyája. És mégis voltam még egy ideig.

Hat hét után számba kellett adjam minden gazdának a saját bárányát, én nem ismertem, hogy melyik kié, csak azt tudtam, hogy kinek hány darab van, és hogy

mennyi pénzt kell kapjak értük. Én bezártam őket oda a csűrbe, ahol szoktak hálni. Az ajtóban álltam, és senkinek nem adtam ki, míg ki nem fizette a darabonkénti megszabott árat, illetve nem adtam volna... Ott volt a faluból a legnagyobb gazda, aki odajött és kiválasztotta négy bárányát, de fizetni nem akart. Én szembeszálltam vele, és követeltem a fizetésemet. A gazda félredobott az útból és azt mondta:

– Majd megkapod, te rongyos!

Soha meg nem kaptam tőle a béremet.

A nagybátyám, aki ott ült a kapuban, mert az övé volt a nagy csűr, még megdorgált, hogyan merek én ilyen gazdával veszekedni. Más mindenki megfizetett becsületesen.

Ez volt az utolsó pásztorságom, ezután cseléd voltam és napszámba jártam.

Ezen a nyáron otthon voltam. A mezei munkára még gyenge voltam, kapálni nem tudtam, így aztán nagyanyámmal és a többi utcabeli szegény asszonyokkal jártunk az erdőbe fát szedegetni, amivel nyáron főzni lehetett. Mindennap kétszer is megjártuk az erdőt és madzaggal a hátunkra erősítettük az ágakat, úgy hoztuk. Ez sem volt kellemes foglalkozás, mert az ágak csutkói úgy felsértették a hátamat, hogy csupa seb lett. Még hozzá a baj az is volt, hogy az erdő nem a miénk volt, hanem a báróé, és tilos volt a gallyszedegetés. Így mindig kellett félni attól, hogy jön a báró lóháton és agyontapos bennünket. Vagy a vadőr ijesztett a puskájával. Tehát még ezt a gallyat is félve szedtük, de azért mindennap elmentünk, amikor jó idő volt. Én az öregasszonyokat soha nem hallottam panaszkodni, úgy meg voltak szokva a szegénységgel.

De az én lelkem mélyén ott lapult valami különös érzés, hogy ez nem élet, és úgy gondoltam, hogyha majd megnövök, elmegyek valamerre, ahol nem kell a fát a hátamon hordani, de fogalmam sem volt nekem, hogy hová menjek. Mert én még a szomszéd falunál tovább nem voltam, még a báró kastélyában sem voltam soha,

sem a házát nem ismertem, csak a hírét hallottam, hogy nem jó ember, és nem szereti a szegényeket. A szegény ember se szerette őt.

Aratás után kezdődött a cséplés ideje. Nagyon sok búza volt a faluban, és két cséplőgép dolgozott. Minden gép mellé kellett 18 ember. Ez nagyon kemény munka volt és ezért csak a legerősebb emberek vállalkoztak erre a munkára. Szerződést kötöttek a tulajdonossal és megegyeztek, hogy hány százalékot kapnak. Ilyenkor az emberek mindig áldomást ittak, mert abban az időben az volt a szokás, hogy mindenre áldomást ittak az emberek: ha eladtak egy malacot, ha vettek egy kecskét, ha valaki összeveszett, majd kibékült a szomszédal, arra is áldomás járt, hát akkor erre a kenyérkereső munkára hogyan ittak volna áldomást. Ráadásul ezt a cséplőgép-tulajdonos fizette. Igaz, hogy ez később megtérült neki, mert a zsákos azután „jól” tudott számolni, a gazdák pedig rosszul.

Én ott ólalkodtam az emberek között, az áldomást itták, és egyszer csak odahív magához az a nagy bajszú ember, aki már egyszer jót tett velem, amikor kondásbojtárnak felajánlott. Akkor is áldomást ittak, ő mindenütt ott volt, ahol csak áldomást lehetett inni. Itt ő volt az etető a cséplőgépnél, és azt mondta nekem, hogy legyek neki kévevágója. Ketten voltak etetők, a másiknak ott volt a fia, így mi ketten annyit kerestünk, amennyit egy ember keresett.

Én mindjárt bele is egyeztem, mert úgy gondoltam, hogy itt már valami felsőbbrendű munkát végezhetek. Így aztán megbámultam azt a nagy gőzkazánt, amelyik hajtotta a cséplőt, mert bizony ez nekem különös látvány volt. Már akkor vágyódtam valami után, valamit tanulni, de fogalmam sem volt, hogy miként lehetne. Mert a mi falunkban senki sem tanult mesterséget. Volt egy kovács és egy kerékgyártó mester, de azokat is lenézték az emberek, nálunk csak a föld volt minden. Vagy gazdálkodó voltál, vagy napszámos.

A cséplőt mi, a kévevágók kellett karbantartsuk. Mi

kellett zsirozzuk a tengelyeket, így aztán belebújhatam a cséplőgép gyomrába, amit én nagyon élveztem, és csodálkoztam azon a kevés szerkezeten, ami benne van. Mi kellett reggel felhúzzuk és este levegyük a főszíjat, piszkáltuk a rostát ha eldugult, amikor vizes volt a búza, mi kellett menjünk ivóvízért, pálinkáért a kocsmába. Egyszóval minden aprómunkát mi végeztünk.

De én nem bántam, mert én dolgozni nagyon szerettem, és jól éreztem magamat a felnőtt emberek között. Igaz, hogy dolgozni sokat kellett. Reggel még nem virradt, már fűtült a kazán, hívta az embereket a munkába. Legtöbb ember nem is ment haza hálni, hanem ott a szalmakazlak tövében aludtak. Takarójuk egy rongyból szőtt házi pokróc volt. Már akinek jutott. Legtöbben csak úgy dobták magukat a szalma tövére és máris aludtak, mert este sokáig járt a cséplő, a száz mázsát mindennap meg kellett csinálni.

A portól olyan feketék voltunk, mint a szerecsenek. Megmosni éppen csak a szemünket meg a kezünket szoktuk, mert másnap ugyanolyan piszkosak voltunk. Szombaton este mindenki hazament, és akkor megfürdött mindegyik, ahogy tudott. Ki a lavórban, ki a tehén vályújában. De valahol mindenki csak lemosta magáról a heti piszkot.

Vasárnap reggel volt a heti kereset elosztása, amit úgy hívtunk, hogy mérés. Mindenki megkapta a heti járandóságát. Én is szépen kerestem, aminek nagyanyám örült a legjobban, mert volt miből sütni szép, ropogós cipót, és nálunk ez volt a fontos, mert ha kenyérünk volt a házban, akkor mi boldogok voltunk.

Az áldomást ilyenkor is megitták az emberek. Mindenki felajánlott egypár kiló búzát, és azzal pálinkát vettünk, ettől aztán jókedvük kerekedett az embereknek és volt olyan is, aki hazafelé menet a pálinkásboltban hagyta búzájának egy részét.

Késő őszig dolgoztunk a cséplőnél, mert sok volt a búza, és még más faluba is elmentünk vele. Kerestem is

annyi búzát, hogy egész esztendőben volt palacsintának való és még ünnepnapokon kalács is jutott belőle.

Abban az időben azért volt jó szegény embernek lenni, mert télen nem volt semmi dolga. Ha volt maléke nyere, krumplija és egy kevés olaja, paszulya, akkor ő már nagy úr volt. A fát nyáron hátunkon, télen szánkóval hordtuk. Ez ugyan nem volt munka, csak éppen kirándulás az erdőbe. Otthon nem volt semmi dolgunk, mivel nem volt semmiféle jószágunk.

De azért mégsem voltunk mi olyan szegények, mert volt kilenc tyúkunk, egy kakasunk és a házunk fedelén annyi veréb, hogy nem tudtuk megszámlálni őket. Így aztán amikor ráértünk, próbálkoztunk verebet fogni. A csapdát úgy állítottuk fel, hogy egy teknőt lefelé fordítottunk és alá egy pálcikát állítottunk, s arra madzagot kötöttünk. Elbújtunk a pitvarban, s lestük, hogy mikor bújik alá a veréb a búzaszemhez. Jött oda varjú, szarka, cinke, veréb, kontyos pacsirta, de a teknő alá egy sem mert bebújni. Így aztán nem fogtunk mi madarat, amit nem is nagyon bántunk, mert ők is olyan árvák voltak, mint mi voltunk.

Az istállónk üres volt, igaz, hogy az is olyan rogyant volt, kidőlt oldalú, a szél egyik felén bement, a másik felén kiment. A disznóólunk is üres volt. Hej, még emlékszem, mikor még apám élt és itthon volt, ebből a rozzant istállóból két szép pirostarka ökör és két tehén járt ki. Akkor még nem volt olyan rozzant, és a szél sem fújt keresztül rajta. De elvitte az adósság. Mert apámnak nem volt készpénze, amivel kimenjen Amerikába, hanem kölcsönt vett fel a banktól, arra számítva, hogy onnan majd letörleszti. De bizony elvitte még azt is, ami megvolt a földből is, elvitt három holdat. Mikor apám elment, anyámra 80 ezer lej adósság maradt, ebből 50 ezer lej bankhitel volt 12 százalékra, a többivel különböző gazdáknak tartozott a faluban. Egy embertől száz dollárt kért apám kölcsön, s ennek az embernek dollárban kellett visszafizesse anyám a tartozást. Volt egy uzsorás is, aki tízezer lejt 25 százalé-

kos kamatra adott. Ez majdnem tönkretett bennünket. Apám míg élt, küldött valamennyi dollárt, de anyám alig győzte a törlesztést és a kamatot fizetni. Apámnak sem volt valami nagy fizetése, mert a cukorgyár csak szezonban dolgozott, és amikor nem volt nád, nem volt munka. Mikor munkanélküli maradt, hajón dolgozott négy hónapot. Ott már jobb fizetése volt, de ezt a fizetését nem tudta elküldeni, bekövetkezett halála miatt. Segélyt is ezért nem kaptunk, merthogy csempészhajó volt, és nem volt hivatalosan bejelentve. Így még a fizetését sem küldték el soha.

Apám azért ment erre a csempészhajóra dolgozni, mert ő mindenáron Dél-Amerikába akart kimenni, ahol volt egy falunkbeli ember. Ő az első perctől oda akart menni, de az útlevelét valaki rosszul állította ki, és azért maradt Kubában.

1926. február 18-án bekövetkezett a tragédia. Ezen a napon halt meg apám. Néhány napra apám halála után anyámat hívták a postára. Egy öreglány volt a postakisasszony. Emlékszem, én is mentem anyámmal a postára. Ő nem sejtette, hogy miért hívatják. Amikor a postakisasszony megmutatta anyámnak a fekete szegélyes levelet, anyám majdnem elájult. Szerencséje az volt, hogy nagyon kemény természetű, erős szívű asszony volt. De azért mégis egy székbe roskadt, és rettentően sírt, sokáig meg sem tudott mozdulni, csak sírt, sírt keservesen.

Hiába vigasztalta a postakisasszony, nem ért az semmit. Én nem tudtam felfogni ezt a nagy szerencsétlenséget.

Mikor kijöttünk a postáról, anyám csak ténfergett, alig tudott a lábán állni.

Az út elég hosszú volt hazáig. Tíz perc múlva már tudta az egész falu, hogy apám meghalt. Mindenki a kapuban állott, mindenki sírt, de senki nem mert anyámhoz még szólni sem. Az egész falu megsiratta apámat, mindenki csak azt hajtogatta, mi lesz vele, hetedmagával, miből tartja el?

Mikor hazaérkeztünk, még nagyobb sírás volt. Nagyanyám jajszóval sírt, és a többi testvéreim is, és mind a heten csak sírtunk, sírtunk. Anyám azt mondta, hogy veszi a kést és megöl mindannyiunkat, és utána magát is megöli. De az isteni gondviselés ott volt velünk, és nem engedte, hogy anyám megtegye ezt. Így lettünk mi a falu legszegényebb gyermekei, és később a falu legelismertebb emberei.

Na de mit beszélek én itt? Hogy nem volt semmink? Hát az a kilenc tyúk meg a kakas nem volt ott? De mi-csoda szépek voltak! Egyik tarkább, mint a másik, és a kakas olyan büszke volt közöttük, mintha ő lett volna a kiskirály. Volt is nekünk mindennap 4–5 tojásunk, és ha pénzünk nem volt, tojásért adtak a boltban petróleumot, sót, cukrot. Igaz, hogy nagyanyám mindig azt mondta, cukrot keveset együnk, mert kilyukad a fogunk. Így aztán mi nem sok cukrot ettünk.

Falun a legnagyobb gyönyörűség volt télen a disznóvágás. Ezt mi is sokat élveztük, amikor a szomszédok disznót vágtak. Reggel még nem virradt, lobogott a tűz. Olyankor mi is korán keltünk, és mentünk a tűzhöz. Úgy örültünk neki, mintha a miénk lett volna a disznó, amit levágtak. Segítettünk vizet hordani, szalmát tépni, a tüzet ébren tartani, vizet tölteni a hentesnek, aki vágta a disznót. Igaz, hogy az legtöbbször a gazda volt, de a mi örömünk csak addig tartott, míg megmosták a disznót és bevitték a házba. Lehettem tizenöt éves, amikor először mi is vágtunk disznót, de már akkor nem örültem úgy neki, mert már nem voltam gyermek.

Nagybátyámék a szomszédban laktak, s amilyen szegények mi voltunk, ők éppen olyan jómódúak. Igaz, hogy a nagybátyám a bárónak volt a fővincellére, pincemestere, a hentesé, aki évente levágott harminc disznót is a báró részére. Azt a sok húst mind ott füstölték fel a bátyám padlásán. Őneki még puskája is volt, mert télen vadászni járt a báróval, és így nyúlhús volt bőven a házuknál. Mindennaposok voltunk ott, és sokszor megnyaltuk a szájunkat, mert ángyóm nagyon jó öreg-

asszony volt. Igaz, mikor ráértünk, mi is sokat dolgoztunk nekik, mert ott volt mit dolgozni. Volt ott ló, tehén, disznó és juh is. Fát minden télen kapott bátyám tizenkét métert a fizetésébe, amellet hat métert a füstölésre. Ezt a sok fát mind fel kellett vágni és hasítani. Minden este tíz öl fát be kellett vinnünk a házba, mert az én nagybátyám úgy szeretett tüzelni, mint egy báró. Úgy is hívták: kisbáró, akkora hosszú szárú pipája volt, majdnem a földet érte, és még azon kívül volt vagy tíz darab pipája, kisebb, nagyobb tajtékpipa, cseréppipa. Egész pipagyűjteménye volt. Egy disznóhólyagból a dohányos zacskója, mikor leült a tűzhely elé, olyan füstöt csinált, hogy a szalonna megfüstölődhetett volna mellette.

Egyszer a nagyobbik testvérem azt mondta anyámnak, hogy ő többet nem megy cselédnek, sem bojtárnak, megpróbál gazdálkodni azzal a kevés földdel, ami volt nekünk. Előszedte apám régi szekerét és megtajkolta. A faluban volt egy cigány, attól megvett bátyám hitelbe egy szamarat és egy pókos lábú lovat. A jobb lábára sántított, és a bal szemével nem látott. Valami kenderhámot is szerzett, és gyeplőnek egy madzagot font. Így felszerelve elment az erdőbe fát szállítani a vasútállomásra, tőlünk vagy tizenöt kilométerre, és így némi kis pénzre tett szert. Azután kicserélte a lovat számarral, így lett két szamara. A számarból ismét lovat vett, de azok már különbek voltak az előbbinél, aztán a lóból tehén lett, és tej került a házhoz. Megvolt a boldogság nálunk. A bátyám nekifogott gazdálkodni, és annak is maradt.

A mi falunkban az volt a szerencse, hogy a szegényebb rendű emberek elmehettek napszámra a báró szőlőjébe, mert a bárónak volt 37 hold szőlője. Egész nyáron volt munka, s én is elmentem, de gyenge voltam a kapára, a kertészetbe küldtek dolgozni. Ott sok fiatalal dolgoztunk együtt, ki a konyhakertben, ki pedig a virágházban. A konyhakertben ágyásokat csináltunk és mindenféle veteményt termesztünk. Egész

nyáron kapáltunk, gyomláltunk és locsoltuk a növényeket. Pénzt keveset kaptunk, mert olcsó volt a napszám. Még így is jó volt, mert legalább kerestünk egypár lejt a házhoz, s napszámunkért fát is vehettünk a bárótól.

Néha a báró felment egy dombra, vagy kiállt a nagy teraszra és onnan leste, hogyan dolgozunk. Ha észrevette, hogy valamelyik nem dolgozik, akkorát kiáltott ránk, hogy megijedtünk. Mindig a máriás Istent szidta, és bitangoknak nevezett minket. Igaza volt, bitangok voltunk, de ő csinált belőlünk bitangot, mert mindig szidott bennünket, rossz ember volt. Így aztán mi, amikor tehattük, leettük a földiepret, a málnát és a ribizskét. Mikor nem látták, kivágtuk a növényeket. Egy alkalommal elvitt a kertész daraszolni a kastély körül, ahol minden csupa virág volt. Olyan rend és tisztaság, hogy féltem járni a virágok közt. Nem ismertem a virágfajtákat, és a portulácskát kezdtem irtani kifelé. Mikor jött a kertész, majd megevett bosszújában, meg is húzta a fületem alaposan.

– Te szerencsétlen, mit csinálsz – mondta –, ha meglát a báró, elzavar haza és nem ad munkát.

Féltem is a bárótól, kerültem, ha láttam messziről. Ez a báró Wesselényi István volt, Wesselényi Miklósnak az unokája. A falunk határának egynegyede az övé volt. A birtoka több falu határát foglalta magába, hatalmas erdőszéggel, tele vadakkal. Télen, a nagy vadászat idején rengeteg gróf és báró jött vadászni, mi is elmentünk hajtani. Egész nap jártuk a határt, lőttek is nagyon sok nyulat, rókát. Ebédre vittünk egy karéj kenyeret és egy darab szalonnát. A napszámunkat kifizették, de jártunk estig annyit, hogy alig tudtunk hazamenni. A kastélyban ilyenkor mindig nagy mulatságot rendeztek. A nagybátyám mindig kürtös volt a vadászon, hozott is haza egy-egy nyulat, s így mi is megkóstoltuk a nyúlpecsenyét.

A kastély egy Z alakú épülettömb volt, a történelmi múltját nem ismerem. Az északi részén szép kicsi katólikus templom volt, hiszen csak a báróné és két-három

család járt oda. Rendes parókiája és papja a bárónénak legalább száz hold földdel rendelkezett. Az egész épület nagyon szép volt, falai hófehérre meszeltek és ablakai zöld zsalugáteresek. Úgy mondták, hogy 37 szoba van benne, körülötte szép fenyves, ősi fák és gyönyörű park tele virágokkal, rózsalugasok, az udvaron szökőkút. Ebből az épületből ma egy darabka létezik, az is juhhodály, a többi részén csalán terem.

A falu szegényebb gyermekei ide jártunk dolgozni, mi tartottuk rendben és tisztán az épület egész környékét. Még egy fűszálra is féltünk rálépni, Voltak fiatalok, akik itt vertek gyökeret, cselédek lettek. Én nem bírtam ezt az életet, valami hajtott tovább. Tőlünk tizenkét kilométerre volt a megyeszékhely. Zilahnak volt legalább tíz szőlőhegye, s a környező falvakból oda jártak a szegény emberek dolgozni, mert jobban megfizették a napszámot. Mikor a szőlőmunka volt, én is néhány cimborával oda mentem dolgozni. Kapálni nem vittek, mert még gyenge voltam, csak venyigét kellett szednem. Egész héten hordtam a venyigét, olyan nagy dombokon, alig tudtam felmászni rajtuk, estére úgy kifáradtam, alig álltam a lábamon. Minden nap más gazdának dolgoztunk, nem volt kikötve, hány órát. A piacon, az Angyaloskútnál gyülekeztünk. Ide annyi ember gyűlt össze, mint egy nagy vásárba. Mikor beállt a gazda közénk, úgy válogatta az embereket, mintha rabszolgák lettek volna. Megnézte, kinek milyen kapája van, és kinek milyen erős az izma. Mindig az erősebbjét válogatták, a gyengék maradtak. Három órákor már a piacon voltunk, s mire megvirradt, már kint voltunk a szőlőhegyen. Este addig, amíg a nap lement, és mire a városba értünk, sötét lett. Még elmentünk a gazda lakására a bérünkért. Volt, ahol kaptunk egy pohár bort, az már jó gazda volt, meg is dicsértük érte. Kosztot nem adott senki sem, mindenki úgy élt, ahogy tudott. Kantin sem volt, semmi kifőzde nem létezett, csak a csarnok, ahol a sütőgető asszonyok mindenféle olcsó vérest, májast és húsdarabokat árultak. Olyan

bűz és piszokság volt a csarnokban, bemenetelkor elment az étvágyam, nem is ettem ott soha, mert utáltam azt a piszokságot. Ezenkívül a városban volt vagy hat mézsárszék, ott árultak szalonnát, kolbászt és jó ízű friss tepertőt. Onnan szoktam minden este vásárolni két lejért tepertőt s másnapra három lejért szalonnát vagy kolbászt. Kenyérüzlet is volt vagy három. Ott vettem minden este friss kenyeret egy lejért vacsorára és két lejre másik napra. Így éltem egész héten száraz koszton.

Hétfőn hajnalban indultunk mindig hazulról, s még virradat előtt a piacon voltunk. Vászontarisznya az oldalunkon, benne egy darab málékenyér és pár vereshagyma. Szombaton este üres tarisznyával mentem haza, csak a heti pénzkeresetet vittem, amiből anyám fedezte a heti kiadást. Vasárnap mindig adott egy kevés zsebpénzt, amit elkölthettem, de nem volt mire. Csak a kocsmá vagy a táncmulatság, egyéb szórakozás nem volt a faluban.

Éjjeli szállással sem biztosított senki, amikor a napszám letelt, mehetett hálni mindenki oda, ahova tudott. Megesett, bolyongtunk a városban, mert nem volt hol lehajtanunk a fejünket. Egy-egy ismerőssel elmentünk és istállópadláson vagy más melléképületben háltunk. Semmiféle takarónk nem volt, egész héten le sem vetkőztünk, a gazda azt sem tudta, hogy ott hálunk a padlásán, csak a cselédlány engedett be, miután a gazda lefeküdt. Hajnalban mentünk tovább. Tavasszal reggelként olyan hűvös volt, hogy vacogott a fogunk, mert a ruhánk is gyenge volt. Nyáron permetezőlevet hordtunk, ősszel almát szedni vittek, ott meg a fák tetején kellett mászkálni, az almát csak kézzel lehetett leszedni. Egész nyáron száraz koszt, rossz szállás, tizenkét-tizenhárom óra napi munka. Ezt én kutyaéletnek neveztem, s még ma is úgy emlékszem ezekre a napokra, mintha csak a tegnapi történet volna. Hej, pedig még mennyi jött ehhez hasonló, mennyit áztam, fáztam, mennyit éheztem, de én ezt nem azért írom le, hogy

panaszkodjak, hogy szemrehányást tegyek a múltnak, csak éppen megemlítem, ilyen is volt. Mégis boldog voltam, mert mikor hazamentünk, anyám mindig jó vacsorával fogadott, nagyanyám megsimogatta az arcomat, és a testvéreim is mind örültek. Milyen jó érzés, mikor van, aki várja az embert haza, mikor ölelő két karral magához szorít az édesanya, és este puha ágyneművet neki és betakarja. Ilyenkor lehetett jóízűket aludni, és álmodni egy jobb és szebb jövőt.

Ezt a napszámos életet is meguntam. Sehogy sem tudtam megbarátkozni vele. Már a tizenötödik esztendőmben jártam, mikor bátyám azt mondta, gazdálkodjam vele. Megpróbáltam. Elmentünk együtt kaszálni, de bizony nekem nem tetszett a kasza sem. Elmentünk kapálni, az sem tetszett. Mindig úgy éreztem, nekem el kell mennem, hogy valamit tanuljak. Egyszer el is mentünk anyámmal a városba, keressünk valami helyet. Egy lakatosmesterhez mentünk. Elég tágas műhelye volt, benne mindenféle gép. Volt kovácsműhely, esztergapad, fűrőgép, az udvaron szerelték a motrokat, egy külön helyiségben a gumikat ragasztották, kalapáltak, hegesztettek. Dolgozhatott ott vagy tíz munkás. Nekem még a lelkem is örült, milyen jó lesz itt dolgozni, már ott képzeltem magam valamelyik fűrőgép vagy esztergapad mellett. A mester nem volt otthon. Megvártuk, míg hazaérkezett, anyám odament hozzá és megkérdezte tőle, felfogadna-e inasnak. „Dehogynem – szólt a gazda. – Hány éves a gyerek?” „Tizenöt” – mondta anyám. „És osztálya hány van?” „Hát bizony csak kettő és egy fél.” „Hát akkor sajnálom, nénike, mert van egy törvény, ami előírja, hogy csak négy osztállyal szabad inast felvenni.” Nagy fájdalom fogta el a szívemet, az első csalódás, hogy nem járhattam iskolába. Úgy láttam, anyámat is nagyon bántotta az eset. Máshol nem is próbálkoztunk, hisz nem volt értelme. A törvény mindenütt egyforma. Mást nem tehettem, vissza a földhöz. Anyám az adósságtól megszabadult. Rá egy évre, hogy kifizette minden adósságát, bekövetkezett a mora-

tórium, alakult egy új kormány, és eltörölt minden adósságot. De már akkor anyám nem tartozott senkinek egy banival sem. Két öcsém még mindig bojtár volt, ők sem jártak iskolába csak két osztályt. Bátyám gazdálkodott.

A falu határában a katolikus papnak volt egy szőlő-hegye. Ezt a hegyet úgy hívtuk, hogy Görgény. Lehetett vagy hatvan hold föld, termőszőlő alig két-három hold, a többi része gyümölcsös, kaszáló és legelő. Valamikor a múlt század végén az egész területen szőlő termett, de az öregek úgy beszélték, hogy a filoxéra kipusztította a szőlőt. A pap mindig felébe adta ki a birtokot, most is két testvér használta, mindkettő jó gazdálkodó. Egy napon felhívatott a pap magához, nem tudtam elképzelni, hogy miért. Mikor odamentem, illedelmesen köszöntem. Nagy, derék ember volt, nyomott vagy százhusz kilót. Mikor megállt a gangon, olyan volt, mint egy szobor. Akkora pipa a szájában, majdnem a földet érte. Leült egy fotelbe, azt hittem, összeroppan alatta. „Na, ülj le fiam.” Nagyot szívott a pipájából, s eregette a füstöt, mint egy mozdony. „Hát azért hívatlak, hogy kellene nekem egy fiú, ki a Görgényre. Van hat ökörtinóm, és az embereknek is lesz négy tehene, összesen tíz marha, ezekre kellene vigyázni őszig.” Megegyeztem vele, és újra szolga lettem. Az egyezés úgy volt, hogy a fizetésem megadják előre. Amikor a szolgálat kezdődött, május tizedikén, meg is kaptam az egész nyári fizetésemet. Anyámmal elmentünk a vásárba, s vettünk egy borjút, amit szabad volt legeltetni a többi állatok között. Ősszel a dupláját érte a borjú.

A Görgényről nem mentem haza egész nyáron, kint háltam a hegyen. Volt ott egy vincellérház, egy istálló és egy nagy szín, ahova az állatokat éjszakára bekötöttem. Volt, amikor a gazdák is kint háltak, de legtöbbször magam háltam. Sokszor nem aludtam a félelemtől, de ezt is megszoktam, az ember mindent megszokik, ha muszáj. Nem volt rossz dolgom, mert kosztot is kaptam, mégpedig jó kosztot, mert a gazdák feleségei

rendes asszonyok voltak, s jóízű ételeket főztek. Ők mindennap kimentek megfejni a tehenet, tej volt elég, jó friss tej, ihattam, amennyit akartam. Gyönyörű kilátás volt az egész határra, és a falu is jól látszott. A hegyoldal teli volt gyümölcsfákkal, a cseresznyétől a dióig. Én mindennel szabadon rendelkeztem, nem volt sár, s ha jött a rossz idő, bekötöttem az állatokat a színbe, és nekem is volt hova behúzódnom. Itt sem voltam megelégedve a sorsommal. Mindig úgy éreztem, nekem tovább kell mennem, de hova, azt még mindig nem tudtam. Könyvet nem olvastam, azt sem tudtam, hogy újság létezik a világon. Még egy meséskönyvet sem olvastam soha, nem tudom, hogy vajon szegény vagy nem, és ha szegény, kinek a szégyene, az enyém, vagy a szüleimé? Én a szüleimet soha nem kárhoztattam érte, mert úgy éreztem, ők nem hibásak, inkább a társadalmat hibáztattam.

Soha nem felejttem el, egyszer beteg lettem, ápolásra szorultam. Anyám elment a községházára, hogy szegénységi bizonyítványt kérjen, erre az operáció miatt volt szükség, és nem adtak neki. Meggyógyultam operáció nélkül.

A hegy alján a falu szántóföldje terült el. Abban az időben az volt a szokás, hogy az emberek egymásnak kölcsön mentek dolgozni. Nagy csapat kapások vagy aratók együtt dolgoztak. Az egész határ olyan volt, mint egy nagy színpad. A háttér a gyönyörű szép gabona- vagy málé föld, az emberek csapatokba verődve, nótázva dolgoztak. Szegények voltak, és mégis örömmel dolgoztak. Még a madarak is olyan szépen énekeltek, hogy élvezet volt hallgatni. Én ott legeltettem az állatokat a domb alatt, a kerítés mellett, egy csapat kapás közeledett a kerítés felé, vígan, jókedvűen. A gazdasszony szép, derék, napbarnította asszony, odakiáltott nekem: „Te fiam, jobb lesz, ha szedel egy kis földiepret az én lányaimnak!” Én nagyon szívesen tettem meg, mert nagyon sok volt a bokrok alatt. Mire még egyszer felértek a kapások, egy nagy marék epret

szedtem, vittem a gazdasszonynak, aki nem gondolt arra, hogy az a pásztorfiú valaha az ő veje lesz.

Ez a nyár nagyon sok mindenre visszaemlékeztet. Ezen a nyáron vettem örök búcsút a pásztorélettől. Ezen a nyáron konfirmáltam a mi hitvallásunk szerint. Ezentúl már a felnőttek közé tartoztam, vége volt a gyermeki életnek. Már szégyelltem szolgának lenni, mert amikor a többi fiatal közé mentem, mindig úgy éreztem, utolsó vagyok közöttük. De azért hittem abban, hogy eljön az idő, amikor felemelt fővel járhatok a faluban, és nem leszek utolsó. Erre a nyárra nem panaszkodom, mert nem dolgoztam és a kosztom jó volt. Sok gyümölcsöt ehettem és tejet ihattam. Ősszel ott volt a finomabbnál finomabb szőlő, ehettem, amennyit akartam, és egy kicsit kifejlődtem, mert addig elég vézna legény voltam. Lassan eltelt ez a nyár is. Ősszel, mikor a szőlő ért, az egyik gazda mindig kinn hált a hegyen, hogy vigyázzon a szőlőre. A szőlőt nem az emberektől kellett féltetni, hanem a borztól, azok jöttek éjjel csapatostul, s azok ették a szőlőt. Ilyenkor én is segítettem a gazdának zavarni a rosszféle állatokat. Egy reggel elkaptunk egyet, addig kergettük körbe, amíg sikerült elfogni. Volt egy kutyánk, attól nem félt, szembeszállt vele.

Nyáron a pap is kijött minden héten a hegyre, meglátogatni az állatokat. Mindig kocsin jött, volt két szép pej lova, alig bírták felhúzni a hegyre, olyan nehéz volt a pap. Gyönyörködött a szép ökreiben, de még azon a télen mind elkártyázta az ökrök árát. Volt a faluban egy szép zsidóasszony, s ahhoz járt kártyázni, így lassan odahordta az ökrök árát.

Mivel földünk kevés volt, bátyám sok állatot tartott, s ebből pénzt is szerzett a házhoz. Én is kerestem, a két öcsém is, úgyhogy már kezdtünk kivergődni a bajokból. Mi is szépen nőttünk, a húgom is már nagyocska volt. A baj csak az volt, hogy a házunk nem nőtt. Még élt nagyanyám is, még mindig heten szoroskodtunk. Lassan nem volt hova lefeküdnünk, nagyanyámmal a leg-

kisebb öcsém hált, anyám pedig a húgommal. Én egy ládán aludtam, a bátyám és a másik öcsém a kicsi ágyban, de már kinőttek belőle, hosszabbak voltak, mint az ágy, így a lábuk mindig lelógott. A következő esztendőben a nagyobbik öcsém sem ment bojtárnak, inkább beállt cselédnek egy gazdához, és ott lakott vagy két esztendeig. Már csak a legkisebb öcsém volt bojtár. A húgomat nem engedték szolgálni, ő anyánk mellett maradt holta napjáig. Most már úgy láttam, mintha anyám is jobb kedvű lett volna, örült, hogy négy szép fia van, és minden keresetünket odaadtuk neki, és ő irányított bennünket. Lassan eltelt ez a nyár is. Ősszel hazajártam, amíg eljött a hideg. Minden este hazajártam az állatokkal, a papnál volt a szálláshely, én pedig otthon háltam. Az életünk is könnyebb lett, mert a háznál volt fejőstehén, és úgy emlékszem, ebben az esztendőben már vágtunk disznót. Micsoda boldogság volt a disznóvágási Ilyenkor ünnep volt. Anyám és nagyanyám sütöttek, főztek, töltötték a káposztát, és finom levest főztek friss disznóhúsból, aztán bor is került az asztalra, mert kevés szőlőnk is volt.

A tél is korán beállott, novemberben már nagy hó volt. Nem jártunk az erdőre fáért, a hátamon sem, a szánkón sem, mert volt fogatunk és azzal mentünk az erdőre, ha nem volt nagy hideg, máskor pihentünk vagy mentünk szánkózni.

Karácsonykor újból együtt volt a család. Most már volt bőven mindenünk. Gabonánk egész évre, tejünk, öltünk disznót, volt borunk. Így aztán nem volt semmi baj, csak éppen a ház volt kicsi, na de az sem volt baj, mert nagy volt a világ, és széjjel lehetett benne oszlan. Ezekben a napokban beállított hozzánk egy fiatalember ismerős. Azt mondta, hogy ő szolgál Nagykarolyban, de neki menni kell katonának, és az ő helyébe egy fiú kellene. Elmennék-e az ő helyébe? Én nem sokat gondolkodtam, megígértem, hogy elmegyek, anyám is beleegyezett. Megegyeztünk, hogy újévben várni fog az autóbusz-állomáson. Ezek a napok felcsigázták az ide-

geimet, nagyon nyugtalan lettem, egy kicsit örültem is, hogy városba kerülök, még akkor is, ha szolgának. Nem tudtam elképzelni az életemet, hogy ne lássam az anyámat és a testvéreimet. Mikor eljött az új év első napja, korán keltünk, mert az autóbushoz másik faluba kellett menni. Nem volt nagy csomagom, egy vászon-tarisznyába belepakolta anyám a fehérneműt, amit vittem magammal. Nem volt nekem sem bőröndöm, sem kofferem, amibe pakoljak. Tett anyám egy kevés élelmet is. Hajnalban, mikor felkeltünk, elbúcsúztam a családtól. Bizony nagyon rosszul esett a válás. A bátyám kísért el a másik faluba. Én még nem ültem sem autón, sem vonaton, az út szélén álltunk egy kanyarban, mikor jött az autóbusz azzal a nagy fénnel, amit a két lámpája sugárzott, úgy éreztem, egyenesen nekem akar jönni. Félre akartam állni, de egy híd szélén álltam, s mikor félreléptem, belepottyantam egy gödörbe. Még szerencsém volt, hó volt és nem víz, mert bizony jól megfürödtem volna. Közben megállt az autó, a bátyámtól elbúcsúztam és felültem. Jegyet váltottam és elindult a masina, a szívem a torkomban lüktetett, nagyon különös érzés fogott el. Utas kevés volt a kocsiban, alig voltunk vagy tízen. Kint megeredt a hó szép nagy pelyhekben, a lámpafényben nekem csodálatos szépnek tűnt. Egyszer bekerült a fénycsóvába egy nyúl. Szegény sehogy sem tudott kimenni belőle, ott futott a kocsi előtt sokáig, de a sofőr nem ütötte el, félre tudott ugrani, s megmenekült a haláltól. Amikor a fele utat meghaladtuk, úgy éreztem, hogy a kocsi kezd velem forogni és a fejem szédül. Nem tudtam, hogy mi a bajom, nem ittam semmit, mégis szédülök, a gyomrom kezdett kavargogni, és úgy éreztem, mindjárt öklendezem. A sofőrnek nem mertem szólni, csak nyeltem nagyokat, és mikor közeledtünk a városhoz, nem tudtam tovább tartani. Vettem a zsebkendőmet és behánytam. Szerencsére nem látta senki, mert a leghátsó széken ültem. A zsebkendőmet összefogtam és zsebre vágtam úgy mindenestől. Mikor kiszálltam a kocsiból, a

zsebkendőmet eldobtam. Károlyba érkeztünk tíz óra körül. Az úton mind azon gondolkodtam, vajon várni fog a másik fiú. És várt. Nagyon megörült, mikor meglátott, mert ő addig nem mehetett haza, míg engem be nem tanított a teendőimre. Ő boldog volt, hogy megszabadul, én meg félttem, hogy mi vár rám. Útközben bementünk a tanítóképzőbe, mert ott rokona volt. Azok is falumbeliek voltak és biztattak, hogy nyugodt legyek, mert megszokom a várost. Dél felé megérkeztünk az új gazdámhoz, aki ügyvéd volt. Gyereke nem volt, csak felesége. A gazda nem volt otthon, az asszony fogadott bennünket. Olyan ötven év körüli lehetett. A gazdának az irodája bent volt a városban, a házuk meg kint a városszélen, a tisztviselőtelepen. Doktor Barna Ignácnak hívták a gazdát. Az asszony olyan volt, mint egy jó módú parasztság, inkább ő volt a gazda, mint a férfi. Nagyon szép házuk volt, körülötte virágoskert. A gazdasági udvar külön volt, külön a veteményeskert is. Mindenütt rend és tisztaság. Az asszony azt mondta a fiúnak, hogy mutassa meg nekem a gazdaságot, és mondja meg, mi a teendőm. Legelőbb az istállóba mentünk, ott volt négy fejőstehén és egy kétéves csikó. Egy melléképületben volt huszonkét darab disznó. Ezeket kellett gondoznom. Sorbajártuk az épületet, megmutatta, hogy hol találom meg az abrakot az állatoknak és mennyi répát vágjak fejenként, és arra mennyit tegyek az abrakból. Miután mindent sorbajártunk, bementünk a konyhába. Azt kérdezte tőlem az asszony, tudok-e fejni. Mondtam, hogy nem tudok. „Na nem baj, majd János megtanít”, mivel így hívták a fiút. Ő még egy héttig maradt, hogy mindenre megtanítson. A fizetésem annyi lett, mint amennyi neki járt. A hálásom itt is az istálló, benne egy priccse, kevés szalmával, azon egy lepedő, párna és paplan, de mindhárom olyan szennyes, hogy büzlött. Azt hiszem, soha ki nem mosták. Éjjel azt hittem, megfulladok a bűdösségtől, de ez még mind tűrhető lett volna, de annyi patkány volt, elképzelni sem lehetett többet. Mindig este készítettem el az

abrákot a teheneknek, minden tehennek külön egy teknővel, megvágtam a répát, és arra tettem. Reggel mikor felkeltem, mind ki volt szedve belőle, nem tudtam elképzelni, hogy kerül a répa a földre. Aztán rájöttem, hogy a patkányok szedik ki, amikor a villanyt eloltottam. Úgy jártak keresztül rajtam, hogy irtóztam tőlük. A fejemet be kellett dugnom a paplan alá, mert más-képp összeharaptak volna. Egyszer meg is harapták a fületem. Reggel ötkor kellett kelni, János pontosan ötkor ott volt. Ő azon a héten a rokonainál hált, de minden reggel eljött betanítani engemet. Megmutatta, hogy kell két kézzel fejni, minden tehen hány liter tejet kell adjon. Asszonyom is mindig ötkor kelt. Amikor a fejés megvolt, a tejet bevittük, külön kannákba osztotta, egy litert, két litert, kinek mennyi volt rendelve, mert a tejet kontóra hordtuk.

Hét órakor indultunk, mind a két kezünk kannákkal tele. Hét órára mindenhova el kellett juttatni a tejet, mert a diákok nyolcra mentek iskolába, s ebből kellett a kávé elkészíteni. János minden házat megmutatott, hova mennyi tejet kell leadjak. Amikor hazamentünk, legelőbb az istállót tettük rendbe, kihordtuk a trágyát, szalmát hordtuk be aljazni, utána tisztára pucoltuk az állatokat, megettük és megittattuk őket. A csikóra külön gondom kellett legyen, mert a gazdámnak az volt a kedvence. Vigyáztam is rá nagyon, tisztán tartottam, és mindennap megjárattam az udvaron kötőféken fogva. Miután végeztünk a munkával, asszonyom behívott reggelizni. Csak akkor mehettem be, ha hívtak, leültem a mosogató asztal mellé, s asszonyom kitette a reggelit, egy tányér zsíros puliszkát. Öt hónapig voltam ott, mindennap fejtem harminc liter tejet, s mégis minden reggel zsíros puliszkát ettem. A tejet eladták. Reggeli után megettük a disznókat, azokat mindig az asszony etette, én csak segítettem, mert azokat eladásra hizlalták. Utána bementünk a raktárba, ott volt egy csomó csöves tengeri, ott nem málénak mondták, mint felénk. Volt egy láda, s azon egy tengeritörő. Megmutatták,

hogy kell vele bánni, és nekiültem, törtem a csöves tengerit. Amikor gyűlt egy zsákkal, feltettük egy talicskára s elvittük a malomba, ami nem volt tőlünk messze, csak négy-ötszáz méterre. Ezt az utat minden második nap meg kellett tegyem, nagyon sok abrak kellett az állatoknak. Délben behívott az asszony ebédelni, ami mindig nagyon jó volt és bőséges. A vacsora déli maradékból állt, az is elegendő. A gazdát csak este láttam, de ő nem sokat foglalkozott velem. Csak a csikót kellett egy héten egyszer megmutatni neki, s előtte megjártassam az udvaron. Ilyenkor megveregette s megsimogatta, az istállóba nem ment be soha.

Lassan megszoktam ezt az életet is, mindennap fejtetem a tengerit és minden másik nap mentem a malomba. Asszonyom nagyon sokat cigarettázott, de soha nem hozott egy pakkal, csak mindig három lejért „marosestit”. Naponta háromszor-négyszer is elküldött cigarettáért, de mindig úgy szívta, hogy az ura ne lássa, mert az nem szivarozott. Amikor nekifogott cigarettázni, bezárta az ajtót, és nem engedett be senkit, amíg el nem szívta mind.

Egy napon jelentem asszonyomnak, elfogyott a tengeri.

– Nem baj, mert hozunk másat – mondta. Én csak akkor tudtam meg, hogy van egy hetven holdas birtokuk ott a közelben. Kint a tanyán volt két család, aki irányította a gazdaságot. Ők ritkán mentek ki a tanyára, főleg nyáron. Egy napon csak befordult az udvarra két hatalmas szekér, mindkettőbe három-három félmuraközi ló fogva. Minden szekér megpakolva zsákba rakott csöves tengerivel, annyit hozott a két szekér, ki-tartott tavaszig, s volt mit hordjak a malomba. Ezekről az emberektől tudtam meg, hogy kint a tanyán is van valamennyi szarvasmarhájuk és hat ló, ezeket ők gondozzák s a cselédek. Amikor lerakták a zsákokat, engemet elküldött asszonyom pálinkáért, s megvendégelte a kocsisokat. Adott nekik kolbászt és szalonnát. Jól megébédelték s utána rágyújtottak egy cigarettára, meg-

várták a gazdát, amíg hazajött, mert valami tárgyalni-valójuk volt. Ezzel a gazdasággal asszonyom nem sokat törődött, ott gazdám rendelkezett mindenről, viszont az otthoni gazdasággal ő nem törődött. Mindegyik rendezte a maga gazdaságát. Az úr adta a pénzt, hogy vegyünk szénát a teheneknek, asszonyom meg elköltötte a tej árát. Volt is aztán nézeteltérés közöttük. Egy napon keresett a postás, levelet hozott hazuról. Amikor megláttam anyám írását, elkezdtem a sírást örömben, mert ne felejtsem el, az ember örömeiben is tud sírni, nemcsak bánatában. Mikor a levelet elolvastam, megtudtam, hogy otthon mind jól vannak, egészségesek, csak én hiányzok közülük. Ez volt az első levél, amit az életemben kaptam. Következett, hogy most én is írjak levelet: igen ám, de én már hat esztendeje nem fogtam ceruzát a kezembe, s lassan elfelejtettem a betűket. Többször végigolvastam anyám levelét, így visszaemlékeztem a betűkre, s amit nem tudtam, megnéztem a levélben. Ezentúl rendszeresen leveleztünk, s kezdtem az írást gyakorolni.

Napjaim egyformán teltek, mindennap ugyanazt a munkát végeztem, hordtam a tejet, hogy a diákok kávéit ihassanak. Egyszer az egyik családnál a házi-asszony szóba állt velem, s azt kérdezte tőlem, hova való vagyok. Megmondtam, mire ő:

– Ó fiam, maga annyit dolgozik annál a háznál, és hogy bánnak magával. És mennyi fizetése van?

Megmondtam a fizetésem, és rosszul nem bánnak velem, igaz, sokat kell dolgozzak. Az asszony megsajnálta, és azt mondta, miért nem megyek be Kolozsvárra, ott az ilyen fiúkat nagyon keresik, s jól el tudnak helyezkedni, s több fizetést is kapnak. Ez a szó szeget ütött a fejembe, és ezentúl mindig azon gondolkodtam, hogyan tudnék eljutni Kolozsvárra. Tavasz felé a patkányok még jobban elszaporodtak, kibírhatatlan volt a hálásom, s kértem a gazdámékat, hogy valamit tegyenek, mert megesznek a patkányok. Vettek akkor patkánymérget, de avval is keveset csökkent a létszámuk.

Már a ruhámat is szétrágták. Éjjel olyan vinnyogást és nyargalást rendeztek, alig bírtam aludni egy keveset. Május elején a csikót kivittem a legelőre, onnan csak ősszel jött haza. A tehenekből kettőt eladtak, csak kettőt hagytak meg nyárára, azok is kijártak a legelőre. Dolgom azért akadt bőven, mert volt egy nagy kertjük, abban mindenféle zöldség, ott kellett volna kertészkedjem. Nekem ehhez már nem volt türelmem, és felmondtam a szolgálatot. Nem akartak elengedni, mindent ígértek csak maradjak. A fizetésemet is meg akarták javítani, de én nem maradtam, mert most már minduntalan Kolozsvár járt az eszemben. Összepakoltam a kis holmimat, beletettem a vászontarisznyába, elbúcsúztam a gazdáméktól, kimentem az állomásra. A mozdonyvezető, az beszélt a jegyszedővel s felültem a vonatra. Vonaton még nem ültem soha. Jó sokáig mentünk, amikor jött a jegyszedő, s intett, hogy menjek ki a folyosóra. Kimentem, s azt mondta, adjak húsz lejt. Adtam, s azt mondta, üljek csak nyugodtan tovább. Meg sem mozdultam arról a helyről, csak vártam, hogy mi lesz, mert tudtam, hogy nem tisztességesen utazom, s azért büntetés jár. Nem jött senki többet, és a vonat zakatolva vitt hazafelé. Amikor Sarmaságra érkeztünk, odajött hozzám a jegyszedő, mondta, szálljak le, mert innen kontrolja van. Csakhogy nekem volt 32 kilométer még hazáig. Nem volt mit tennem, le kellett szálljak. Másik vonat csak este volt. Na, sebjaj, gondoltam, én itt nem ülök estig, levettem a bakancsomat, összekötöttem és a vállamra hajítottam, s elindultam mezítláb haza. A feleútig az országúton mentem, ott toronyiránt nekivágtam a mezőnek, hisz nyár volt, szép vasárnap délelőtt. Két falu határán kellett átmenjek, nem törődtem semmivel, alig vártam, hazaérjek. Mikor felértem egy-egy dombtetőre, leültem és megpihentem, mert ez olyan vidék, ahol dombról le és fel kell menni. Lassan és fáradtan érkeztem Göröcsön határáig. Ott már minden bokor ismerős volt, pásztorságom idején jól megismertem. Gyönyörű volt a határ, derékig érő

fű, szebbnél szebb mezei virágok nyíltak és illatoztak. Csend volt a határban, csak a madarak füttyörésztek, s azok olyan szépen, hogy sehol a világon nem tudnak olyan szépen füttyörészni, mint az én falum határán. Na, meg a méhek is itt döngicséltek, szálltak egyik virágról a másikra, szorgalmasan gyűjtögették a mézet, és vitték valahova egy közös kaptárba. Ahogy mentem tovább, az egyik bokorból egy nyúlfióka ugrott ki, addig kergettem, amíg megfogtam, az ölembe vettem és vigyáztam, el ne szalasszam. Otthon fel is neveltük jó nagyra és csak akkor vágtuk le. Kicsit meglepődött a család, amikor megérkeztem, mert nem írtam meg előre jöveteletem. Azért nagyon örült mindenki, főleg anyám. Keblére ölelt és megcsókolt, nagyanyám is nagyon örült. A testvéreim is kíváncsiak voltak, milyen is a városi élet, s el kellett mesélnem az egész szolgálati időmet. Meséltem, milyen szép házak vannak, s kövezett utcák, s meg azt, hogy a víz benn folyik a házban vagy az udvaron, csak meg kell a csapot tekerni. Elmondtam, hogy arrafelé a dombnak még híre sincs, az egész föld olyan sima, mint az asztal, és nincs olyan nagy sár, mint nálunk a Szilágyságban. Elmeséltem, hogy mindennap négy tehenet fejtem, és tudok két kézzel fejni; meg azt, hogy az a sok cudar patkány mennyi kellemetlen éjszakát okozott nekem, hányszor nem tudtam aludni tőlük. Amikor mindent elmondtam, amit csak tudtam, akkor elővettem a pénzt, amit öt hónapig kerestem, és letettem anyám elébe. Nem hiányzott belőle, csak az a hús lej, amit a jegyszedőnek adtam. Anyám nagyon meg volt velem elégedve. Utána kibontottam a tarisznyámat, s megmutattam, hogy asszonyom milyen szép inget vett ajándékba, egy kis hajtós nyakú, khaki színű apacsing volt. Ezt azért vette, mert azokat a háziszóttos ingeket, amik nekem voltak, nagyon nehéz volt városon mosni, mert ott nem szapulták a ruhát, mint otthon.

Ezen a nyáron otthon dolgoztam, segítettem a mezei munkában, de a vágy megvolt bennem, hogy valahova

menjek. Minduntalan Kolozsvár járt az eszemben. Egy vasárnap összetalálkoztam vagy négy fiúval, s elhatároztuk, elmegyünk Kolozsvárra. Már őszi felé járt az idő, szeptember vége felé volt. Úgy határoztuk, hogy október elsejére megyünk fel. Az egyik fiú idősebb volt, s ő már szolgált Kolozsváron, ismerte a járást. Biztított, csak menjünk vele, ő kerít nekünk szolgálatot. Igen ám, de abban az időben a vonaton az utazás nagyon drága volt, s az sem volt, hogy kiálljunk az út szélére s leintünk egy kocsit, adunk neki egy kevés pénzt, s már két óra múlva Kolozsváron vagyunk. Bizony elmehetett az ember addig, s alig látott egy-két teherautót. Taxinak híre sem volt, csak a bárónak és főispánnak. Autóbusz is csak egyetlen járt, az is csak minden második nap ment Kolozsvárra. Egy személynek a jegy száz lejbe került, én egy hónapi szolgálatomért kaptam négyszáz lejt, tehát egy hétig kellett volna dolgozzak, hogy eljussak Kolozsvárra. Szekérre se gondolhattunk, mert az drágább volt, egy fuvarért hat-hétszáz lejt kértek Kolozsvárig. Így aztán sokat gondolkoztunk, miképpen jussunk el abba a szép városba, mert akik ott jártak, azok mind dicsérték, milyen szép város Kolozsvár, s mennyivel másabb ott az élet, mint mifelénk a Szilágyságban. Nekem ez maradt mégis a legszebb, a legjobb, akármerre jártam életemben, mindig ide vágytam vissza erre a sáros, latyakos vidékre, a Meszes hegy-ség tövébe, ahol minden fűszál ismerős, és ahol őseimnek porai egybeolvadtak az anyafölddel. Itt hamvadjon el az én testem is örökre.

Egy napon azt határoztuk, elindulunk gyalog, mert pénze egyiknek sem volt. Én voltam köztük a legfiatalabb, tizenhat éves. Amikor otthon megmondtam, hogy mit akarok, anyám elkezdett sírni, nem akart engedni, mert nagyon féltett. Nagyanyám is próbált lebeszélni, de én ragaszkodtam az elhatározásomhoz.

A mi falunkhoz kereken kilencvenhét kilométer Kolozsvár, ami nem is olyan sok, de mégis sokat tanakodtunk, amíg elindultunk. Úgy állapotunk meg, október

elseje előtt egy-két nappal ott legyünk. Pénteken éjjel két órára volt kitűzve az indulás. Este elkészítette nagyanyám az útravalót egy vászontarisznyába. Anyám beletett egy rend alsóruhát, nagyanyám sütött néhány jóízű malépogácsát, amit nagyon szerettem, és tett egy jó darab túrót. Ennyi volt a csomagom. Vállamra vettem a tarisznját és egy botot a kezembe, elbúcsúztam. Elindultam, senki sem kísért. Én a falu alsó részén laktam, így én kellett a többi cimborát költsem. Mentem az elsőhöz, utána meg a többihez, végül mind együtt voltunk, s nekivágtunk a nagy útnak. A faluban csend volt, nyomasztó csend, csak a kutyák voltak ébren s beleugattak az éjszakába. A csillagok szépen ragyogtak az égen. Jó meleg őszi éjszaka volt, langyos déli szél cirógatta az arcomat, s mikor felértünk a dombra, falunk határának a szélére, visszafordultunk, s mind az öten nagyot sóhajtottunk, mert abban az időben Görcsönből csak a legszegényebb embernek a gyermekei mentek cselédnek. Inkább otthon jártak napszámba, vagy kapáltak harmadába. Mi megforgattuk a szerencse kerekét, s elindultunk. Mindegyik fiú erősebb volt, mint én, én voltam a legvéznább, féltem, hogy nem bírom velük tartani a lépést. Virradatkor már a Meszes tövébe értünk, ahol az út nagyon kanyargós. Nekivágtunk az ösvényeknek, a legidősebb fiú ismerte a rövidebb utat, s azt választottuk. Mire teljesen kivirradt, már a Meszes túlsó végén ereszkedtünk le, ott ismét az országútra értünk, napkeltére az országúton bandukoltunk jókedvvel, nevetve, szívtuk a reggeli friss levegőt. Gyönyörű szép őszi nap volt. Amikor az első falut elértük, az emberek csak akkor kezdtek ébredezni. Mi mentünk tovább. Úgy számítottuk, hogy reggel a hűvösebben igyekezzünk, mert később a nap kisüt, csendesítjük a lépést. Úgy is történt, mert délben olyan melegen sugárzott, hogy kezdtük a ruhánkat levenni, először a kabátot, azután a bakancsot, és mezítláb folytattuk utunkat. Nem zavart senki, semmi benünket, autó nem járt, egy-egy lovas szekérrel talál-

koztunk. Amikor Szilágy megye határához értünk, az utolsó falut Vaskapunak hívják, nem ismerem a történelmét, miért hívják annak, de ok nélkül biztos nem. Ott, mikor felértünk a dombra, a határkőnél leültünk és megpihentünk. A vezérünk azt mondta, ezentúl Kolozs megyében vagyunk. Én valami furcsaságot éreztem a szívemben, mintha más országba érkeztem volna. Kétfelől a hegyoldalban legelésző tehéncsordákat és juhnyájukat láttunk. Az emberek szántottak, készítették a búzaföldet a vetéshez. Mások a sarjút kaszálták, és gyűjtötték, sokan a trágyát hordták ki a szántóföldre. A málé szépen sárgult, nemsokára kezdődhetett a törése. Estére megérkeztünk egy faluba. Már elég fáradtak voltunk. A legnagyobb fiú bement egy jómódú házhoz, hogy szállást kérjen éjszakára. Nem is tagadták meg a kérésünket, nagyon szívesen fogadtak bennünket. Leültünk, megpihentünk, s utána vettük a tarisznyánkat. Nekifogtunk vacsorázni, kinek mije volt. Amikor a házigazda látta, hogy milyen szűkös a vacsoránk, azt mondta a feleségének, hogy mindegyiknek adjon egy fél liter tejet. Nagyon jó bivalytej volt. Az asszony adott is szívesen, igaz, az istállóban volt négy fejőstehén, s vagy hat darab növendékborjú. Vacsora után a gazda azt mondta, hogy akár a padláson, akár a csűrben feketünk le. Mi a csűrt választottuk. A gazda hozott ki vagy három jó gyapjúpokrócot takarónak, csak arra kért, nehogy valamelyik cigarettázzon. Így aztán nagyon jól megpihentünk. Reggel mikor felkelünk, a gazda már az istállóban volt, végezte a reggeli munkát. Mi is rendbe szedtük magunkat, korán indulni akartunk, de a gazda nem engedett és azt mondta, várjunk még, amíg fejnek. Meg is vártuk s mindegyik kapott egy fél liter friss jó tejet. Megittuk, s nagyon szépen köszöntük a szállást.

Tizenegy órakor megérkeztünk Kolozsvárra. A város szélén leültünk és megpihentünk s egyben meg is ebédtünk. Elindultunk tovább és már érezhető volt a nagyvárosi élet, az emberek sokaságával találkoztunk.

A hirdetőoszlopokon nagy feliratok jelezték a város nevét, és sok más egyebet is hirdettek. Amikor a vasúti hídra érkeztünk, megbámultam azt a sok sínpart, ami alattunk kígyózott végig. Rajta a robogó vonatok érkezését vagy távozását, a vagonok sokaságát, a tolató mozdonyok húzták, állították össze a következő szerelvényt. Az állomás környékén nagy volt a forgalom. Na, persze nem olyan nagy, mint most. Hatalmas stráfszekereken bűrt szállítottak, vagy egyéb árukat. Minden árut, terhet stráfon vittek, s erős lovak húzták. Az emberek szállítására városi buszok álltak az állomás előtt. Hosszú sorban lovas fiákerek álltak sorban, ugyanúgy a Főtéren is. Itt volt a legnagyobb a forgalom, mi is elvegyültünk a sokaságban, és bámultuk a kirakatokat. Az egyik üzlet elé ládába kirakva mindenféle gyümölcs. Az egyik cimborám kivett egy almát a ládából, szerencsére nem vette észre senki, mert ráfizetett volna. Tovább mentünk, báméskodtunk, minduntalan nekiütköztünk az embereknek. A legidősebb fiú, aki a vezérünk volt, ismerte a várost, elvezetett a Hóstátba. A városnak abban a részében gazdálkodó emberek laktak. Ott elmentünk egy házhoz, ahol ő már szolgált. Ott megengedték, hogy háljunk két éjszaka, mert két nap múlva elseje volt. Az istálló padlásán hálunk, semmi takaró nélkül.

Másnap vasárnap volt. Reggel, mikor felkeltünk, segítünk a gazdának a ház körül dolgozni, mert ezeknél a gazdánál vasárnap is mindig volt munka. Dél felé egy kicsit rendbe szedtük magunkat és elmentünk a városba. A Honvéd utcán, mentünk felfelé. A Nemzeti Színháznál megálltunk és alaposan megbámultuk, főleg én, mert nagyon szeretem a szép épületeket. Nagyon tetszettek a szobrok a színház tetején. Utána bementünk a parkba, ott leültünk az árnyékba egy padra. Továbbindultunk, a nagy román templomot akkor fejezték be, a teret is aszfaltozták. Azt is körbejártuk. Én nem tudtam eleget gyönyörködni a szép épületen. Az állványok már lebontva, az utolsó simításokat végezték

rajta. Kívül-belül megnéztük, nagyon tetszett. Utána a Deák Ferenc utcán mentünk végig a Főtérig, ahol legelőbb Mátyás király szobrát néztük meg. Én nem tudtam a szemem levenni arról a hatalmas nagy vasemberről, főleg a lovon ülő királyról, mert a második osztályos könyvben olvastam a kolozsvári bíró esetéről, amikor Mátyást odaállította fát vágni, és a végén ő könyörgött a királynak, hogy bocsásson meg. A hajdúnak megbocsátott, azt mondta, te szolga vagy, neked parancsolnak, de a bíró megkapta a méltó büntetést.

Azután körüljártuk a főtéri nagytemplomot, majd oda is bementünk. Nem tudtam eleget csodálkozni a szépségén. Majd elmentünk megnézni Mátyás király szülőházát. Onnan a Széchenyi térre igyekeztünk, ahol össze voltak már gyűlve a cseléd lányok és fiúk, karéjba fogódzva táncoltak, daloltak. Mind székiek voltak. Nekem nagyon furcsának tűnt a viseletük. A lányok mind majdnem földig érő piros ruhában voltak és fekete kendő a fejükön. A hajuk leeresztve, sarkig érő piros pántlika befele, a lábukon piros szárú ráncos csizma. Mind egyformák voltak. A legényeknek is mind egyforma fekete csizma volt a lábukon, világoskék nadrág, fehér háziszöttes ing, világoskék mellény, négy sor apró fekete gombbal. Mindkét zsebükben tarka zsebkendő díszelgett. Fejükön fekete karimás pörgekalap, mellette bokréta. Így mulattak együtt, az egész fiatalság, ott a piacon, semmi zeneszó, csak saját nótájuk zengett.

Innen továbbmentünk, végig a Malom utcán a Sétatér felé. A Magyar Színház előtt megálltunk és csodálkoztunk a magyarul írt hirdetőplakátokon. Ezeket elolvastuk, megbámultuk az épületet és elindultunk a Sétatérrel kifelé. Elvegyültünk a rengeteg fiatal között, cseléd-fiúk és -lányok százai sétáltak. Ezt a rengeteg fiatalsgot mind a Székelyföld adta. Nagyon kevesen jöttek más megyékből. Szilágy megyéből alig voltunk egypáran. Elmentünk a Kioszkig, megbámultuk a csónakházakat, majd elmentünk a futballpályáig. Innen a Szamos partjára, én megcsodáltam ezt is, mert még nem

láttam soha ilyen nagy vizet. Végigmentünk a Szamos partján, majd átmentünk a túlsó partra. Ott már elég ronda hely volt, ennek a szép városnak a szívében, majdnem nyomortanya, ronda, piszkos házak, de nem is házak, inkább kunyhók, beépítve a hegyoldalba. Volt egy keskeny lépcsőfeljáró a hegyoldalban, ezt Lépcső utcának hívták. Itt felmentünk a Fellegvár oldalán, ameddig tudtunk, s innen beláttuk a város egy részét. Nekem csodálatosnak tűnt ez a város, azokkal a szép házakkal és tornyokkal. Eszembe jutott, hogy ez mind idegen számomra, engem itt nincs ki hazavárjon, még az sincs, ahova a fejemet lehajtsam, mindenhol zárt kapuk és zárt ajtók. Akinek nincs senkije, az alhatik a kerítés tövében, a kutya se bánja. Eszembe jutott anyám, aki ebben a percben is rám gondol és azon tűnődik, vajon hol vagyok, hova hajtom le a fejemet, mit fogok vacsorázni. Eszembe jutott nagyanyám, aki gyermekkoromban annyit féltett, takargatott a jó meleg dunnával. Eszembe jutottak a testvéreim, akik otthon vannak, csak én hiányzom közülük.

Másnap reggel korán felkeltünk, leráztuk magunkról a szénát, ami éjjel ránk ragadt, mert takaró nélkül aludtunk. Egy kicsit rendbe szedtük magunkat, és idejében elmentünk ki a cselédpiacra. Itt nagyon sok fiatal gyűlt össze, fiúk, lányok, fiatalemberek, fiatalasszonyok, olyan volt az, mint egy nagy vásár, csak hogy itt nem állatokat árultak, hanem az ember saját magát adta el. Azért írom így, mert úgy alkudtak a gazdák, mintha egy darab jószágért vettek volna. Én hamar eladtam magamat. Nem sokáig kellett várjak. Odajött hozzám egy gazda, megtetszettem neki. Miután jól szemügyre vett, megalkudtunk, 400 lejért havonta és kosztra. Örültem, hogy felfogadott. A többi fiúkkal megbeszéltük, hogy hol fogunk találkozni vasárnap, mert minden vasárnap kimenőt kaptam. Ilyenkor a Sétatéren találkoztunk, mi, ismerősök. Tehát én ismét szolga lettem, s elindultam gazdám után.

Néki volt egy lovas fogalja, felültünk és elmentünk

haza. Gazdám földműves ember volt, de értett a vil-lanyszereléshez is. Amikor hazaértünk, bemutatott a feleségének. Volt két gyermeke és az öreg anyja. Ő olyan negyven év körüli lehetett, a felesége jóval fiatalabb. Nagyon komisz, büszke asszony.

Gazdám kivitt az istállóba, ahol négy tehén és egy ló volt. Elmagyarázta, hogy mi a teendőm, fejni nem kellett, mert ő fejt. Megmutatta a fekhelyemet, ami egy rozoga ágy volt, azon egy szennyes lepedő, egy párna és egy lópokróc. De az mind olyan piszkos volt, hogy bűzlött, mert soha nem mosta ki asszonyom egyetlen cseléd után sem. Úgy kellett egyik cseléd a másik után feküdjön az ágyba, így aztán akadt még százlábú is. Reggel itt is öt órakor kellett kelni. Gazdám költött minden reggel, de ő még visszafeküdt. Én felkeltem, leszedtem a trágyát, kis szalmát hoztam az állatok alá, utána nekifogtam pucolni őket. Gazdám hat órakor szokott kelni, asszonyom hétkor. Ez pontos volt minden reggel. Tehénfejés után kimérte a tejet egy kondérba, és feltettük a szekérre, mellé egy hordót a mosléknak. Befogtuk a lovat és elindultunk a városba. A tejet kontóra hordtuk a vendéglőbe, és visszafelé hoztuk a moslékot az állatok részére. Csak egyszer jött gazdám velem, megmutatta, hova kell vigyem a tejet, azontúl magamban mentem. Soha nem hajtottam lovat még, még-hozzá városban és ilyen nagy városban, ahol a forgalom igen nagy volt. Az útkereszteződéseknél nagyon kellett vigyázni, mert ha nem jól hajtottam, a rendőr felírt és megbüntetett. Egyszer rosszul hajtottam, az egyik stopnál a rendőr utánam fűtyült, hogy álljak meg, de én tudtam, hogy hibáztam, és annál jobban kergettem a lovat. Ő nem hagyta ott a helyét, én meg egy másik utcába befordultam, és eltűntem a szeme elől.

Ezeken az őszi napokon nagyon sok munka volt. Most volt a betakarítás. Reggeltől estig a mezőn voltunk. Nagyon sok zöldséget termesztettek és azt kellett összetakarítani. Minden este tíz-tizenegy óráig dolgoztunk, ta-

karítottuk a veteményt, fosztottuk a kukoricát. Mert itt a málét kukoricának hívták. Az ujjaimon a bőr úgy felrepedezett, hogy alig tudtam velük fogni, mindegyikből folyt a vér. Az istállóban rossz, nehéz szag volt, nyirkos levegő, mert a falak nagyon izzadtak, fáradtan feküdtem le abba a piszkos, bűdös ágyba.

A lovunk egy fehér ló volt. Minden éjjel belefeküdt a trágyába. Nagyon sok munkát adott a tisztán tartása. Méghozzá rúgós is volt, s amikor pucoltam, úgy visított, mint akit ölnek meg. Rúgott, hogy majdnem a padlásig ért a lába. Egyszer úgy elvertem, hogy gazdám is kijött a nagy dörömbölésre, azt kérdezte, mit csinálok. Én mondtam, hogy kefélem a lovat. A gazda felelte: – Csak arra vigyázz, hogy nehogy ő keféljen meg téged a lábával.

Harapott is, a fejét felkötöttem a padlászgerendához, csak úgy tudtam megpucolni. Gazdám se sokat törődött velem, mert tudta, hogy rosszféle állat. Nagyon sok bajom volt vele.

Október vége felé nagyjából végeztünk a mezei munkával. Akkor azt mondta gazdám, hogy hordjam ki a trágyát a mezőre. Szép őszi napok voltak. Elővette gazdám a nagyszekeret, ezt tehének húzták, csakugyan nagy volt, s nem is használták, csak szénát és trágyát hordani. Egy délután nekifogtunk megrakni a szekeret a trágyával, gazdám felment a szekérre, én villával adtam föl neki a trágyát. Megpakoltuk alaposan a szekeret. Egy nap csak egyszer vittem, azután maradtam legeltetni a teheneket. Reggel segített gazdám befogni az állatokat, nekünk volt négy, a sógorának kettő. Befogtuk mind a hatot a járomba és segített, míg kimentünk az utcára. Az utat tudtam, a baj csak az volt, hogy én nem hajtottam addig fogatot, méghozzá hatos fogatot! És nagyon rossz jármosok voltak, mert ritkán voltak befogva. Én ilyen csak a bárónál láttam, mikor a béresek négyes fogattal jártak, vagy mikor a cséplőgéphez húzatták, nyolc ökörrrel, de azok betanult igások voltak.

Elindultam ki a mezőre, de a városnak ezen a részén elég szűk és görbe utcák voltak. Azt sem tudtam, hogy hajtsam őket. Ha előttük mentem, nem jöttek utánam, ha oldalt mentem, akkor egyik húzta jobbra, a másik balra a szekeret. Így aztán hol jobbról, hol balról hajtottam őket. Volt, amikor a tengelyvég megakadt egy-egy villanyoszlopba, majdnem elhúztam még azt is. Máskor megakadt a tengely a szembejövő szekérbe, ilyenkor szidtak, hogy ügyetlen vagyok, igaz, az is voltam, mert azt sem tudtam, hogy mit csináljak, sokszor sírtam, úgy el voltam keseredve.

Este, mikor jöttem haza, meg kellett rakjam a szekeret sarjával. Itt megint baj volt, mert alig tudtam befogni a teheneket a járomba. Ahány volt, annyifelé futott. Ahogy jöttem hazafelé, úgy gondoltam, felülök a sarjú tetejére. A földek végében volt a gazdának egy egyes fogatja, mert ott minden gazdának volt lova és kisszekere. Egyszer csak beleakadt a tengelyvég egy ilyen kisszekérbe, és húzták a tehenek a szekeret, lovastul együtt. Én leugrottam a szekér tetejéről, hogy állítsam meg a teheneket, de már akkor ott volt a szekér gazdája, úgy szidott, mint egy kutyát, majdnem megvert. Bizony meg voltam ijedve!

Nagy nehezen hazaértem. Otthon elpanaszoltam a gazdámnak, hogy én nem tudok ennyi tehenet hajtani. Azt ígérte, hogy akkor ezután csak négygel fogok menni, de még úgy is nehéz volt velük járni.

Ezt az életet sehogy sem tudtam megszokni, nem szerettem, úgy éreztem, hogy ez nem nekem való munka. Nagyon bántott ez a szolgálóélet, még nem tudtam, hogyan fogok tőle megszabadulni.

Vasárnaponként találkoztam a többi cimborákkal. Ők sem voltak megelégedve a helyzetükkel. Panaszkodtak, mindenütt sokat kellett dolgozni és kevés a fizetés. Én nem jártam utána, hogy más szolgálatot keressek, nem vágytam szolgáló lenni, idegen volt számomra a szolgálóélet.

Egy vasárnap ismét találkoztunk, mi földiek, de már

november vége felé járt az idő. Mindig nagyon örültünk, amikor találkoztunk, kocsmába nem jártunk, nem volt pénzünk, a fizetésünkhöz nem akartunk nyúl-
ni, borraivalót mi nem kaptunk soha. Úgy döntöttünk, hogy nem maradunk itt télire, hazamegyünk, mindegyik felmondja, a szolgálatot, csak a legidősebb nem mondott fel. Én is felmondtam. A törvény az volt, hogy 15 nappal előtte föl kellett mondani, akár a szolgálta, akár a gazda. Amikor felmondtam, a gazdám nem szívesen vette tudomásul. Próbált visszatartani, de én nem maradtam, mert úgy éreztem, nem tudnék tovább maradni. Az a pontos, megalkudott fizetés, az a pontos napi háromszori étkezés, reggel egy tányér tej, délben egy tányér leves és még valami mellé, este szintén egy tányér leves a konyhának egyik sarkában, bekapni és továbbmenni, reggel ötkor kelni, este tízig fent lenni, és egy bűzös istállóban lefeküdni, ez mindennap egyforma volt.

Egy napon elkértem gazdámtól a fizetésemet és elkéreztem a városba. Vettem magamnak egy pár csizmát és egy rend nyári ruhát, két inget és egy zöld kalapot. Nem is maradt csak egy pár lejem. A cimborákkal tartottam a kapcsolatot és úgy döntöttünk, hogy december elsején indulunk hazafelé. A döntés úgy volt, hogy ezt az utat is gyalog tesszük meg, mivel a pénzt mindegyik felvásárolta. Vettünk egy kevés élelmet az útra, a batyunkat a vállunkra vettük és nekivágtunk egy olyan útnak, ahol sohasem jártunk, mert nem azon az úton jöttünk, amelyen mentünk. Most egy más utat választottunk. Csak a baj az volt, hogy az idő rossz volt, ahogy elindultunk, megeredt a hó vagy inkább havas eső. Egész úton vert bennünket. Nagyon fáradtan érkeztünk este egy faluba, ahol megháltunk egy istállóban. A gazda megszánt bennünket és kaptunk egy vacsorát, másnap reggel egy csupor tejet és így indultunk tovább. Az idő nem tágított, fújta a szél és esett a havas eső. Nagyon nehéz volt az út, mert többet mentünk dűlőutakon, mint rendes utakon. A lábballink átázott, a

ruhánk is átázott, csak mentünk, megállás nélkül. Hídalmásnál értünk ki az országútra, ahol már könnyebb volt a menés. Mire Zsibóra érkeztünk, már késő este volt. Innen még 18 km volt hazáig, lett volna vonatunk is, de ma sem tudom miért, innen is gyalog mentünk hazáig. Mire hazaérkeztünk, éjfél lehetett. Otthon nem tudták az érkezésemet, mert levelet nem írtam, és nem értesítettem anyámat, hogy jövök haza, így megleptem őket. Mikor hazaérkeztem, kopogtam az ajtón, anyám kelt fel és nyitott ajtót. Mikor meglátott, csodálkozott, hogy ilyen későn jövök. Megölelt, megcsókolt, nagyon örvendett hazajöttömnek. Az egész család felkelt, nagyanyám is nagyon örvendett. Testvéreim is mind felkeltek, én semmi ajándékot nem hoztam, mert nem maradt pénzem.

Anyám tüzet rakott, és vacsorát készített. Én nem győztem felelni a sok kérdésre, amiket hozzám intéztek: milyen volt a város, kinél szolgáltam, rosszak voltak-e, mit dolgoztam, hogy utaztam, miért nem írtam levelet? Azt is elmondtam anyámnak, hogy nem hoztam egy banit sem, mert felvásároltam. Vettem magamnak csizmát és ruhát. Anyám ezért nem haragudott, sőt örült, hogy vettem, amire szükségem van. Megmutattam, amit vettem. Az ingek anyaga valami teniszflanel volt, de városiasan megvarrva, a kabát és a nadrág székelyesen volt varrva, és hozzá az a szép zöld kalap. Miután megvacsoráztam, anyám ágyat vetett a padlára, mert az ágyban, nekem már nem volt helyem. Anyám hált a hűgommal, nagyanyám a legkisebbik öcsémmel. A nagyobbik öcsém szolgált ott a faluban, bátyám hált a kiságyban. Ezután az én ágyam a padláda lett, egészem míg meg nem nősültem. Igaz, anyám olyan ágyat vetett nekem, hogy alattam is hófehér huzatú párna volt és rajtam is párna volt, fejem alatt is párna volt, mert anyámnak volt vagy tizenhét párnája. Ezek nappal szépen fel voltak vetve egészen a mennyezetig. Volt két dunyhája, vagy négy rongyból szőtt pokróc és apámnak egy fekete gubája, ezekkel ta-

karóztunk. Nagyanyámnak is volt két dunyhája és vagy hat párnája. Ezek nagyon szép kalotaszegi varrottasok voltak, mert nagyanyám, mint írtam, zsoboki asszony volt valamikor. Még ma is megvan a festett láda, amivel az ő anyja ment férjhez 1860-ban. Ez volt az ő menyasszonyi ládája is.

Reggel anyám málékenyeret pirított szép ropogósra, és jó bőven megolajozta friss házi olajjal. Ez volt az igazi eledele a szegény embernek abban az időben.

Ez a tél is, mint a többi, majdnem dolog nélkül telt el, mert télen nem sok dolog akadt. Bátyám gondozta az állatokat, én nem sokat törődtem velük, inkább csináltam drótból hurkot, és elvittem ki a szőlőkerítésbe, a nyulak útjába. Oda beillesztettem és így próbáltam nyulat fogni. Volt, amikor sikerült, volt, amikor nem, de ez csak szórakozás volt.

Görcsönben nem volt malom. A szomszéd faluban, Dobán volt, vagy 5 km-re. Minden héten egyszer, húsz kiló málével a hátamon elmentem a malomba, mert akkor úgy volt, hogy csak a gazdák vitték szekérral a gabonát. A szegény ember a hátán vitte, esetleg gyalogszánkán. Már, akinek volt.

Nekünk még az sem volt, így aztán egyik héten má-lét, aztán búzát lepénynek, utána napraforgót olajnak. Ezt tette falunk 80 százaléka. Nagyanyám minden héten süttött négy málékenyeret, mely elég volt egész héten.

Amikor eljöttek a hosszú téli esték, azzal szórakoztunk, hogy ejártunk a fonóházba. Volt három vagy négy fonóház a faluban, volt, ahova csak egészen serdülő lányok jártak, oda hozzájuk hasonló fiúk, mi jártunk, szórakoztunk, tréfálkoztunk vagy daloltunk egész este. Farsang idején felöltöztünk fárságnak, és úgy mentünk a kis fonóházba vagy az öregasszonyok fonójába. Később mikor már mi lettünk a legények, akkor is ez a szórakozás maradt meg, mulatsággal párosulva, mert minden héten szombaton este vagy vasárnap bált rendeztünk. Itt találkozott az egész falu fiatal-

sága, micsoda öröm és boldogság volt egy ilyen mulatság, ahol ki tudtuk magunkat tombolni, táncolni, éjfélig vagy másnap reggelig, mikor milyen kedvünk volt. Télen nem volt pénzkereset, de a mulatsághoz pénz kellett. Ha nem is sok.

Ilyenkor anyám eladott hol egy véka búzát, hol egy véka málét. Volt rá eset, már legénykoromban, anyám adott egy tyúkot, a hónom alá vettem és elvittem a vásárba, hogy legyen vasárnapra bábra való. Megtörtént tavasz felé, már se búza, se málé nem volt mit eladni. A tyúkok is megritkultak. Legtöbbször tavaszra nagyon leszegényedtünk. Ilyenkor nagyon el voltam keseredve, azt sem tudtam, hova menjek pénzt kérni, de szolgálni nem akartam.

Egy napon találkoztam egy utcánkbeli emberrel, aki azt kérdezte tőlem: Nem mennék vele Kolozsvárra, mert ő az azelőtti esztendőben ott dolgozott kőművesek mellett. Megígértem, hogy elmegyek vele. Pénzem nem volt, anyám valahonnan szerzett annyit, ami az útiköltséget fedezte, mert ezt az utat már nem gyalog tettük meg, hanem autóbusszal.

Az indulásig mindennap találkoztam az emberrel, próbáltam hívni velem egykorú fiúkat, de nem jött egy sem velem.

A szomszéd elmesélte nekem, hogy ott nem kell dolgozni, csak nyolc órát naponta, és a megszabott órabért minden héten kifizetik. És kapok hat lejt egy órára és keresünk minden nap 48 lejt. Lassan ejött az indulás napja. Nagyon izgatott voltam, mert most számomra egy új világ nyílt meg, amit eddig nem ismertem. Az illető elmesélte nekem, hogy a 8 óra munka után nem parancsol senki, azt tehetek, amit akarok, és hogy itt az emberek szervezetben dolgoznak és sok mindenhez joguk van. Ezt a szervezetet szakszervezetnek hívják és őket munkásoknak nevezik. Én eddig csak a pásztor nevet, a szolgálja nevet és a napszamos nevet ismertem.

Amikor megérkeztünk, az ember jelentkezett a mun-

kaadónál, aki magánvállalkozó építész volt. Roppant becsületes ember, félig földink is, mert Zilahról származott. A zilahi református templomot is ő építette újonul 1904-1906 között. Nagyon szerette a szilágysági embereket, mert azt mondta, hogy megbízhatóak és jó munkások. Így aztán szó nélkül fölvelt munkába. Én az örömtől nem tudtam hova lenni, még akkor nap jelentkeztünk a munkahelyen a főpallérnál, Kövezdsi Sándornál. Az én emberemet ezen a munkahelyen az építész komolyabb feladattal is megbízta. Ő volt az ör és egyben anyagátvevő is. A főpallér szívesen fogadott bennünket. Tudta, hogy ez az ember az építés bizalmasa. Engem is szívesen fogadott, a szállásunk ott volt a munkahelyen. Volt egy deszkabarakk, a kőművesek öltözője, ebbe csináltunk mi is egy priccset deszkából, papírsákokat megtöltöttünk gyaluforgáccsal, és magunk alá tettük. Egyet külön a fejünk alá, vittünk magunkkal egy lepedőt és egy háziszóttos rongypokrócot, ez volt a takarónk, de nem volt baj, mert így nem kellett fizetni a kovártélyt.

Reggel a kőművesek hét órakor kezdték a munkát, mire jöttek, mi a barakkot szépen kitakarítottuk és szellőztettünk. Nyáron fél nyolckor volt a munkakezdés, egészen öt óráig, délben másfél órás ebédszünettel. A többi idő szabad volt, azt tehettem, amit akartam. Szinte hihetetlen volt számomra, én nem voltam ehhez szokva, mert míg bojtár voltam, akkor is korán kellett keljek, mikor szolga voltam, még korábban, és mikor napszámra jártam, annál is korábban volt az ébresztő.

Reggel a pallér volt az első a munkahelyen, így illett és ez is a helyes, hogy mindig a munkavezető legyen az első a munkahelyen. Egy középtermetű, derék, nagy hasú és nagyhangú ember volt, szakmájában nagy tudású, bölcs és intelligens. Nem tűrte el, hogy valaki egy percet is késsen a munkából, de azt sem engedte, hogy egy perccel is tovább dolgozzon a munkás. Amikor a tizenkettesen volt a mánus, dél volt, amikor az ötösön, akkor este volt. Nem ismerte a rossz munkát, nem is-

merte a késést vagy a nemtörődömséget. Mindenki pontos és fegyelmezett volt a munkában.

Az első nap téglahordó lettem. Egy cimborát kaptam, akivel saroglyával a téglát hordtuk a mesternek. Egy saroglya hordta két kőművesnek a téglát, egy hordóládával másik kettő a maltert. Ez volt a dolgunk, a többihez nem volt semmi közünk. Mindenki a maga mesterének hordta az anyagot, de ezért ez sem volt könnyű munka, mert a kőművesek dolgoztak megállás nélkül 8 óra hosszat. Itt a nyolc órát becsületesen le kellett dolgozni.

Az építész gyakran jött a munkahelyet meglátogatni. Ilyenkor mindig megkérdezte, van-e valami szüksége a pallérnak. Az anyagról mindig ő gondoskodott, hogy hiánytalanul menjen a munka. Egy ilyen alkalommal magához hívatott és azt mondta, hogy másnap reggel jelentkezzek a lakásán.

Nem tudtam elképzelni, hogy mit akarhat tőlem, egész nap nyugtalan voltam.

Másnap reggel pontosan 7 órakor ott voltam, félve megnyomtam a csengőt, lépteket hallottam, az ajtó kinyílt és az építész állt az ajtóban. Én illedelmesen köszöntem.

– Na fiam, jöjjön be a szobába! – mondta. Az ajtót visszazárta, én levettem a sapkámat, és úgy mentem tovább félve. A szívem úgy vert, mint egy madárnak. Alig mertem lépkedni a szőnyegen. Roppant tisztaság volt a lakásban, nagyon szép bútor, tele tükrökkel. Akármerre néztem, mindenütt magamat láttam bennük. A felesége ott ült egy fotelben, házi pongyolában, idős emberek voltak, már a hatvanon fölül lehettek. Egy székre mutattak és én leültem. Az asszony azt mondta:

– Úgy látom, becsületes képed van, fiam!

Én elpirultam.

– Hát azért hívatunk téged ide, mert mi szolgálot nem tartunk. Egy asszony járt ide takarítani, de az nem jön többé, és nincs ki takarítson a szobákban. Mi

úgy gondoltuk, hogy te minden reggel eljönnél és kitakarítanál.

Én örömmel vállaltam ezt a megtisztelő szolgálatot, és még akkornap megmutatta az asszony, hogyan kell port törölni, parkettet vikszozni, először kézzel, majd lábbal. Jól megtanultam és minden reggel szép tisztára kitakarítottam, minden héten egyszer kiporoltam a szőnyegeket, minden reggel kiséptem az udvart. Így lettem szolgálégény is egy darabig.

Nagyon megbízott bennem az építész. Volt négy munkahely, és én mindennap sorra kellett járjam, jelentést vinni minden este, hogy akkornap mennyi anyag fogyott és másnapra mire van szükségük a palléroknak. Az üzletbe is én jártam vásárolni könyvvel. Amit vettem, mindig beírták a könyvbe, egy hónapban egyszer fizetett az építész. Ilyenkor mindig vitt magával. Soha nem talált utánam semmi hamis dolgot. Később már pénzzel is megbízott, minden szombaton én vittem a munkahelyre a fizetést. Elég nagy összegeket. Először borítékban lezárva, később nyíltan adta kezembe a pénzt, mert megbízott bennem. A munkahelyemen a pallér is megszeretett, mert nagyon szorgalmas és pontos voltam. Ha elküldött valamiért a városba, mindig gyorsan jártam, igyekeztem vissza a munkahelyemre. Munka közben mindig odahúzódtam a legjobb mesterek mellé és megkértem őket, engedjék, rakjam én is a falat. Megengedték. Mikor vakoltak, megengedték, hogy vakoljak, és én mindennap megpróbáltam gyakorolni ezt a mesterséget. A végén úgy megszerettem, hogy már nem tudtam nélküle élni. Amikor látták a mesterek, hogy ügyesen rakom a falat és fogékony vagyok mindenre, hagyták, hogy dolgozzak. A pallér azt mondta, hogy miért nem megyek inasnak, szóljak az építésznek, hogy vegyen fel. Nem mertem szólni nagyon sokáig. Naponta kitakarítottam a lakást, eljártam a boltba vásárolni, de most még jobban igyekeztem vissza a munkahelyemre, alig vártam, hogy dolgozhassak, és kezdett bennem élni az a tudta, hogy én mesterember

leszek. Többet nem tudtam szabadulni ettől a gondolatól, sokat törtem magam, amíg meg tudtam valósítani.

Egy napon mégis úgy határoztam, szólok az építésznek, vegyen fel inasnak. Amikor megmondtam, mit akarok, megcsóválta a fejét és elgondolkozott. Azt mondta, húsz éve nem tartott inast, mert azok mind rosszak és gazemberek, én ezt nem tudtam.

– De azért téged felveszlek, mert úgy látom, becsületes vagy, és földim is, ha ügyes leszel, még munkavezető is lehet belőled.

Ez a beszélgetés nyár vége felé lehetett, megígérte, hogy elmegy az ipartestülethez, és megérdeklődi, milyen formában lehet inast tartani. Nemsokára meg is mondta, hogy mi a törvény, ha van négy elemi iskola, akkor három év, ha három osztály van, akkor négy évet kell inasiskolába járni. Azt javasolta, szerezzem be a papírokat s akkor jövő évtől már inas lehetek.

Nem tudom, hogy írjam le azt az örömet, amit akkor éreztem. Annyit tudok, hogy végtelenül boldog voltam, mert számomra ez nagy dolog volt, hogy mesterséget tanulhatok. De ez az öröm nagyon rövid ideig tartott, mert eszembe jutott, hogy nekem nincs csak két osztályom, és ez nem elég ahhoz, hogy inas lehessenek. Így aztán nagyon elszomorodtam, de elhatároztam, hogy mindenképpen megtanulom ezt a mesterséget. Ezentúl nem volt más gondolatom. Csak tanulni, szorgalmasan dolgozni és amit csak lehet, elsajátítani. Figyeltem a mestereket, még a gondolataikat is megpróbáltam kitálatni. Szót fogadtam, amit mondtak, azonnal megcsináltam, délben az ebédjüket megmelegítettem, vizet hoztam, az ebédlőt kitakarítottam, ha elküldtek a piacra, gyorsan visszajöttem, szóval mindent megtettem, csak-hogy tanítsanak és engedjenek, hogy dolgozzak.

Télen nem dolgoztunk, novemberben leállt a munka. Én hazamentem. Ez volt az első nyár, amikor én már munkásként dolgoztam, 1934-et írtak. Keresetem elég jó volt. Mert mint szolga kerestem 400 lejt havonta és dolgoztam 14-16 órát, itt pedig dolgoztam napi 8 órát

és kerestem 1152 lejt. Igaz, ebből kosztoltam is, de én a pénzre nagyon tudtam vigyázni. Vettem magamnak szép ruhát, és a többit hazaküldtem a családnak, mert tudtam, otthon kevés a pénz. Nagy szükség van rá, mert testvéreim inkább gabonát kerestek, mint pénzt. És a gabona nagyon olcsó volt, a kiadás meg sok.

Otthon nagy örömmel vártak, anyám boldog volt, mindenkinek vittem egy kevés ajándékot, nagyanyám is nagyon örült, amikor meglátott, de ő már beteges volt. Télen legtöbbit az ágyat nyomta.

A bátyám otthon gazdálkodott, a nagyobbik öcsém még mindig szolgált a faluban, kifejlődött, derék ember lett belőle. Bátyám is hozzá hasonlított. Kisebbik öcsém még mindig bojtárkodott. Húgom is szépen cseperedett. Örült anyám, amikor így együtt látott bennünket, erős, egészséges embereket. Én egy kicsit véznább voltam, de amikor birkóztunk, mindegyiket földhöz vertem. Ez télen elég gyakran előfordult, hóba vertük egymást. Majd elmeséltem az én nagy bajomat, mehetnék inasnak, de nincs meg az osztályom. Bátyám csak nevette, és néha még ki is gúnyolt, hogy én úr akarok lenni. Én ezzel nem törődtem, felmentem a padlásra, ahol egy ládában megtaláltam poros könyveimet, amiket már nyolc éve nem vettem a kezembe. Megtörölgettem szépen és kezdtem lapozni. És olvasni. Naphosszat nem csináltam egyebet, csak olvastam, románul is, magyarul is. A bátyám négy osztályt végzett, megkerestem az ő számtankönyvét, és azt is kezdtem böngészni. Egy alkalommal úgy gondoltam, elmegyek az állami tanítóhoz, mert abban az időben az állami iskolák román iskolák voltak. Magyar tagozat nem volt, csak románul lehetett tanulni. Mint már említettem, aki magyarul akart tanulni, az felekezeti iskolába járhatott négy osztályig. Elmondtam a román tanító-igazgatónak, hogy szeretnék vizsgát tenni harmadik osztályról. Azt felelte, semmi kifogása ellene, tanuljam meg a leckét, és ő majd le fog vizsgáztatni.

Volt egy román fiú, nagyon jó barátom, aki hét osz-

tályt végzett, kitűnő tanuló volt. Elmentem hozzá és elmondtam neki, hogy inas akarok lenni és hiányzik a harmadik és negyedik osztályom. Adjon nekem egy néhány könyvet, amiből tanulhassak. Barátom nagyon szívesen megkereste a régi könyvei közül azokat, amelyekre nekem volt szükségem. Egy olvasókönyvet, egy földrajz-, történelem-, számtankönyvet. Megmutatta, hogy miket tanuljak, sokat magyarázott, amit nem értettem. Ez a fiú velem az iskolába is eljött, amikor nem volt tanítás s odaállított a térkép elé, mutogatta nekem Románia hegyeit, vizeit, milyen országokkal határos, hol van a Fekete-tenger, melyek a kikötői, hol ömlik a Duna a Fekete-tengerbe, a Delta ágait, a Prahova völgyét, ahol az olajkutak vannak, és a Zsil völgyét, ahol a legnagyobb szénbányák vannak. Megmutatta Bukarestet, a fővárost és a többi nagyobb városokat. Elmondta, hogy Romániának 12 tartománya és 32 megyéje van.

Ezen a télen nem csináltam egyebet, csak tanultam reggeltől estig. Este feljártam a fonóházba, vagy meséket olvastam. Anyám vett egy Bibliát, azt is sokat olvastam. Most már teljesen beleéltem magam az olvasásba, de nagyobb irodalmi művet még mindig nem olvastam. Belevetettem magamat a román könyvekbe, tavaszra úgy megtanultam minden leckét, hogy kívülről tudtam majdnem minden betűt. Hetente elmentem a barátomhoz, ő felkérdezte tőlem, amit tanultam, el-elmentünk az iskolába, újra meg újra tanulni a térképet, a román nyelvet, mert bizony én keveset tudtam belőle. Az igazgatóhoz is elmentem néha, mert hívatott, de nem azért, hogy tanítson, hanem hogy dolgozzak neki. Tudta, hogy én már konyítok valamit a kőművességhez, s kért, hogy reperáljam meg neki a sütőkemencét. Igaz, én még ilyet soha nem csináltam, de azért neki-fogtam és rendbe hoztam. Azután meg kellett igazítani a disznóólat, az istállót, a fáskamrát, a spájszt, az osztályokban a kályhákat. Szóval, munkát tudott adni, de

tanítani nem tanított egy szóra sem, pedig tudott magyarul is, mert valami sváb származású lehetett.

Eljött a tavasz, s nekem vissza kellett indulnom Kolozsvárra, munkába állni. De indulás előtt elmentem az igazgatóhoz, és azt mondtam neki, hogy megtanultam minden leckét, kezdhethük a vizsgát. Erre azt felelte, menjek egy hét múlva, addig megbeszéli a tanfelügyelővel. Akkor azt mondta, hogy levizsgáztat, de előbb tegyek le ezer lejt, ennyibe kerül a vizsga, így egyeztek meg az inspektorral. Nekem ennyi pénzem nem volt, s azt mondtam neki, hogyha visszamegyek dolgozni, megküldöm a pénzt. Nem egyezett bele. Én a pénzt nem tudtam megszerezni, így aztán elmaradt az én vizsgáztatásom. Soha többet nem próbáltam levizsgáztatni, de a tanulást nem hagytam annyiba.

Kolozsváron elpanaszoltam az építésznek a bajomat. Nagyon sajnálta, hogy nem lehetek inas, de én továbbra is úgy szerepeltem a munkahelyen, mint inas. Nagyon elkeserített ez a dolog, mert tudtam, hogy itt Kolozsváron munkakönyv nélkül nem dolgozhatok mint szakmunkás. Minden szakmunkás tagja kellett legyen a szakszervezetnek. Aki nem volt tag, azokat nem alkalmazhatták a munkaadók. Igen fontos volt tehát a munkakönyv és a segédlevél, sajnos ezeket nem tudtam megszerezni, csak 1941-ben.

Továbbra is nagy odaadással dolgoztam és igyekeztem mindent elsajátítani, amit csak lehetett. Kezdtem újságot is olvasni. Mindig az esti lapot vettem meg, ezen keresztül megismerkedtem a világgal. Valamirevaló könyvet még mindig nem olvastam. Az első regény, ami a kezembe került, Angyal Bandi volt. Nem tudtam nyugodni, amíg végig nem olvastam. Ez volt a kezdet, utána jött Varsó hóhérja, Rinaldo Rinaldini, a Szívek harca, Rózsa Sándor. Ezek mind ponyvák voltak, 180–200 oldalas füzetecskék, és sok más hiábavaló detektívregények. Nekem azért jó volt, mert alaposan megtanultam olvasni, annál kevésbé írni, mert csak néha írtam egy-egy levelet haza.

Ebben az esztendőben már a nagyobbik öcsém is feljött Kolozsvárra. Egy temetkezési vállalatnál szolgált, mindennap hordta a halottakat vagy két hónapig, azután megunta és elment egy bádogosmesterhez. Ott megszerette, őt is megszerették, hívták inasnak, de nem vágyott, inkább hazament a földhöz. Engem a föld nem nagyon érdekelt, csak a tanulás, hogy minél jobban elsajátítsam a mesterséget, nem is gondoltam arra, hogy én valaha földműveléssel foglalkozzak. És mégis később azzal is foglalkoztam.

Most már ketten kerestünk pénzt a házhoz, mind a ketten hazaküldtük a keresetünket, csak éppen egy kevés ruhát vettünk magunknak, hogy otthon tudjon boldogulni a család többi tagja. A bátyám vett is egy hold földet, ennek mindenki örült, mert így több gabona termett, és jobban voltunk biztosítva az élelemmel, mert télire mi is hazamentünk.

Nem is lett volna semmi baj, mert már jól kilábaltunk a nehézségekből, ha nem jött volna egy újabb csapás, ami anyámat és az egész családot nagyon lesújtotta. Egy rendkívüli dolog történt. A kisebbik öcsém már 14 éves volt, lemondott a bojtárságról és otthon segített bátyámnak és anyámnak gazdálkodni. Elterveztük, hogy a következő esztendőben ő is eljön velem Kolozsvárra, kőműves lesz. Nagyon szerettem ezt az öcsémet, és ő is szeretett engem, egy kicsit egy párton is voltunk, ha valami nézeteltérés kerekedett a családban. Mert ahol négy fiú van egy háznál, ott mindig kerül egy kis civódás, na nem komoly, de azért van. A bátyám és a nagyobbik öcsém másképpen gondolkozott, mint mi. Csak anyám próbált úgy gondolkodni, hogy mindenkinek igaza legyen.

Abban az időben falun az volt a szokás, hogy vasárnap mindenki templomba ment, délelőtt is, délután is. Ez nagyon jó szokás volt. Egy szeptemberi vasárnap délután a kisöcsém elment a templomba a többi fiatalokkal. Mikor kijöttek, a nép elszéledt, ők nekifogtak

játszadozni az utcán. Egyszer csak valaki elkiáltotta magát: Jön a veszett kutya!

Erre a gyerekek szétszaladtak, ki merre tudott, és már jött is egy hatalmas fehér kutya, kilógó nyelvvel. Az öcsém akkor ugrott be egy kapun, de már a kutya ott volt, ráugrott, megharapta az arcát, s azzal tovább is szaladt.

A falu népe az ordításra hamar összeverődött és többen a kutyát üzöbe vették és valahol agyonverték. Öcsém sebét bekötötték és egy lószekérrel bevitték a zilahai kórházba. Még akkor nap fel is hozták Kolozsvárra. Én Kolozsvárt voltam, s másnap reggel értesített a bátyám a történetekről. Nagyon bántott az eset, azonnal elmentem én is bátyámmal a Pasteur-kórházba, ott találtam az öcsémet és anyámat. Akkorra már kezelésbe vették, különleges injekciókat adtak neki. Az orvosok azt mondták anyámnak, hogy nyugodtan hazamehet, nem lesz semmi baj, meg fog gyógyulni az öcsém. Szegény anyám nagyon el volt keseredve, meg volt ijedve, de nem volt mit tenni, segíteni úgysem tudtunk volna. Anyám és bátyám hazamentek, az öcsém ott maradt a kórházban, én majdnem mindennap elmentem hozzá látogatóba, szabad bejárásom volt. Pár napon belül a seb kezdett begyógyulni, mindennap megkapta az injekciókat, fennjárt, nem kellett ágyban fekdnie. A tizedik napon már alig látszott a seb helye. Ezután szabad volt kimenjen a városba. Többször együtt voltunk és megbeszéltük, hogy jövőre ő is feljön dolgozni. Eljött hozzám a munkahelyre, és nagyon vágyott arra, hogy ő is inas lehessen.

De a sors másképp akarta. Nem úgy, ahogy mi elterveztük. Anyámnak levelet írtam, és abban értesítettem, hogy az öcsém már egészen jól van. Így otthon is megnyugodtak.

Ezen a héten is többször voltam nála, beszéltem az orvosával, aki megnyugtatót, hogy nemsokára hazahozza. Már 21. napja volt a kórházban, a seb teljesen begyógyult, de amikor hozzamentem, ágyban talál-

tam... Amikor meglátott, nagyon megörült. Leültem az ágya szélére és kérdeztem, hogy mije fáj. Azt mondta, a nyaka, biztosan megcsömörlött valamitől, kenjem meg neki, hiszen otthon is így szoktuk. Ha valamelyikünk elrontotta a gyomrát, nagyanyám megkente a nyakunkat ecetes vízzel.

Én nekifogtam. Megnyálaztam az ujjamat és kentem a nyakát. Alig fogtam neki, amikor bejött a felcser és meglátva, hogy mit csinállok, megijedt. Intett, hogy azonnal hagyjam abba, és menjek ki vele. A folyosón elmondta, hogy mi a baj. Hogy őrizkedjem, ne érintkezzem vele, mert beteg az öcsém, és ez a betegség nagyon ragályos! Ezért is volt ő külön, magában egy szobában.

Még egy darabig maradtam, beszélgettünk, de még mindig nem gondoltam semmi rosszra.

Másnap délután újból elmentem hozzá. Most már nagyon beteg volt, fájta a feje, mondta, hogy zavarosan lát. Beszélni még rendesen tudott, de én még akkor nap táviratot küldtem haza anyámnak, hogy jöjjön azonnal Kolozsvárra.

Másnap bánatosan, megijedve megérkezett anyám, szép fekete szőlőt hozott, hogy megkóstoljuk, mert már otthon érett a szőlő. Öcsém ezen a napon nagyon rosszul lett. Még megismerte szegény anyánkat, de kérte, ne menjen közel hozzá. Tudta, hogy az orvosok azt tanácsolták. Néha rohamai voltak. Anyámat nem sokáig hagyták ott az orvosok, elküldték a női osztályra, hogy ott pihenjen le. Én maradtam a felcserrel az öcsém mellett, állandóan. A roham mind gyakrabban tört ki rajta, fel-fel ült az ágyban, köpködött jobbra-balra, összevissza beszélt mindenféle értelmetlen szavakat. Ez olyan gyorsan történt, egyik percről a másikra... A felcser elrohant az orvosok után. Jött is kettő. Egy pillanatra lecsendesedett az öcsém, ezt kihasználva az orvosok hasra fektették, és adtak egy injekciót a hátgerincébe. Utána elcsendesedett, és egy kicsit magához tért. Kérdeztem tőle, hogy mije fáj. Azt mondta, a feje, és csak úgy lát, mintha sűrű szitán néz-

ne keresztül. Egy darabig pihent, én is lefeküdtem egy sezlonra. Nagyon fáradt voltam. A felcser is elment. Megkért, hogy ha valami történik, költsem fel. Aludni nem tudtam. Csak éppen pihentem egy keveset, s láttam, hogy megint rájön a roham, egyre gyakrabban rájön. Felültem, úgy néztem, mi fog történni. Most már rettenetes volt nézni is szegényt. Csak néztem és sírtam, mint forgolódik az ágyában és köpköd, beszél értelmetlenül. Elmentem, felköltöttem a felcsert, ő az orvoshoz szaladt, de az nem jött vele... Ezután kinyitotta a szomszéd szoba ajtaját, akkor láttam, hogy ott bent van egy ágy, plafonig érő dróthálóval elkerítve, mint egy ketrec a vadállatoknak. Felhúzta a ketrec ajtaját, kért, hogy fogjuk meg a lepedő négy sarkát, és tegyük oda öcsémet. Én nem akartam, mert úgy éreztem, nincs lelkierőm hozzá. Saját testvéremet tegyem a ketrecbe. A felcser azt mondta, ha nem segíték, ott hagyja vergődni, mert egyedül nem bírja. Lássam be, hogy nincs mit tenni egyebet, és ez az orvos parancsa is. Nem volt mit tegyek, megfogtuk a lepedő négy sarkát, betettük az öcsémet a ketrecbe... Az ajtót rázárta, és elment lefeküdni. Én ott maradtam mellette, a rácson kívül, ő egy darabig pihent, majd ismét elkapta a rettenetes düh. Néztem a kínlódását, már nem lehetett vele értelmesen beszélni.

Negyven esztendő után írom le ezt, de most is potyognak a könnyeim, amikor visszaemlékszem erre a rettenetes éjszakára. Nem kívánom, hogy olyat lásson vagy érezzen valaki, még az ellenségemnek sem.

Éjjel 12 óra lehetett, amikor egy kicsit elcsendesedett. Már én is rettenetesen fáradt voltam, gondoltam, ledülök egy kicsit pihenni. A csendben elaludtam. Egy óra tájban fölébredtem, azonnal az ajtóhoz mentem, lássam, mi van az öcsémmel. Meg volt halva. Álltam és keservesen sírtam, álltam, álltam, sokáig csak álltam, rettenetesen fel volt dülva a lelkem, alig tudtam magamon uralkodni. Szóltam a felcsernek, aki el volt készülve, bejött a szobába, kinyitotta a ketrec ajtaját és meg-

kért, hogy fogjuk meg ismét a lepedő négy sarkát és vigyük ki a hullaházba. Ott letettük a földre. A felcser element lefeküdni, én visszamentem a szobámba, és ott gyököntöttem reggel 5 óráig. Nem mertem anyámat felköltetni, hagytam, hogy pihenjen, mert fáradt volt.

Hajnalban botorkálva elindultam a női osztály felé, reszketve tettem a kezem a kilincsre, bementem, megkerestem anyámat. Megmondtam neki, hogy mi történt. Drága jó anyám rettenetesen sírt, azt hittem, hogy meg fog hasadni a szíve. Alig tudták az asszonyok megnyugtatni. Mind a ketten csak sírtunk.

Virradatkor anyám is eljött a hullaházba. Hozott öcsémnek tiszta ruhát, felöltöztettük és a felcserrel ketten betettük a koporsóba. A kórháznak volt temetkezési vállalata, ők temették el, nekünk nem kellett fizetni semmit. De nem is volt honnan.. Tíz óra felé eljött a gyászkocsi négy gyászhuszárral meg egy lelkipásztor és egy énekes ember. A gyászoló gyülekezet anyám volt, én, a másik öcsém, egy barátom és néhány asszony a betegek közül. Vettünk neki egy fehér koszorút. Amikor a pap végzett a szertartással, elindultunk a Házsongárdi temető felé. A kapuban a pap még elbúcsúztatta egy pár jó szóval, és elindultunk az 1022-es sírhoz, ahol mindmáig örök álmát alussza...

Ebben az esztendőben meghalt nagyanyám is. A temetésén nem voltam ott, mert nem értesítettek. Télen, amikor hazamentem, már nem találkoztam vele. A bátyám is megnősült. Most már csak négyen maradtunk: anyám, a húgom, a másik öcsém és én. Télire a bátyám külön költözött, vettünk neki egy kis házikót közösen a felesége testvérétől.

Ezen a télen ismét sokat olvastam. Kerestem egy régi magyar történelemkönyvet, amit néhányszor végigbön-gésztem. Találtam egy könyvet a magyar irodalom történetéről, ebből is sokat olvastam. Egy Petőfi-verseskötet is a kezembe került, a Bibliát is sokat forgattam, az Újszövetséget végigolvastam. Nagyon megszerettem a könyveket. Ahol csak hallottam, hogy a faluban van

valami régi könyv, azt mind elkértem, de én soha nem vettem egy könyvet sem. A számolást is gyakoroltam, próbáltam magamtól rájönni sok mindenre. Kerítettem magamnak egy szakkönyvet, abból is sokat tanultam. Az újságot is nagyon szerettem olvasni. Ebből tudtam meg, hogy mi van a világban. Mindenki háborúról beszélt, és mindenki sejtette, hogy be fog következni.

Családunk egyszeriben a felére csökkent. Még ebben az esztendőben az öcsém is ejött Kolozsvárra, mind a ketten elég jól kerestünk, pénzünket hazaküldtük, csak éppen ruhát vettünk magunknak. A bátyám segített otthon anyámnak gazdálkodni. A húgom is már nagyocská lett, ő is segédkezett anyámnak.

Ősz felé a bátyám feljött Kolozsvárra azzal a hírrel, hogy vett nekem egy házat. Úgy alkudott, hogy három évig kell kifizetni részletenként. Most eladott egy fél hold földet és egy tehenet, és a harmadát kifizette. A többit még két év alatt kell kifizetni. Javasolta, hogy a szülői ház maradjon öcsémnek. Így mindegyik fiúnak lesz háza.

De ember tervez, Isten végez. S ez így van jól...

1937-et írtak a naptárban.

Az öcsém már két éve halott volt, lassan a sebek kezdtek begyógyulni, de anyám még mindig szomorú volt. Én a huszadik esztendőmben jártam, a legények sorába kerültem. Falusi viszonylatban elég szép ruhám volt, pantallónadrágban nálunk csak a zsidók jártak akkor. Nekem szép csizmám volt és hozzá székely szabású csizmaruha, zöld kalap. Ez volt a divat. Az ingem nem háziszóttos vászonzól volt, mint a többi legénynek, hanem városi tarka ing. Tehát nyugodtan megjelenhettem a többi fiúk között, mert nem voltam hátrább, mint ők. Sőt egy lépéssel előbb, mert én már három éve városban dolgoztam. Igen ám, de ezt a faluban nem mindenki ismerte el. Volt, aki azt mondta, tekergő vagyok, nehezen értették meg, hogy én mesterséget tanulok, s munkásember leszek. A fiatalokkal nagyon jól megértettem magam. A legjobb, legelismertebb fiúk vol-

tak a barátaim. A legjobb barátom, aki velem tanult, öregebb volt, és ebben az évben elment katonának.

Esténként a fonóba jártunk, ez volt minden szórakozásunk. Vagy bált rendeztünk és ott mulattunk. Akkor a faluban még nem volt rádió, csak a bárónak. Komolyan még nem beszéltem egy lánnyal sem. Eljárogattam ide-oda, de csak úgy félvállról. Komolyabb érzelmeim nem voltak.

Egy vasárnap délután bálban voltunk. Tánc közben elémbé került egy pár. A fiú jóval idősebb volt, mint a lány, s egy kicsit olyan rokonféle is. A lányt én nem nagyon ismertem, mert messze lakott tőlünk és még alig volt a bálban. Én is csak télen voltam otthon, már a harmadik nyáron voltam távol. Inkább csak egész kicsi korából emlékeztem rá, amikor még iskolába járt. Ez a lány egy középtermetű, karcsú, fekete hajú, szürke szemű, kerek arcú, félbarna. S ez a barnaság nagyon hozzáillet a dús, fekete hajához. Magas homloka, ajkai pirosak, mintha ki lettek volna festve. Pirostarka blúz, csukott nyakkal, körül fodros, és a fodor szélén körbe fehér apró csipke. A szoknya is pirostarka karton anyag volt, a lábán pánгли-cipő. Olyan könnyű léptekkel járta a táncot, mintha rugó lett volna a lábában. Hangja nem volt éles, inkább halk, szelíd és jóságos. Sokáig néztem ezt a lányt tánc közben. Én kerestem a tekintetét. Mindig más irányba nézett. Egyszer mégis egy pillanatra összetalálkozott a két szempár. Ez a pillanat nekem elég volt. A következő párban udvariasan felkértem táncolni. Amikor a kezem rátettem a vállára, a szívem nagyot dobbant. Valami furcsaságot éreztem ott bent. Ő a szeméit lesütötte, és nem mert velem szembenézni. De úgy éreztem, hogy valami övele is történt. Valami olyasmi, amit eddig nem érzett. Nem szöltünk egymáshoz sokáig, elvegyültünk a többi fiatalok között, nem a cigánybanda előtt táncoltattam, hanem a terem másik végében, ahol nem volt olyan tolongás és lökdösődés, ahol nyugodtan és szépen táncolhattunk. A csendet én törtem meg. Valamit kérdeztem tőle, s ami-

kor felelt, az arca kigyulladt. A hangja olyan simogató volt, mint a hajnali szellő a nyári éjszakában. Langyos, se forró, se nem hideg, mint a napsugár, aki életet, vagy a vadgalamb turbékolása, amikor a párját hívja. Egy kicsit zárkózott természetű volt, de nyugodt és biztos feleletet adott.

Vége lett a párnak, kimentünk egy kicsit szellőzni. A barátnője mellé húzódott, valamit súgtak egymásnak, és mind engem figyeltek.

A következő párban ismét együtt táncoltunk. Úgy láttam, hogy szívesen jön velem táncolni. Megbarátkoztunk és most már vígabban jártuk a táncot. Én szóra-koztattam és ő is bátrabban felelt. Nagyon óvatos és udvarias volt velem. Sok fiú durva és helytelen magaviseletet tanúsított a lányokkal szemben. Én ettől őrizkedtem. Majdnem egész este együtt táncoltunk. Nagyon jól telt, és amikor vége lett a táncnak, megkérdeztem tőle, megengedné-e, hogy hazakísérjem. Nem szólt semmit, csak meghúzta a vállát, ami azt jelentette, ahogy én akarom. Elmentünk együtt hazáig, de csak a kapu-ig. Aztán eltelt egy hét, kettő, amíg újra találkoztunk. Ő a fonóházban még nem járt, így ritkán találkozhattunk. A házukhoz nem mertem elmenni, legtöbbször csak a bálók alkalmával találkozhattunk, de azért tavasz-ig elégszer beszélgettünk.

Megjött a tavasz. Nekem mennem kellett vissza Kolozsvárra. Most már duplán fáj, hogy nekem menni kell, de itthon gyenge volt a megélhetés, földünk kevés volt, napszámos nem akartam lenni, sem harmadában nem akartam dolgozni.

Március végén elmentem vissza Kolozsvárra és jelentkeztem az építésznél. Mikor felmentem a lakására, hűvösen fogadta a köszöntésemet. A hűvös tekintete megnémított. Nem tudtam elképzelni, mi az oka, hiszen én három évig olyan hűséges voltam hozzájuk. Mindent megtettem, amit csak kívántak tőlem. Ilyen feldúlt állapotban még nem láttam. Azt mondta, nem vesz vissza, mert, „te is olyan vagy, mint a többi”. Aztán megma-

gyarázta, hogy mi a baj. Az előző esztendőben a pallérunk épített egy házat a lányának, ahova én is elmentem délutánonként dolgozni. A baj ott kezdődött, hogy én meg voltam bízva, hogyha valamit elvisznek a munkahelyről, jelentsem neki. A pallér tudtomon kívül felrakatott a fuvarossal egy szekér deszkát, és elküldte a lánya házához. Az éjjeliőr tudott róla. Valaki elárulta a dolgot és egy napon hivatták. És ő mindent bevallott, ahogy történt. Nekem az őr elmondta, hogy történt a dolog, s én őt akartam védeni, habár mindent be kellett volna vallanom, mert ártatlan voltam a dologban. Ezért rám is megharagudott és nem vett vissza a munkába. Azt mondta, én is olyan gazember vagyok, mint a többi. Elbocsátotta a pallért, az éjjeliőrt. Most már mehettem, mert munkakönyv nélkül nem alkalmaztak sehol, nem engedte az ipartestület és a szakszervezet.

Nagyon el voltam keseredve, nem tudtam, mit tegyek. Napszámos nem akartam lenni, sem a város csavargója. Ebben a szép városban nem volt senki ismerősöm, csak a múlt évi házigazdám fogadott, ahol azelőtt esztendőben négyen laktunk egy kicsi oldalszobában. Az öcsém és még két jó barátom.

De már ők sem voltak itt, csak én egyedül.

Öcsém maradt otthon gazdálkodni. Az egyik barátom elment katonának, a másik még nem jött vissza, mert mi olyanok voltunk, mint a fecskék, ősszel mentünk haza, tavasszal szálltunk vissza.

Elmentem a pallér lakására, elmondtam, hogy mi történt velem. Hogy az építész nem fogad vissza munkába, és most mitévő legyek? Azt mondta, egyet se búsuljak, mert ahol ő dolgozik, oda felvesznek, ő elintézi.

Másnap reggel jelentkezhetek a börgyárban.

Meg is találtam a pallér munkahelyét, de ott már ő se dolgozott a szakmájában. Felvették, de csak mint napszámost. Nem volt mit tegyek, el kellett fogadnom, mert munka nélkül nem ülhettem egy percig sem, mert élni, enni kellett, és nem akartam csavarogni. Tehát újra dolgoztam, de ott voltam, ahol a semmit osztogatják,

mert a szakmában nem dolgozhattam. Nagyon sokat töprengtem, mitévő legyek. Egyszer eszembe jutott, hogy nekem van egy rokonom Konstancán, anyám testvérének a fia, tehát első unokatestvérem. Ő már rég ott dolgozott, nem a mi falunkba való volt. Magyar-kecelen született. Anyám is odavalósi volt. Levelet írtam az unokabátyámnak, megírtam neki, hogy értek a kőműves szakmához. Nem telt bele egy hét, meg is kaptam a választ. Újra felragyogott a reménységem sugara, mert a levélben azt közölte: „Kedves öcsém, a leveledet megkaptam, mindent megértettem hogy mit akarsz, munka van elég, gyere, mihelyt tudsz, várlak, Laci.”

Most már csak arra törekedtem, hogy annyi pénzt keressék, amennyi az útra elég legyen. Ezért kellett három hétig dolgozzak. És én dolgoztam szívesen, készítettem magam a nagy útra. Haza is megírtam anyámnak, hogy megyek Konstancára dolgozni. Nem volt semmi kifogása, csak azt írta, vigyázzak magamra, mert nagyon féltett. Újra írtam az unokabátyámnak, értesítettem, hogy pontosan mikor indulok. Pénzem megvolt az útra, csomagom nem volt semmi, csak egy fehér vászontarisznya két rend váltóval és kétnapi étellel.

Amikor Kolozsváron felültem a bukaresti személyvonatra, fogalmam sem volt, hogy merre utazok, és hogyan fogok Konstancára érkezni. Egy darabig csak ültem és figyeltem az utazókat, aztán felálltam, mentem végig a vonaton, egyik fülkéből a másikba, ismerőst nem találtam. De hogyan is találtam volna, amikor nem ismertem senkit.

Az egyik fülkében megpillantottam egy térképet, amely a vasút hálózatát mutatta. Megtaláltam rajta Kolozsvárt, Brassót, Ploiești-et, Bukarestet. Úgy gondoltam, egyszer csak odáig jussak el, majd ott lesz valahogy. Abban a fülkében telepedtem le, ahol a térkép volt és többször felálltam, tanulmányoztam az utat Konstancáig.

Amikor Ploiești állomásán megálltunk, a padon egye-

dül ültem. Egyszer beugrott egy barna ember, és leült mellém. Én egy kicsit továbbhúzódtam, de ő utánam. S akkor úgy tett, mint aki fél, előhúzott egy zacskót, és mint aki lopta, megmutatott nekem egy karikagyűrűt, majd ott eldugta. Ezt megismételte vagy háromszor, de mindig úgy tett, mint akit üldöznek.

A gyűrű szép sárga volt, kérdeztem, mit kér érte. „O sută.” Annyi pénzem nem volt. Harminc lejt ígértem érte, akkor lehagyta nyolcvanra. Majd ígértem ötvenet, már nyomta is a kezembe. Továbbment, de egy perc múlva vissza is jött, megint leült mellém, most egy pecsétgyűrűt mutatott. Szép piros kő volt benne. Megint kérdeztem, mit kér érte. „O sută.” Én megint harmincat ígértem. Nem lehet, csak 80. Én, csak 30. Hetven, harminc, hatvan, ötven, negyven... már a vonat kezdett indulni, gyorsan adjam a pénzt. Adtam is és az ember eltűnt.

Később tudtam meg, hogy két rézgyűrűt vásároltam... Mikor az unokabátyámnak elmeséltem, nagyot nevetett rajta, azt mondta, vigyázz, mert itt nagyon sok a ilyen csaló, és becsapnak.

Befutott a vonat a bukaresti állomásra, ahol nagy volt a sürgés-forgás. Mindenki sietett. Hatalmas bőröndöket cipeltek. Jöttek a hordárok, és valósággal kihúzták az emberek kezéből a csomagokat. Mindenki igyekezett a vonatját megkeresni, mások a kijárat felé siettek. Én is leszálltam a vonatról, de az én bőröndömet nem kellett elvegye senki, mert nem volt. Végigmentem a peronon, figyeltem az utasokat, megkerestem a vonatomat, amelyik Konstancára indul. Hamar rá is találtam. Indulásig volt egy órával. Addig körüljártam az állomást, báméskodtam. Messze nem mertem elmenni, csak éppen a kijáratig. Onnan visszajöttem és felültem a vonatomra. Ott vártam meg az indulást. „Poftiți la vagoane”, szólta a kalauz. A mozdony egy hosszút füttyentett, és elindultunk. Nekivágtunk a román alföldnek, a Bărăganának. Én nem ismertem ezt a vidéket, nem is hallottam róla, vagy ha hallottam is, nem

érttettem meg. Állandóan az ablakban álltam és figyeltem a tájat, a falvakat. Maga a táj, a szép síkság nagyon tetszett, de a falvak hitványak voltak. Igaz, hogy a mi házunk sem volt különb ezeknél, de az a mi házunk volt. És ha százszor hitványabb volt, akkor is különb volt, mert a miénk volt.

Amikor a Dunát elértünk, és megláttam a hosszú vashidat, nem győztem csodálkozni rajta. Én még ilyen hosszú hidat soha nem láttam. A Duna is nagyon tetszett. Itt láttam az első hajót.

Amikor befutott a vonatunk a konstancai állomásba, már este volt. Az úton izgultam, hogy vajon fog-e várni az unokabátyám. Már jó pár éve nem láttuk egymást, gondoltam, meg se ismer. Szerencsére mégis megismert. Igaz, könnyű is volt megismerjen a fehér tarisznyámról, mert ilyet csak a Szilágységben volt szokás hordani. Amikor meglátott, nagyon megörült. De én még jobban, mert úgy éreztem magamat, mintha más országba érkeztem volna. Nagyon furcsa és idegen volt minden. Elvegyültünk a sok nép között, mert bizony, már abban az időben is nagy volt a forgalom Konstanacán. Hazamentünk, otthon jó vacsorával fogadtak.

Másnap vasárnap volt, amikor felkeltünk megreggeliztünk, ünneplőbe felöltöztünk. Azt mondta az unokabátyám, hogy felmegyünk a városba és benézünk a Kaszinóba. Kaszinónak nevezték azt a helyet, ahol az erdélyi mesteremberek szoktak vasárnaponként összegyűlni és szórakozni. Volt ott biliárdasztal, és sok partit lehetett játszani. Aki kedvelte, lehetet kávézni vagy más italokat fogyasztani. De ide csak kimondottan erdélyiek jártak, mindenki magyarul beszélt, csak a gazda románul. A bátyám hamar ismerősöket talált, olyanokat, akik tudták, hogy önük szükség van munkásra. Volt egy munkahely Mamaián, a régi strandtól vagy két kilométerre, ahol egy szállodát építettek. Oda, azt mondták, akármennyi munkást felvesznek, mert a munka nagyon sürgős.

Elszórakoztunk mi is a kaszinóban, mi is iszogattunk.

Csak a bátyám nem ivott feketét. Jobban szerette a pálinkát. Itt sok földivel találkoztunk, már úgy értem, hogy váradiak és szatmáriak is földinek számítottak. Sokan voltak Brassóból és környékéről. Tordáról, Désről, Szalontáról, Érmihályfalváról és az ország többi részéről.

Hétfőn reggel korán keltünk, mert autóbusszal csak a város széléig lehetett menni. Onnan gyalog mentünk tovább. Itt még semmiféle út nem volt, minden csupa homok. A tengerparton mentünk végig. Csodálatos szép volt a tenger. Olyan sima, mint az üveg. Teljesen csendes, a reggeli napsugár fürdött benne. Olyan volt, mint egy hatalmas nagy tükör. Nem győztem eleget csodálkozni. A halászok már húzták ki a hálójukat a vízből. Ezernyi hal fickándozott. A kikötőben rekedten dudált egy hajó, olyan volt a hangja, mintha a föld gyomrából tört volna fel. Számomra furcsa volt ez is.

Megerkeztünk a munkahelyre. Lehetett vagy 200 munkás ott. A bátyám ment be az irodába, hogy kérdezze meg, van-e felvétel. Azt mondták, hogy igen. Kijött egy pápaszemes ember, felolvasta a névsort. Amikor végzett, azt kérdezte, ki új ember. Felírta a nevünket, elkérte a személyi igazolványt. A munkakönyvet is kérték. Mondtam, hogy nekem nincs. Ha nincs, úgy sem baj. Beosztottak az egyik pallér csoportjába, mert három pallér volt. Egyik főpallér és két segédpallér. Ezek vezették a munkát, a mérnökök, Bukarestből jáltak ki. A pallér, akihez beosztottak, románul szólt hozzám. Nem értettem, mit mondott. Hallgattam. Akkor megszólalt magyarul és kérdezte, van-e szerszámom. Mondtam, hogy van.

– Na, jöjjön velem – s elmentem vele. Odatett egy kőműves mellé, azt mondta a mesternek, hogy vigyázzon rám. Nagyon jó ember mellé kerültem, amit nem tudtam, megtanította nekem.

A pallér mindjárt arrafelé jött és figyelte, ki hogyan dolgozik, mert bizony, aki gyengének minősült, az szombat este mehetett tovább.

A szállásom lent volt a városban, egyelőre az unokabátyámnál. Elég nehéz volt, mert tíz órát dolgoztunk, és sokat kellett gyalogolni. Reggel, aki nem jelentkezett pontosan hét órakor a munkára, azt azonnal elcsapták, mehetett, ahova akart. Én soha nem késtem el, mindig pontos voltam, mert megszoktam Kolozsváron.

Azóta eltelt 38 esztendő, de én soha el nem késtem a munkából, és soha nem volt igazolatlan napom. A pal-lér megszeretett, és a munkatársaimmal nagyon jól kijöttem. Igaz, hogy a mestereknek szót fogadtam, mindenkinék a kedvében jártam. Ez mind az én javamra szolgált.

A mestereknek egy barakklakásuk volt, ahol háltak. Kantin nem volt a munkahelyen, csak egy bódé, ahol kenyeret és egyéb száraz élelmet árultak, úgyhogy mindenki maga készítette a kosztját, amiként tudta. Miután megismerkedtem a mesterekkel, megkértem őket, hogy engedjék meg, hogy én is ott háljak velük. Meg is engedték. Én voltam közöttük a legfiatalabb, mindennap vizet hoztam, kisépitem a barakkot, tüzet raktam, és mindenkinék a kedvében jártam. Tanított is mindegyik szívesen mindenre. A fizetésem egyből nagy lett, Kolozsváron egy órára hat lejrt kaptam, itt egyből 14-et. Két hónap múlva már 18 lej volt az órabérem. Mindennap kerestem 180 lejrt. Tehát 1152 lejről egyből felugrott a kerestem 4500 lejre. Micsoda öröm volt, amikor az első fizetést felvettem. Hiszen egy kiló kenyér 6 lej volt, egy kiló hús 12, egy kiló szalonna 10–12 lej, egy tojás egy lej... Otthon egy jó tehén ára 3000 lej volt.

Most már végtelenül boldog voltam, úgy gondoltam, hogy vége a szegénységnek. Meg is írtam anyámnak, hogy milyen jó pénzt keresek, és úgy nyár derekán küldtem is egyszerre tízezer lejrt haza. A postán nem akarták neki kiadni a pénzt, azt kérdezték, honnan kap annyit. Kellett igazolja, hogy én küldöm neki azt a rengeteg pénzt. Az egész falu csodálkozott rajta, amikor meghallották, hogy én milyen jól keresek. De ez

csak nálunk volt olyan nagy összeg, ahonnan senki sem akart kimozdulni, hogy valamit tanuljon. Mindenki csak a földet imádta, abban látta minden jövőjét.

Írtam annak a kislánynak is, mert mikor eljöttem hazulról megígértem. Nem mondta, hogy ne írjak. Most már vártam a választ. Úgy gondoltam, hogy ez a levél lesz minden, ha kapok választ, akkor jó, ha nem, akkor vége mindennek.

A választ megkaptam. Az örömöm kettős volt. Az egyik a jó fizetés, a másik egy levél, ami olyan őszinte volt, hogy belőle kiéreztem: soha el nem hagyjuk egymást. Most is könnyeim potyognak, amikor ezeket a sorokat írtam, 38 esztendő után. Örökre itt hagytott.

A faluban elismert ember lettem, most már felemelt fővel járhattam, senki nem kételkedett abban, hogy ember válik belőlem. Ennek a lánynak a szülei a falu jómódú gazdáik közé tartoztak, és a legbecsületesebbek közé is. Soha nem tiltottak a lányuktól, pedig én sok ember szemében csak tekergő voltam, a falu legszegényebb legénye. Ismert mindenki, amikor még pásztorfiú voltam, de ez a család nem törődött vele, hogy ki voltam, vagy ki vagyok, hanem a gyermekük jövőjét nézték. Nem is csalódtak, mégis úgy érzem, máig is tartozom nekik meghálálni ezt a jóságot. De már nincs kinek...

Nagyon jól ment ez a nyár, őszig hazaküldtem vagy 18 ezer lejt. Ezen a munkahelyen dolgoztam 18 hétig. Nagyon jó hely volt, de már vége felé járt a munka, és meg is untam, habár nagyon szép hely volt, a tenger alig 50 méterre tőlünk. Mi a déli órákban is megfürödünk, valósággal nyaraltunk. A baj csak az volt, hogy hemzsegték a szúnyogok, és elterjedt a malária betegség. Én is beleestem ebbe a betegségbe, nagy lázam volt, de orvoshoz nem mentem soha. Nem tudtam, hogy mi a bajom. Hol a hideg rázott, hol nagy melegem volt. Úgy vészeltem át a betegséget, lábon járva. Mindennap jöttek az egészségügyiek, osztották a kininport, köteleztek, hogy mindenki bevegye.

Vasárnaponként elmentem a kikötőbe, megbámultam azokat a hatalmas hajókat, amelyekről eddig csak hírből hallottam, de még soha nem láttam. Ilyenkor mindig eszembe jutott édesapám, aki egy ilyen hajón halhatott meg valahol Kuba vizein...

Máskor elmentem a Kaszinóba, ahol már több ismerősöm került. Ide csak délelőtt mentem, délután egy nyárikertbe, ahol minden vasárnap táncmulatság volt. Ezen a helyen találkoztunk mi, szilágyságiak, hiszen többen voltunk, és minden vasárnap délután elborozgattunk...

Ősz felé bekerültem a városba dolgozni, ahol már könnyebb volt, mert fél óra alatt a munkahelyemre értem. Itt is jó helyre kerültem, a pallérunk egy német ember volt, a mestereknek is egy része német volt, csak én voltam magyar közöttük meg egy pár napszámos. De nagyon jól kijöttem ezekkel az emberekkel is. Szalámigyárat építettünk a vágóhid részére, ahol naponta több száz állatot vágtak le külföldnek, amiket hajón szállítottak tovább.

Most már bátran megálltam a helyemet a munkában. November derekán már kezdett hideg lenni, és úgy számítottam, hogy télre hazamegyek, bár az utazás drága volt. Már nagyon vágytam haza, és nekifogtam vásárolni. Mindenkinek vettem ajándékot, magamnak is szép ruhákat: bokszcsizmát, hozzá csizmaruhát, mert itthon ez volt a divat. Vettem magamnak pantallót, hozzá cipőt és csokornyakkendőt. Így még nem öltözött a faluban egy fiatal sem. Nekem volt a legszebb ruhám. Egy nagy utazókosarat megtöltöttem mindenféle holmival és kitűztem az időt a hazajövetelre.

A munkahelyemen nagyon sajnáltak, hogy nem maradok. A pallér is azt mondta, hogyha tavasszal visszamegyek, csak őt keressem, mert szívesen visszafogad. A cimborák is sajnáltak, akikkel együtt voltam kovártélyban, ők még maradtak. A házigazda búcsúvacsorát rendezett, hozott egy csomó apróhalat, felesége megsütötte, és ittunk reá áldomást. Egy liter bor tíz lej

volt, egy üveg sör öt lej. Az unokabátyám is nagyon kérlelt, hogy tavasszal menjek vissza. Én megígértem neki, ő pedig maradt családotul.

Elbúcsúztam tőlük, segített a csomagjaimat kivinni az állomásra. Mikor odabuktam, üres kézzel érkeztem, most két nagy csomagom volt. Alig bírtam. Boldogan utaztam hazafelé, sok-sok élménnyel, tapasztalatokkal. A mesterséget teljesen elsajátítottam, ez volt nekem a legnagyobb öröm.

A vonat robogott velem a hosszú úton. Bukarestben már könnyen eligazodtam, hamar megkaptam a bihari vonatot, fel is ültem, s robogtam hazafelé.

Itthon már tudták, hogy jövök, mert megírtam előre. Nagy volt az öröm. Mindenkinek odaadtam az ajándékot, csak az esett rosszul, hogy öcsém és nagyanyám hiányzik. A bátyám külön lakott, de ezen az estén ő is ott volt feleségstül és együtt örültünk.

A házunkban nem változott semmi, csak a nagyanyám ágya hiányzott. Most már valamivel jobban férünk. Én a padláson háltam, az öcsém a kiságyban. A házunk azonban egyre roskadt, nekifogtam, megigazítottam a fedelét, rendbe szedtem a bajos részeket. Újat építem nem akartunk, mert mindegyik külön akart magának házat építeni, ami később meg is történt.

Ezen a télen is, akárcsak máskor, nem dolgoztam semmit, csak egy kis fát vágtam, vagy olvastam mindenféle könyveket, amik a kezembe kerültek. Esténként eljártunk a fonóházba, vasárnap a bálba. Ennyi volt a szórakozásunk.

Volt, amikor nagyokat ittunk valamelyik háznál, és daloltunk végig az utcán. Alig vártam, hogy találkozam azzal a lánnyal. A házuknál még nem voltam soha... Oda nem mertem menni, amíg nem beszélek vele... A fonóházban találkoztunk, s ott megkértem, engedje meg, hogy mehessek a házukhoz. Ő megengedte, és én nagyon boldog voltam, amikor beleegyezett.

Vasárnap este szépen felöltöztem, és elmentem a házukhoz. A szülei szívesen fogadtak. Volt neki egy öccse

és egy húga, akikkel később nagyon jó barátok lettünk. A szülőknék el kellett mesélnem, milyen világ van a Regátban, mert mi csak úgy neveztük az országnak ezt a Kárpátokon túli részét. Elmondtam, hogy miket láttam, hol dolgoztam és milyen jó pénzeket lehet ott keresni. Elmeséltem a tenger szépségét és a haragját is, mert amikor haragszik, akkora hullámokat sodor a part felé, hogy el sem tudják képzelni, mikor pedig csendes, meglátja magát az ember benne...

Ezentúl rendszeresen jártam a házukhoz minden szombat és vasárnap este. Ezenkívül a fonóházban is találkoztunk esténként. Nagyon boldogok voltunk.

Ezen a tavaszon besoroztak katonának. Szép, dús, gesztenyeszínű hajam volt, amit kopaszra levágtak, de ebből egy tincset még ma is őrzök, aminek az az érdekessége, hogy ma is olyan fényes, mint amikor levágták... A sorozás után visszamentem Konstancára. Amikor találkoztam a régi pallérommal, nagyon megörült, hogy újra visszajöttem, és hívott magához, mert sok volt a munkájuk. Odamentem dolgozni.

Még otthon foglalkoztatott az a gondolat, hogy építsek magamnak házat, mert nekem is vettünk egy ócska házat. Az öcsémmel megbeszéltük, hogy ezen a nyáron szerezzék be a szükséges anyagokat. Számításom úgy volt, hogy ősszel hamarabb hazajövök, és felépítem a házamat.

Ezen a nyáron is nagyon jól kerestem. Munka volt bőségesen, és a bátyám is eljött feleségestül Konstancára dolgozni. Odavettem magam mellé, hogy tanuljon ő is, de ő nem szerette ezt a mesterséget. A felesége is mindig beteg volt, nem bírta a sós levegőt. Így ők hamar haza is jöttek. Én tovább dolgoztam, mert minden gondolatom az volt, hogy mielőtt katonának vinnének, hajlékot építsek magamnak, mert bizony abban az időben úgy volt, „ha egyebe nem is volt, de háza legyen mindenkinek”. Gyűjtögettem a pénzt, és küldtem haza öcsémnek, hogy anyagot tudjon vásárolni. Boldog voltam, mert a levelezés azzal a kislánnyal nem szűnt

meg, inkább fokozódott. A baj csak az volt, hogy erősen háborús volt a hangulat. Már ebben az évben is érezhető volt, hogy háborúra készül az ország, senki nem beszélt egyébről, csak háborúról és a németek új csoda-fegyveréről. A sovinizmus nagy volt.

Október elsején hazamentem. Megkaptam az engedélyt a házépítéshez, beszereztem még egyes anyagokat, lebontottam a régi házat és nekifogtam az újnak. Nagyon sok barátom jött kalákába segíteni, úgyhogy alig került pénzembe a munkálat, igaz, hogy csak szoba-konyha-kamra volt. De ezt már új divat szerint csináltam. Szép nagy ablakokkal, normális ajtókkal, geredapadlás helyett plafonnal. Akkor még csak egy plafonos ház volt a faluban, egy őrmester háza. Engemet kinevettek, lekacagtak, azt mondták, hogy bolond vagyok, mert levakolom a padlást, és attól féltek, hogy a fejükre hull a vakolat. Az ablakon is csodálkoztak az emberek, azt mondták, hogy azon befér egy ember, olyan nagy. Abban az időben a mi falunkban a házak 80 százaléka szalmatető volt. Olyan apró ablakokkal, hogy alig világítottak be valamit. Így az enyém lett a legszebb ház az utcában, de ma már eltörpül az újabbak között.

Akkor ősszel csak fedél alá tettem, és csak négy év múlva fejeztem be, addig elkalandozunk másfelé.

Ezen a télen már minden megváltozott. Fonóházat már csak engedéllyel tarthattunk, bált is csak csendőri ellenőrzés alatt. Az utcán nem volt szabad magyarul danolni, a fonóházból is csendőrök zavarták haza a legényeket. Szóval érezhető volt, hogy jön a vihar, ami végigsepri Európát, habár mi ezt nem értettük, csak annyit láttunk, hogy az a nép, aki egy faluban él, együtt dolgozik, mindenben közös, együtt irányítják a falut, ugyanabba az iskolába járnak, földjük egymás mellett van, egy kútból isszák a vizet, egy földből eszik a kenyeret, egy pásztor őrzi az állatokat, kölcsönkérni járnak egymáshoz, egymás nélkül nem tudnának megenni, e közt a nép közt mintha nézeteltérés lenne indu-

lóban, főleg a fiatalság gyűlölködött és bozgorozott bennünket.

1939. április elsején bevonultam katonának Bukarestbe. Itt szolgáltam a tűzoltózászlóalj 2. századában, ahol mind mesteremberek voltunk, mindenféle szakmából. Alig két hónapi gyakorlat után munkára fogtak bennünket, aminek én csak örültem, mert így nyugodtabb voltam. Velünk elég komiszul bántak, nem volt szabad magyarul beszélni, szidtak és hazátlanoknak neveztek bennünket, fegyvert nem adtak a kezünkbe, csak éppen az örség idejére. Míg újoncok voltunk, nagyon sokat vertek, minden este inspekciónak csinált a szobaparancsnok, aki civilben juhászlegény lehetett... Mindig talált valami hibát, hogy megverhessen. Olyan rossz gyakorló ruhát adtak, hogy csupa lyuk volt. Ő bedugta az ujját, és még jobban elszakította. Akkor azt kérdezte, hogy mi ez?! Ez... ez... egy lyuk! Na állj csak négykézláb! És számolt: egy, kettő, egészen tízig vagy tizenötig, mikor milyen kedve volt a káplárnak. Derékszíjának csatos felével úgy elpotyolta az alfeletem, hogy alig tudtam ráülni. Panasznak helye nem volt, ha kihallgatásra mentem, még többet kaptam. Így ment ez vagy három hónapig, aztán már kevesebbet vertek, de annál többet szidtak bennünket. Máskülönben a kosztunk jó volt, a szállásunk is kitűnő, roppant tisztaság, a hálóban csak zokniban volt szabad járni. Ebéd után két óra kötelező alvás, az ebédlő is tiszta volt, mindenkinek külön szekrénye, evőeszköze, kannája. A mozaikos folyosókat mindennap kétszer kellett felmosni. A csizmánkat úgyszintén kétszer kellett tisztára pucolni, délben és este. Később már jó ruhát kaptunk, és nagyon tisztán kellett járjunk. A mozikban és a színházakban mi tartottuk az örséget, s oda mindig díszruhában mentünk.

Egy reggel arra ébredtünk, hogy zúgnak a harangok, szólnak a szirénák a fővárosban. A napos tiszt bekiáltott a hálószobába: „Mobilizare!”

Kitört a háború! Mindenki meg volt ijedve, azt sem

tudtuk, hogy öltözzünk fel, tíz perc múlva az udvaron sorakozó, jött a századparancsnok, és röviden elmondta, hogy a németek megtámadták Lengyelországot. Mindenki vegye tudomásul, hogy kitört a háború!

Másnap már jöttek behívott tartalékosok, az egész városban nagy volt a riadalom, mindenfelől jöttek a behívott katonák. Olyan lett a város, mint a megbolydult hangyaboly.

Szabadságra nem engedtek, csak karácsonykor egy hónapra. Itthon is el volt mindenki keseredve, mindenki félt a háborútól. Sokan be voltak híva, munkaszolgálatra. Nehéz esztendő volt, esős, sáros ősz, a gabonát alig tudták összeszedni az emberek. A falu tele volt katonasággal, mindenki csak sóhajtozott, vajon mi lesz... Nálunk is újból beállt a szegénység, mert az öcsém ugyan gazdálkodott, de kevés föld kevés jövedelmet hozott. Pénzjövdelem nem volt, mert én nem kerestem a házhoz, gabona pedig csak annyi termett, amit éppen elhasználtunk.

1940. május eleje lehetett... Egy napon a századparancsnok hívatott az irodába.

– Idefigyelj! – mondta. – Ha van valami a neveden, azonnal leadod a raktárba, összeszeded magadat és elmész a kapitány úrral.

Aki ott ült a karosszékekben.

– Tíz perc múlva jelentkezel!

– Igenis, megértettem!

Amikor kimentem az irodából, már ott várt a szolgálatos tiszt, hogy a raktárnok azonnal vegyen át tőlem mindent. A menetlevelem már ki volt állítva, nyomták a kezembe. El nem tudtam képzelni, hogy hova visznek. Jött a kapitány, beültetett a kocsijába, és elrobogtunk. Bementünk a városba, ahol egy másik laktanyából felvettünk egy őrmestert, s elmentünk a kapitány lakására. Magányos ember volt, csak a tiszt szolgájával lakott. Leültetett bennünket, és megkínált egy pohár pálinkával. Utána beültünk ismét a kocsiba, és továbbhajtottunk. Már Bukarestet rég elhagytuk, amikor

bekanyarodtunk egy kétfelől nyárfás útszakaszra. A kocsi megállt egy magas deszkakapu előtt, dudált és a kapu mindjárt kinyílt. Egy fiatalember fogadott bennünket. Két hatalmas komondor ugrándozott a kapitány körül. Őt ismerték. Énrám bizalmatlanul néztek, mivel ismeretlen voltam itt. Ez a birtok a nemzetvédő miniszter saját tulajdona volt, aki egyben a hadsereg tábornoka is volt. Ez a kapitány volt a szárnysegédje, tehát teljes megbízottja. A tábornok szász nemzetiségű lehetett, mert magyarul is jól beszélt, itt volt 40 hold föld, amiből 20 a szőlő, a többi gyümölcsös és kaszáló. A szőlő lugásra volt építve és lóval kapálták. Volt tíz ember, aki állandóan dolgozott a szőlőben, ezenkívül a faluból is jártak napszámra emberek. Az a fiatalember, aki fogadott bennünket, a vincellér volt, és egyben gazdatiszt. A végén kiderült, hogy földim, szilágyszentkirályi magyar fiú volt. Még volt egy házvezetőnő is, aki Szeben környéki román asszony volt. Odavalók voltak a munkások is, nagyon igénytelen emberek. Még volt három katona, ezek asztalosok voltak, a lakásban rendeztek valami bútorokat, kerítést javítottak. Ott volt még a vincellér testvére is. Ennyi volt a személyzet. Volt még két ló, egy fejőstehén, vagy hatvan darab hízódiszónó és megszámlálhatatlan tyúk, pulyka, liba, ruca, rengeteg csirke és négy nagy házörző kutya...

Maga mellé vett a kapitány és az őrmester, és elindultunk ki a szőlőbe. Végigjártuk az utakat, az útszéleken több helyen láttam nagy betonmedencéket, amik tele voltak permetező lével, mert itt már megkezdték a permetezést. Majd visszatértünk az udvarra, az őrmester elővett egy rajzot, és azt kérdezte tőlem, el tudok-e rajta igazodni. Én azt feleltem, hogy igen. Akkor megmagyarázta, hogy egy pumpaházat kell építek a kút fölé, de úgy, hogy a kút benne maradjon, és fölé egy víztartályt, betonból. Azon legyen egy csap, hogy amikor a szekér alááll a káddal, egyenesen belefolyjon a víz, amit kivisznek majd azokba a bazinokba. Utána elővett egy másik rajzot, amin egy szénaszín volt leraj-

zolva. Azt kérdezte, meg tudom-e csinálni. Mondtam, hogy igen, s akkor elővett egy harmadik rajzot, amin egy disznóól és egy tyúkház állott. Ezt azért nevezem háznak, mert akkora volt, mint egy kis ház, külön a tyúkoknak, külön a csirkéknek, a pulykáknak, rucáknak és a libáknak. A kapitány azt mondta, hogy ezeket mind fel kell építenem, és akkor kapok tizenöt napi szabadságot. Adott két katonát, de én már tudtam, hogy egész nyáron ott fogok dolgozni. Meghagyta a vincellérnek, hogy kenyeret ő küld minden héten kétszer a számunkra, a többi étkezést intézzék el a házvezetőnővel, s kosztójunk együtt a többi napszámossal. Ez így is történt. A szállásunk is úgy lett elrendezve, hogy ott hálunk a munkásokkal együtt, ami nem is lett volna baj, csakhogy a lakás egy ronda, piszkos szoba volt, semmi ágy nem volt benne, csak szalma a földön, még az is csak törek, azon szennyes lepedők, piszkos pokrócok, koszos párnák.

Másnap megkaptam a két katonát, és nekifogtunk a munkának. Legelőször a pumpaházhoz fogtunk. Kiástuk az alapot. A következő nap egy teherautó hozta az anyagot: cementet, kavicsot, utána téglát. Három nap múlva jött a kapitány, hozta a kenyeret, a munkával nagyon meg volt elégedve. Mi dolgoztunk hűségesen, semmi közünk nem volt a civilekhez, akik a szőlőben dolgoztak. Most azt mondta a kapitány, hogy siessünk a pumpaházzal, mert kell a víz a permetezéshez. A munkások már azzal foglalkoztak, és lókével kapálták a szőlősorokat, s mi dolgoztunk reggeltől estig. Amikor egy hét múlva jött a kapitány az őrmesterrel, én már falaztam a házat.

A kapitány nagyon meg volt elégedve, és az őrmester is. Biztattak, hogy csak így tovább, és mi dolgoztunk is becsületesen, csak a szállással nem voltunk kibékülve sehogy sem, mert azok a napszámosok végtelen koszosak voltak, bocskorban jártak, a melegben beleizzadt a lábuk és este, mikor tíz ember levetette a bocskort, olyan bűdös volt, hogy majd megfulladtunk. Ők bírták

a szagot, ha mi panaszkodtunk, haragudtak. A fekhelyen kívül a koszt is rossz volt, mert az asszony nem tudott főzni, csak úgy, ahogy ők voltak szokva. Én nem bírtam enni a főztjéből, pedig volt miből főznie bőségesen. Vághatott volna mindennap tyúkot, pulykát, szabad volt neki, de végtelen fősvény volt, s piszkos üstben főzött az embereknek és nekünk. Az üstöt legtöbbször nem mosta ki. Miután kiosztotta az ételt, otthagytta az udvaron az üstöt, a kutyák nyalták, sőt előfordult, hogy a kutyáknak is abban az üstben főzte az eledelet. Ezért mi panaszt emeltünk a kapitánynál, aki megpirongatta, hogy miért főz rosszul s miért piszkos. Nekifogott minket átkozni, és úgy szidott, hogy rossz volt hallgatni. Főleg engem szidott, mert nem akartam enni a főztjéből. Reggelire mindig szalonnát kaptunk s tejet vagy csáját. A szállásra is panaszkodtunk. Erre azt mondta a kapitány, háljunk kint a színben. Úgy is tettünk. Kiköltöztünk a szekérszínbe, ott vetettünk magunknak ágyat a jó friss szénában. Jó levegő volt, csakhogy júniusban megjelentek a szúnyogok, és éjjel ettek meg bennünket, így az alvásunk mindenképpen rossz volt. Szerencse az volt, hogy délben alhattunk két óra hosszat vagy hármat is, csak az a ronda asszony árulkodott, ha vasárnap elmentünk a faluba, mert az meg volt tiltva, hogy a faluba járjunk. Mikor befejeztem a víztartályt, kijött a miniszter is, aki nagyon megelégedett volt a munkával, én kaptam tőle kétszáz lejt, a kollégák száz-száz lejt. Ezután minden héten kijött a birtokra. Most a szénaszínt sürgette, amin sokáig dolgoztunk. A kosztot neki is elpanaszoltuk. Kiadta a parancsot az asszonynak, hogy jobban főzzön és legyen tisztább. Levágatott egy kétszáz kilós disznót, mind felfüstöltette, s az egész a munkásoké volt. Lett volna tehát miből főzni, csak nem volt ki.

Már június vége felé járt az idő, borzasztó meleg volt ezen a vidéken. A szúnyog annyi volt, alig tudtunk aludni tőlük, csak éjfél után csendesedtek el valamennyien. A szénaszínt is befejeztem, és amikor a mi-

niszter átvette, kaptam tőle ötszáz lejt, a másik két katonára négy-négyszázat. Következett a tyúkház. Emeletesnek kellett lennie, tulajdonképpen kicsit baromfiköltöde és nevelde lett. Ezen is elég sokat dolgoztam, de szívesen, mert akárhányszor kijött a miniszter, mindig pénzt adott. Mikor befejeztem a tyúkházat is, kaptam tőle ötszáz lejt. Következő munkám egy betonmedence volt a trágyalének. Júliusban a miniszter szabadságát töltötte a birtokán, innen járt be Bukarestbe. A családja keveset vagy ritkán volt a birtokon, pedig nagyon szép emeletes villájuk volt, lehetett négy-négy szoba egy szinten, gyönyörűen berendezve, körülötte virágoskert parkszerűen elrendezve szebbnél szebb rózsafákkal és különböző virágokkal. Utána kezdődött a szép gyümölcsös, amiben minden fajta gyümölcs volt; aztán a szőlő, amiből augusztusban már piacra is került. Itt újságot nem olvastam soha, politikából csak annyit tudtam, amennyit a kapitány sofőrje elmondott. Annyit mégis megtudtam, hogy ezekben a napokban tárgyalják Bécsben a két ország sorsát. Erdély visszacsatolását Magyarországhoz. Így mindenki rossz szemmel nézett bennünket, s haragudtak ránk. Hanem a munkával jól haladtam, s a miniszter is megígérte, rövidesen elenged szabadságra.

Egy vasárnap reggel a vincellér azt mondja, hogy menjünk be a faluba szétnézni. El is mentünk. Ebben a faluban az volt a szokás, hogy egész héten kenyér helyett puliszkát ettek az emberek. Háromlábú cölöpön lógott az üst, s abban főzték a puliszkát naponta háromszor. De vasárnap mindenki kenyeret evett, és vasárnap délután mindenki a vendéglőben volt, mert minden faluban vendéglő volt, ettek, ittak az emberek. Hát mi megebédeltünk, utána iszogattunk, közben még ismerőse is akadt a vincellérnek, így aztán estig jól beszedegettünk. Úgy alkonyat körül gondoltuk, hogy haza kéne menni. El is indultunk. Szép nyári este volt. Az utat eltévesztettük, és nekivágtunk a mezőnek árkonbokron keresztül. Meg-megpihentünk, s továbbmen-

tünk. A határban csend volt, csak a holdvilág sütött. Hajnali három órára otthon is voltunk.

Másnap reggel olyan beteg voltam, hogy nem tudtam felkelni. Kilenc óra körül, amikor a miniszter felkelt, nem látott a munkahelyen, és azt kérdezte, hol vagyok. A házvezetőnő elárulta, hogy inni voltam, és most nem tudok felkelni. Úgy gondolta, bosszút áll rajtam, és áskálódott utánam. Mindjárt hívatott a miniszter, és azt kérdezte tőlem, hol voltam tegnap. Én őszintén megmondtam, a faluban a vincellérrel és többet ittünk a kelleténél. Itt nemcsak egy miniszter előtt álltam, hanem egy tábornok előtt, aki a honvédelmi minisztériumnak tagja volt, én pedig baka, s várhattam a büntetésemet, mert ő tiltotta meg a kijárást a faluba. Nem büntetett meg, csak megpirongatott s azt mondta, ilyenek vagytok ti, munkások, amikor egy kevés pénzetek van, csak inni tudtok, ezért vagytok szegények és mindig elégedetlenek. Utána adott egy pohár pálinkát, és azt mondta, menjek dolgozni. Én elbotorkáltam, de dolgozni nem tudtam akkor nap, erősen fáj a fejem, főleg a kisagyam, rázott a hideg, utána nagy volt a lázam. Másnap megpróbáltam dolgozni, nagyon nehezen ment a munka, a fejemből nem szűnt a fájás, a lázam is nagy volt, enni nem tudtam semmit. Orvos a közelben nem volt, még egy pirulához sem jutottam, panaszra nem mertem menni, dolgoztam úgy betegen. Esténként a miniszter magához hívatott, ilyenkor adott egy-két pohár pálinkát, s azt mondta, hogy egyszer meggyógyulok. De biza nem gyógyultam.

Elvégeztem a medencét is. Most már az ígéret szerint szabadságra kellett volna menjek. A miniszternek is lejárt a szabadsága, elment Bukarestbe, csak a kapitány járt ki a birtokra, az egyik katonát is elvitték, csak egy maradt mellettem, már nemigen volt mit dolgozni, csak lézengtünk, én hol az árnyékban feküdtem, hol a napon, két pokróc is volt rajtam.

Augusztus vége volt, amikor a miniszter újra kijött a birtokra. Magához hívatott és azt mondta, kellene csi-

nálni egy borospincét. Az őrmester elővett egy rajzot, s megmutatta, milyen legyen, de ez nagyon sürgős. Azt ígérte, mikor befejezem, kapok tőle kétezer lejt, és azonnal mehetünk szabadságra. Segítséget annyit ad, amennyit akarok. Nehezen mentem bele, mert nagyon beteg voltam, de nem volt mit tennem, elvállaltam. Másnap reggel a faluból jött vagy ötven ember, és vagy harminc szekér. Ki kellett ásni vagy százötven köbméter földet. Egy nap felét kiásták és el is hordták a földet. Teherautók hozták a cementet, kavicsot, vasat, fát és amire szükségem volt. Két nap múlva már falaztam is a pincét, olyan betegen, hogy alig álltam a lábamon. Tizenkét nap múlva a vasbetonmennyezetet is befejeztem. A miniszter meg volt elégedve. Az orvosságom egy-egy pohár pálinka volt. Az utolsó napon kijött a kapitány s azt mondta, szedjük össze magunkat a másik katonával s ülünk be az autóba. A kapitány vette a pénzt, megkaptam a kétezer lejt, a másik katona pedig ezer lejt, s elindultunk Bukarest felé. A kapitány újra a lakására vitt, s megkínált itallal. Akkor fogba a telefont és beszélt a századparancsnokkal. Azt mondta, amikor odaérek, megkapom a szabadságos levelet, és azt is, melyik villamosra üljek, amelyik elvisz a laktanyáig. Mikor megérkeztem a laktanyába, jelentkeztem, és a napos tiszt már mutatta a szabadságos leveletem, ami ki volt állítva a nevemre a legelső vonathoz, ami indult Erdélybe. A fiúk, akiket már négy hónapja nem láttam, nagyon megörültek, de egyben el is keseredtek, mert nagyon rossz bőrben voltam. Minden fiú azt mondta, szerencsés vagy, mert te már ide vissza nem jössz soha. Nem tudtuk, mi lesz a sorsunk, a hangulat már pattanásig feszült volt. Megkerestem a káplárt, aki a rajparancsnokom volt és még két-három jó barátomat, és kimentünk a legközelebbi vendéglőbe. Ott megvacsoaráztunk. Már este volt, megittunk egy üveg bort, utána még elbeszélgettünk s aztán elbúcsúztam a fiúktól. Villamosra ültem, és elmentem az állomásra, ahol vizáltattam a menetleveletem, s megkerestem a vonatomat.

Egy fél óra múlva indultam hazafelé. Nem örültem, nem voltam boldog, hogy megyek haza, nagyon el voltam keseredve. A vonaton az emberek sajnálkoztak rajtam. Az kérdezték, a kórházból jövök-e. Szégyelltem magam, olyan rondán néztem ki. Igaz, már közel két hónapja lettem beteg, azt hittem elpatkolok. Másnap délután hazaérkeztem, nem mertem az utcán végigmenni, a temető felől kerültem, már ott képzeltem magamat. Mikor megérkeztem, anyám alig ismert rám. Megijedt tőlem, mikor meglátott. Én azonnal ágyba fektüdtem. Otthon sem volt semmi orvosság. Anyám hivatott egy embert, hogy kenje a nyakamat meg a fejemet ecetes vízzel. Anyám vetett szenesvizet, nem ért az semmit. A dörzsölés után még jobban megfájdult a fejem. Akkor éjjel magamon kívül voltam, félrebeszéltem. Másnap reggel fogadtak egy szekeret, és elvittek az orvoshoz, aki megvizsgált, adott pirulákat, s mire elfogyott az orvosság, a fejemből is eltűnt a fájás. Sokáig gyenge voltam, mert nem tudtam enni, de a pihenés és a diéta helyrehozott, s lassan megerősödtem.

A falu tömve volt katonasággal. Itt voltak a nehéztüzérek elhelyezkedve. Az emberek kétségbe voltak esve. Nem tudta senki, hogy mi lesz, minden percben lehetett várni, hogy a két ország megtámadja egymást. A tárgyalás még folyt. Lassan a szabadságom is vége felé járt, és kezdtem aggódni, mi lesz velem, amikor egy napok az a hír jött, a tárgyalásoknak vége, és Észak-Erdélyt visszaadták Magyarországnak. Most már tudtam, nem kell visszamennem. Még volt két napom a szabadságból s elmentem a csendőrségre, jelentkeztem. Az őrmester azt mondta, maradjak nyugodtan, most már nincs hova menjek: még azok, akik odavannak, azok is haza kell jöjjenek. A határt már átlépte a magyar hadsereg, de nálunk a katonák még ott voltak.

Vasárnap a faluban találkoztam a járőrrel, aki leigazoloztatott. Én civilben voltam, és mikor a járőrparancsnok meglátta, hogy katona vagyok, azonnal két szuromy közé vett, és a nép szeme láttára bekísértek a pa-

rancsnokságra. Ott azzal kötöttek belém, hogy nem tisztelegtem a tisztnek. Én váltig mondtam, civilben nem vagyok köteles tisztelegni senkinek. Már az egyik tiszt köpte is a markát, hogy megverjen, amikor a másik azt mondta, hagyjad. Mikor kijöttem a parancsnokságról, sokan nyugtalanok voltak, hogy mi történt velem, megverték-e. Elmondtam, hogy nem bántottak, csak nagyon megpirongattak és megfenyegettek. A nép nyugtalan volt, mindenki várta, mi lesz. Este nyolc óra után nem volt szabad az utcán járni, de én csak megreszkíroztam, és elmentem a lányhoz, aki nem vetett meg, bár olyan betegen jöttem haza, s olyan rossz hírem keringett, vajon milyen városi betegségem van. Irigyek akkor is voltak, azt senki sem tudta, hogy egyszerűen csak maláriás vagyok, mert itt ezt a betegséget nem ismerték. Este tizenegy óra körül mentem hazafelé. Újra elfogott a járőr. Be akartak kísérni a parancsnokságra. A szerencsém az volt, hogy az éjjeliőr, aki a járőrökkel volt, barátom volt, és én megmenekültem a veréstől. Két nap múlva a katonaság eltávolodott. Most lett a faluban a legfeszültebb a helyzet. Csendőrség nem volt, az is elment, a magyar hadseregnek még kellett vagy két nap, amíg ideérkezik. Most már a románok is féltek, mert a magyarok között is kezdtek a véresszájúak előbújni. Az első világháborúban kitüntetett vitézek mellükre rakták a kitüntetésüket, s úgy jelentek meg az utcán, s kezdtek nagy fennhangon szónokolni, de a népnek több esze volt, s nem hallgatott rájuk.

Egy-két elenyésző dolog történt. Volt egy párt idősebb legény, akik addig is kötekedtek. Most egy-két borospincének megnézték a belsejét, de egyéb bej nem történt. A harmadik napok megjelent a faluban két kakastollas magyar csendőr. Az egész falu nem dolgozott semmit, mindenki az utcán volt, a csendőröket körülfogták, s várták, hogy mi lesz. Ekkor az egyik azt kérdezte, milyen lakosú a község. Az egyik vitéz előállott, s azt mondta: románok és magyarok.

– Úgy tudják meg – szólt a csendőr hogy itt nincs kivétel, román vagy magyar, mindenkinek egyforma joga van.

A románok ennek a szónak nagyon örültek, az öreg vitézek nem ezt várták. Most azt kérdezték a csendőrök, milyen uraság van a faluban. Az emberek mondták:

– Báró Wesselényi István az uraság.

A csendőrök a báróhoz mentek bemutatkozni. A nép is felment a kastélyba és kiabálták:

– Éljen a mi földesurunk!

Azóta sokszor eszembe jutott, ez a nép sok évszázadon át jobbágyorsban élt, mert a falu úgy 1400 körüli település, és azóta mindig valamiféle uraság volt, és mai is az uraságot éljenezte. Azt várta a nép, hogy a báró kiguríttat egy hordó bort, azt csapra ütik, és egy nagyot mulatnak. Ám nem az történt. Kijött a báró, megállt az ajtóban, az egyik kocsisának a fia elmondta a „Talpra magyart”. Akkor a báró azt kérdezte:

– Miért jöttetek ide? Menjetek a dolgotokra. Végezzétek a munkátokat és ne ordibájatok az utcán.

Azzal a báró bement az ajtón. A nép megharagudott, és amit eddig nem tett, mindenki rátaposott a legszebb virágokra, és széttaposták a virággruppokat, köpködtek és szidták a bárót. A következő nap megérkezett a magyar hadsereg. A mi falunkba is bejött egy zászlóalj. Az egész falu nagy lelkesedéssel fogadta őket. Mindenki a falu közepén volt, a zenészek is odakerültek, és éjfélig járták a csárdást a katonák és civilek egyaránt. Másnap a katonák továbbmentek. A nép nem dolgozott semmit. Újabb katonák érkeztek, akik két-három napig is a faluban voltak, aztán a rend lassan helyreállt, mindenki lecsillapodott. Megérkezett a csendőrség, az őr nálunk volt.

Nagyon nehéz esztendő volt ez, mert a gabonatermés rossz volt, és egyéb kereseti lehetőség nem akadt. Bejött a jegyrendszer és mindenki jegyre kapta a fejadagját. Ehhez is pénz kellett. Mi újból szegények lettünk

mert gabonánk kevés volt, pénzünk is kevés. A háború szele már érződött. Ősszel a tanítás magyar tagozattal kezdődött. Jött egy magyar néptanító, aki megszervezte, hogy a fiatalok tanuljanak egy színdarabot. „A falu rosszát”. Nálunk még eddig soha nem tanított senki színdarabot. Mi lelkesen odaálltunk a tanító mellé, jobban mondva a felesége mellé és segítettünk a szervezésben. Így hat hét alatt betanultuk a színdarabot, és olyan sikerrel, hogy mindenki megdicsért bennünket. Göndör Sándor volt egy barátom. Feledi Boriska volt az a lány, akiért talán csak őérte lettem én Feledi Lajos, a testvére. Úgy összebarátkoztam ezzel a lánnyal, hogy most már nem tudtunk egymás nélkül lenni. A baj csak az volt, hogy tudtuk, Magyarország a németek mellett be fog lépni a háborúba s legszebb fiatal éveinket a háború fogja megemészteni. Ami be is következett.

1941 tavasza is rosszul kezdődött, semmiféle munka nem volt ezen a vidéken, főleg az építkezés teljesen le volt állva. Kénytelen voltam kapát fogni és újból a zilahi hegyre mentem dolgozni, ahol gyermekkoromban venyigét szedtem, most meg újra oda jutottam. De ez nem tartott sokáig, mert május elsején megkaptam a behívót két hónapi átképzésre s újra katona lettem. A behívóm szólott a Magyar Királyi 25-ös Gyalogezred második zászlóalj hatodik századához, Zilah 1941. május hó elsejére. A bevonulok mind a megyéből voltunk, a tisztek és a tisztések voltak az anyaországból valók. Most egy új katonai erkölchöz kellett szokni. A románoknál megverték és hazátlanoknak hívtak bennünket, itt meg maflának és oláhoknak neveztek minket. A fegyelem nagy volt, sokkal nagyobb, mint a román hadseregben. Keményen fogtak bennünket, mert rövid idő alatt teljesen meg kellett ismerkedni a katonai hadgyakorlattal. Délelőtt és délután kivonulás volt a gyakorlótérre, éjjel is gyakran kellett kivonulni. A kosztunk kitűnő, a szállásunk nem a laktanyában, hanem egy helyiségben, amit Csizmaszínnek neveztek. Délelőtt mindig harcászattal foglalkoztunk, délután elméleti gyakorlat volt.

Reggel hatkor volt az ébresztő, fél hétkor megkaptuk a fél liter feketekávé, és egy karéj vajas kenyeret. Háromnegyed hétkor sorakozót fűjtak, pontosan hétkor a századparancsnok megjelent, a szakaszparancsnokok jelentették, hogy a század hiánytalanul készen áll az indulásra.

– Század! Viii-gyázz! Irány a gyakorlótér! Nótaszóval, zászlóalj, induuulj!

Ekkor rázendítettünk valamelyik katonanótára, talán erre: „Százados úr sejhaj, százados úr ha felül a lovára / Barna kislány sejhaj, barna kislány sírva sétál utána / Állj meg kislány, barna kislány egy szóra / Én leszek a szíved vigasztalója / ...”

A város végén „Nóta állj” volt a vezényszó. Szakaszokra széteszlottunk, utána rajokba osztottak bennünket, majd csatárláncban tüzelőállást foglaltunk. „Tüzelj pajtás, most én szökellek” szóra hol az egyik, hol a másik katona futott előre, míg elértük a célt. Máskor a puskát két kézbe kellett fogni, és a két könyökre támaszkodva kúszva mentünk előre. Minden órában volt tíz perc pihenő, rá lehetett gyűjtani, máskor tilos volt a dohányzás. Így ment ez mindennap. Tizenegy órakor sorakozó volt, egy kicsit rendbe szedtük magunkat, utána gyülekező a századparancsnoknál, és újra nótaszóval indultunk be a városba. Talán ezzel a nótaszóval: „A zilahi főutcán fűtyül a zsidó, fűtyül a zsidó / Bekiabál minden házhoz / Mi van eladó, mi van eladó / Törött edény, rozsdás vas van a társzekéren, társzekéren / Felesége ül a tetején.” És így szólt a nóta egészen a szállásunkig. Ott azonnal bakanespucolás, mosakodás, tizenkettőkor tisztán és fegyelmezetten ebédhez volt a sorakozó.

A délutáni foglalkozás már könnyebb volt, mert „Jobbra át”, „Balra át”, „Tisztelegj” és puskafozás volt a foglalkozásunk. Megtanultuk a parancsnokoknak a nevét egészen a kormányzóig. Július elsején volt a leszerelés. Június utolsó éjszakáján volt a nagy gyakorlat, amit két hónapig tanultunk, azt a gyakorlatban

vége kellett hajtani. Az egész ezred jelen volt a gyakorlaton. Az első zászlóalj Nagyváradon volt, a harmadik Nagykárolyban, és a miénkkel együtt képezték a 25. gyalogezredet. A kolozsvári 26. gyalogezreddel mértük össze az erőnket. A mi szakaszunk Magyaregregy végén a műutat kellett lezárja. A nehézpuskás raj, amelyikben voltam, Bencze Ferenc őrzető parancsnoksága alatt tüzelőállást foglalt el az úttesttő vagy ötven méterre a domb peremén, ahonnan jó kilövésünk volt.

Az este beálltával megkezdődött a gyakorlat, hajnali négykor hallottuk a kürtszót, ami azt jelentette, hogy vége a gyakorlatnak, sorakozó. Mindenki örült, mert tudtuk, hogy tíz óraker már a laktanyában leszünk, s tizenkettőkor mindenki megkapja már a katonakönyvét és újra szabad lesz. A civil ruhával már vártak a hozzátartozók. Amikor lefűjták a gyakorlatot, mi is a gyülekezőhelyre mentünk, az árokparton a harmatos fűre lepihentünk sorba egymás után, vártunk, amíg a többiek megérkeznek. Az egyik pillanatban egy puska lövést hallottam, s én a jobb csípőmhöz kaptam. Egy hatalmas ütést éreztem. A hátamnál levő bajtársam véletlenül elsütötte a puskáját, amiben vaktöltény volt, s belelőtt a jobb csípőmbe. Azonnal nagy riadalom keletkezett, mindenki megrémült egy pillanatra. Az egész gyakorlat simán lezajlott, egyedül én lettem az áldozat. Azonnal gépkocsira tettek, és egy tisztos kíséretében bevitték a laktanyába, ahol az orvos tetanuszinjekciót adott. Levittek utána a kórházba, ahol egy félóra múlva megoperáltak, kiszedték a sebből a vaktöltésnek a darabjait. Mire húgom behozta civil ruhámat, én már meg is voltam operálva. Az egész faluban nagy híre ment, hogy meglőttek, de senki sem volt tisztában azszal, hogy mi is történt, és így mindenki sajnálkozott rajtam. Mindenki leszerelt, csak én maradtam vissza, ameddig begyógyul a sebem. Visszamentem a laktanyába, ott kezelték. A negyedik napon úgy éreztem, hogy a sebem nagyon fáj. Elmentem az orvoshoz, aki megvizsgált és azt mondta, nincs mi fájjon, mert szépen gyó-

gyul a sebem. A hatodik napon már annyira fájt, hogy alig tudtam járni. Újra jelentettem az orvosnak, aki azt mondta, nem látszik semmi rajta, ami fájhat. A hetedik napon nem bírtam tovább, engedély nélkül visszamentem a kórházba. Ott megmondtam, hogy ezelőtt egy héttel lőtt sebbel operáltak, és nagyon fáj a lábam. Kérték a beutalót, ami nem volt. Kértem, a saját felelősségemre vizsgáljanak meg, aminek az lett az eredménye, hogy újból operálni kellett a lábamat. Beutalásom nem volt, így meg kellett fizetnem a költségeket. Miután visszamentem a laktanyába, jelentettem az orvosnak, hogy újból kivágták a sebemet. Jegyzőkönyvet akart róla csinálni, hogy engedély nélkül kórházba mentem. Mondtam, minden felelősséget vállalok, és a kórházi költségeket is fedezem, de kértem, szereltesse le, és engedjenek haza. Otthonról járok be kötözésre. Úgy is történt, másnap megkaptam a katonakönyvemet, s hazamentem. Két hétig jártam kötözésre, aztán lassan begyógyult a seb.

Az építkezés a környéken még nem indult meg, így otthon a faluban dolgoztam egy keveset, amúgy sánta lábbal. Muszáj volt, mert nem volt semmi jövedelmünk. Ősz felé bementem a városba dolgozni egy kőműves mesterhez, ahol ötven fillér órabért kaptam. Később megindult a nagy munka, a laktanya építése, amit a románok félbehagytak. Egy budapesti cég vállalta, és nagyon sok munkásra volt szüksége. Én is odamentem dolgozni, ahol egyből 95 fillér órabérem lett, később egy pengő. Dolgoztam is majdnem egész télen s helyreigazodtam a költségekkel, megvehettem a család egész évi fejadagját.

Az öcsém is ezen az őszön bevonult tényleges katonának, így csak hárman maradtunk: az anyám, a húgom és én. A bátyám külön lakott, kocsmát nyitott, volt családja, így neki elég jól ment, mert az italt akkor is szerették az emberek.

1942-ben a háború tombolt, mindenki el volt keseredve, a faluból már több fiú volt a fronton, a behívót min-

den percben lehetett várni. Én a huszonötödik évemben voltam, itt volt az ideje a nősülésnek, amin sokat töprengtem. Már ötödik esztendeje udvaroltam annak a lánynak, rajta kívül soha nem foglalkoztam senkivel, s öneki sem volt más szeretője. Minden alapom megvolt már ahhoz, hogy családot alapítsak. A házamnak a bel-sejét is elkészítettem, fizetésem is jó volt, csak éppen a háború zavart, nem akartam sem árvát, sem özvegyet hagyni magam után, mégis az maradt a feleségem egy ideig. Végre csak úgy döntöttem, hogy megnősülök. Lassan szántuk el magunkat, mert a szívünk tele volt keserőséggel a háború miatt. Végre úgy döntöttünk, hogy egymásé leszünk, bár tudtuk azt, nagy megpróbáltatások jönnek, de fiatalok voltunk s boldogok akartunk lenni.

Május 18-ra volt kitűzve az esküvő napja. És pontosan 17-én este jött a postás, hozta a behívómat, az egész faluban csak egyedül nekem. Június elsején kellett jelentkezni a csapattestnél. Mikor megláttam a behívómat, forgott velem a világ, a szívem összetört, és vele együtt minden reménységem. Mindenki tudta a behívót, csak egyedül a menyasszonyom nem. Senki nem merte megmondani neki, és én nem akartam összetörni az amúgy is gyenge szívét. Akkor éjjel nem aludtam, csak forgolódtam az ágyamban, végtelen bánatos és szomorú voltam.

Az esküvőnk napja gyönyörű szép májusi vasárnap volt. A hivatalos esküt a szomszéd faluban kellett hogy letegyük, ott volt az aljegyzőség. Mikor visszafelé a falunk határán azon a szerpentinúton ereszkedtünk le, elmerengtem gondolataimban, s ott voltam a harcmezőn, ahol milliók vére folyt ártatlanul, ahova úgy vitték az embereket, mint a juhokat a vágóhídra, s vérükkel bizonyítsák, valamikor ők is élőlények voltak. Gondolataimból akkor ocsúdtam fel, amikor egy puha angyali kéz megsimogatta a jobb karomat, és azt mondta: „...nézd, milyen szép virágosak ezek a gesztenyefák”. Valóban a gesztenyefák akkor virágoztak a legdúsab-

ban a falunk határának azon a részén, ahol a báró birtoka volt. Ezt a bekötő utat is ő gondoztatta, kétfelől az út mellett szépen nyírott eleven kerítéssel. Egy darabig hatalmas diófák kétoldalt az út mentén valósággal beborították az utat. Aztán tovább kezdődött az ugyancsak évszázados gesztenyefákkal.

Az esküvő nagyon szerény körülmények között folyt le, csak éppen a szülők és a testvérek társasága volt hivatalos. Alig voltunk húszan az asztalnál. Mint ilyenkor szokás, mindenkinek jó kedve volt, mindenki kívánta az örömet és boldogságot. Mi is örültünk az életnek, és boldogok akartunk lenni, csak nekem fájt valami, csak az én szívemet marcangolta az a keserű gondolat, hogy újra katona leszek, és ki tudja, mikor látom még az én drága kis feleségemet. Az esküvő utáni napon nagyon óvatosan és félve megmondtam a feleségemnek, hogy a behívó a zsebemben van, tíz nap múlva kell jelentkeznek a csapattestnél. Úgy gondoltam, hogy szemrehányást fog tenni, amiért nem közöltem ezt vele esküvőnk előtt. Nem tett szemrehányást, nem is volt nagyon elkeseredve, bele volt törődve a sorsába. Ennek én csak örültem, mert ha az egész világgal haragban is voltam, de övele békességben éltem, a világnak a vezetőit pedig azért gyűlöltem, amiért ezt az oktan háborút csinálták.

A kitűzött időpontban jelentkeztem pontosan. A csapattestnél már készítették az utánpótlást azoknak, akik januárban kimentek a frontra, mert a mi ezredünknek is egy része már kint volt a fronton. Január óta el voltam keseredve, mindent megpróbáltam, hogy maradjak vissza. Így jelentettem, hogy én tíz napja nőszültem, ezért enyhítő körülményhez jutottam, és nem osztottak be menetszázadba, hanem a portyázó századba egy hónapig. Ennek a századnak az volt a feladata, hogy a vasútvonalat ellenőrizze, ahol a szerelvények egyik a másik után vitték az utánpótlást a frontra. Itt vonult át a német és olasz csapatok egy része, és itt vitték a harci eszközöket, tankot, ágyút, löszert, autó-

kat. A vasút vonalán hídországok voltak és az állomásokon katonai parancsnokság. Mi Zsibó és Sarmaság között tartottuk az őrséget és végig kellett gyalogolni ezt az útszakaszt, ellenőrizni, hogy nincs-e aláaknázva egy híd. De ezt már szívesen csináltam, mert tudtam, hogy egy hónap múlva újra szabad leszek. Be is következett, hazamentem, s újra boldog voltam. Visszamentem a munkahelyemre dolgozni, oda kötelesek voltak visszavenni. Most már azon igyekeztem, hogy az új házamat kívülről is tegyem rendbe. Szabad időmben azzal foglalkoztam. A feleségem volt a napszámos, ő hordta a maltert, úgy dolgoztunk, mint a fecskék, mikor rakják a fészüket, mi is art rakosgattuk. Még abban az esztendőben istállót is építettem, mert bizony, abban az időben akinek nem volt istálló az udvarán és jószága sem, az nem volt embernek tekintve, és lenézték. Tehát mi első perctől azon igyekeztünk, hogy legyen valamink. Gyarapodtunk is szépen. A következő esztendőben egy hold földet is vettünk, mert a feleségem keze nyomán mindenben szerencsések voltunk. Óh, csak az az átkozott háború ne lett volna! Bizony a háború mind jobban érezhető volt, mindenkinek keserű volt a szíve, mert egyre több embert hívtak be katonai szolgálatra, főleg fiatalokat, nőtleneket, esetleg az egy- vagy kétgyermekes családapákat, valamint a nincsteleneket, a nagyon kevés földdel rendelkezőket. Ezek az emberek voltak az elsők a behívásnál. Anyám és a húgom kínlódott, az öcsém katona volt, és mivel én külön éltem, nem volt, aki pénzt keressen a házhoz. Én és a bátyám segítettük amennyire tudtuk. Bizony sok keserűség és bánat volt ezekben az években, nem tudták az emberek, mitévők legyenek, minden bizonytalan volt az életükben.

Kedvvel mentem újra dolgozni, a munkahelyem tíz kilométerre volt a falumtól. Ezt az utat sokáig minden nap gyalog tettem meg oda s vissza, mert akkor még nem volt autóbuszjárat ezen az útszakaszon. Bizony nagyon strapás volt, még mellé a mi drága csemeténk

olyan nagy legény volt, hogy alig hagyott bennünket aludni éjjelente. Nem számított, mert fiatalok voltunk, és örültünk az életnek. Rendre, felváltva ringattuk a bölcsőt, csak hajnal felé tudtunk egy keveset aludni, de én már a harmadik kakasszóra keltem, és indultam munkára. Ezen a nyáron egészen jól rendbejöttünk anyagilag, mert a feleségem takarékos, jó háziasszonynak bizonyult, akinek a keze munkája áldás volt a háznál. Úgy beosztotta a keresetemet, hogy mindenre jutott, még földet is vásároltunk, s abban az esztendőben több behívót nem kaptam. A fiúnk is szépen fejlődött, benne találtuk minden örömünket, a zavaró csak az volt, hogy a háborúnak a vége nem látszott, sőt Magyarország még jobban belemélyült. Amikor úgy éreztük, hogy minden jól van, akkor jött egy újabb csapás ránk. A nagyobbik öcsémet, aki már másodéves katona volt Kolozsváron az egészségügyi osztagnál, egy napon betegsége miatt leszerelték. Ott, a katonaságnál lett beteg, s betegsége gyógyíthatatlan volt. Sokáig titkolta betegségét, időközben megnősült, s két hónapi házasság után, huszonhárom éves korában meghalt. A drága jó anyámat rettenetes fájdalom érte. Apám után két fiát veszítette el, mindkettőt felnőttkorban. Alig tudtuk vigasztalni, csak a húgommal maradt ötvenhét esztendőskorára.

A fiam 1944. március 15-én töltötte az egy évet, szép, egészséges, szőke hajú gyermek lett. Este, mikor a munkából hazaértem, együtt játszadoztunk, tépte a hajamat vagy az ujját dugta a számba, s mondogatta tátá meg mamá. Korán megtanult beszélni, járni is kezdett. Az anyja talpra állította, és küldte hozzám, én valami játékkal csalogattam felém. Minden este övele foglalkoztunk, hisz más vagyonunk nem volt, ő volt a szemünk fénye, ő volt minden boldogságunk. Az anyjához mindig jobban ragaszkodott, mint hozzám, igaz ő vele többet volt. Ezen a napon is vele foglalkozott a feleségem, és tanította egy-egy szóra, hogy mikor hazame-

gyek új szavakkal lepjenek meg, amikor az ajtón kopogtak és a postás bedugta a fejét. Kérdezte:

– Itthon van az urad? – s a táskájában kezdett keresgélni, s úgy tett, mintha nem találná, amit keres. Ő is tele volt keserőséggel, mert azon a napon sok házhoz bekopogtatott, és mindenüvé bánatot vitt: volt ahová egyenesen a halált vitte el. Végre megkapta, amit keresett, egy SAS-behívó volt, amit odaadott a feleségemnek, s gyorsan eltűnt, mert nem akarta látni a feleségem fájdalmát. Hazaérve a feleségem egy darabig titkolta a hívót, nem akart egyből elkéséríteni, úgy tett, mintha semmi sem történt volna. A fiunkkal dicsekedett, hogy újabb szavakat tanult, de sokáig nem bírta, és megmutatta a hívót, amivel 48 óra múlva kellett jelentkeznek Zilahon. Este elmentem a falu központjába, hogy többet tudjak meg a hírekből. A nép el volt keseredve, mert tudtuk, hogy a német csapatok meghátráltak, az oroszok törnek előre, s emiatt Magyarország mint szövetséges segítséget kell adjon a németeknek. Csak azt nem értettem meg, hogy mi közöm volt nekem akár a németekhez, akár az oroszokhoz. Ezen az éjszakan keveset aludtunk, kitört belőlem a keserőség, úgy éreztem, most már nem fogok visszajönni. Arra kértem a feleségemet, akármi is fog történni, a fiunkra és magára vigyázzon. Ő meg arra kért engem, ha lehet, senkit ne lőjek meg. Reggel az egész falu népe fel volt kavarodva, mert az egyik része azon búsult, hogy megkapta a hívót, a másik része pedig minden percben várta. Azon a napon nem találtam a helyemet, minduntalan a családom volt az eszemben, elmentem az anyámhoz, próbáltam vigasztalni, ami nehezen ment, mert én a harmadik fia voltam, aki itt hagyja őt és ki tudja, visszajövök-e valaha? A húgom 19 éves volt, őt is biztattam, és kértem, hogy vigyázzon anyámra. Aztán elmentem a bátyámhoz, és őt is arra kértem, hogy ameddig őt is el nem viszik, legyen gondviselője anyámnak és a húgomat is vegye pártfogásába. Ő meg is ígérte, és én ezzel nyugodtabb lettem, aztán elmen-

tem a feleségem szüleihez és testvéreihez, Őket is vigasztalnom kellett, mert ők még jobban búsultak, mint én, mivel nekik is volt egy fiúk, aki már levante volt, és várhatta, hogy a következő évben elviszik, ami meg is történt. Mindenkinek megvolt a maga családi nehézsége, így én a feleségemet és a kisfiamat rábíztam a jó Istenre, ő legyen a gondviselőjük. Azon az estén, mint utolsó este sokat játszadoztam a kisfiammal, és biztattam a feleségemet, s magamban eltökéltem, mindent megteszek, hogy még egyszer visszatérjek ehhez a két ártatlan, senkit meg nem bántó lélekhez. Igazi tiszta lélek volt mindkettő. A feleségem próbálta magába fojtani a bánatát, nem akart zokszóval sírni, de amikor egymás szemébe néztünk, tovább nem bírta és könnyek potyogtak a szeméből, az ajka remegett, kisfiát az ölébe szorította és azt simogatta.

Másnap reggel, mikor felkeltünk, a feleségem egy napi ételmezt összecsomagolt, ennyit vittem magammal, egyebet semmit. Bementem a szobába, sokáig bámultam a négy falat, amelyek között már két éve boldog voltam. Tizenöt esztendeig én rendes ágyban nem aludtam, csak priccsen vagy vaságyban. A szülői háznál is csak egy padláda jutott, igaz, hogy az puha volt, mert anyám vetett ágyat párnákból. A karácsonyfa még ép volt az ablak előtt, minden cukor rajta volt még, abban gyönyörködött néha a kisfiunk. Később megtudtam, hogy októberben dobták ki, addig mindig vártak vissza. Körüljártam az udvart, tekintetemmel megsimogattam a falakat és búcsút integettem a katonás sorban ültetett szilvafáknak, megtapogattam a rózsafákat, amelyek még aludták téli álmukat, mert még hideg volt és hó. Utána a három kis gesztenyefától búcsúztam, amit azelőtt egy évvel ültettem esküvőnk napjának az emlékére, mert az a nap megmaradt nekem örök emléken mind a mai napig. A kisfiamat az ölembe vettem, és elindultunk. Még egyszer visszaneéztem arra a kicsi fészekre, amit huszonöt éves koromig rakogattam össze apró fillérekéből, nehéz munkámnak verejté-

kéből, de igaz szeretetből, s most itt kell hagynak benne egy hervadó virágszálat és egy gyenge fiúcskát. A szememből kicsordult a könny. Menet közben az anyám háza előtt kellett merjek. Ő már azon a kicsi ablakon nézett ki és várt. Mikor bementem, keservesen sírt. A két öcsém után én következtem, de nekik legalább látta a holttestüket, az enyém ki tudja hol fog elporladni? Próbáltam vigasztalni, nem lehetett. Ott is körültekintettem a kicsi házikóban, aminek huszonöt esztendeig voltam vendége, még mindig a régi bútordarabok voltak, öreg bútorok, a sifonnak a két lábát úgy megette a szű, hogy úgy nézett ki, mint mikor az embernek egyik vállára több terhet tesznek. Felidéződtek bennem a gyermekvilág emlékei, amikor még heten laktunk ebben a kicsi házikóban, alig volt hely benne, ahova lefeküdjünk, most már ez is üresen marad, az anyám és húgom maradtak lakói. Könnyes szemmel búcsúztam el tőlük. Anyám magához ölelt és megsimogatta a fejemet, úgy mint gyermekkoromban és kért, hogy nagyon vigyázzak magamra. A falu központja felé tartottunk. Útközben, akivel találkoztam, mindenki elköszönt tőlem, mindenkinek könnyesepp hullott a szeméből. Ott már a többi bevonulok és hozzátartozóik gyülekeztek. Mikor mind együtt voltunk, a régi szokás szerint bementünk a kocsmába, fejenként egy liter bort rendeltünk, és búcsúzóul rázendítettünk az ismert nótára:

Anyám, anyám, édes kedves anyám,
De szomorú szombat este jött rám,
Házunk előtt szépen muzsikálnak,
Engem pedig visznek katonának.

Ne vigyenek engem katonának,
Meghasad a szíve a babámnak,
Meghasad a kisangyalom szíve,
Ha engemet elrabolnak tőle.

Az idősebb emberek is ott voltak velünk, s biztatgattak, hogy ne féljünk, hisz ők is voltak az első világháborúban. Igaz, ők is voltak, de mi most megyünk, s ez a mi számunkra nem mindegy. Lassan elindultunk sok-sok búcsúzás és integetés közepette. Én még utolsóul bementem a feleségem szüleihez, ahol keserőséget és bánatot hagytam magam után. A kisfiamat rábíztam feleségem szüleiére, és a feleségem is jött velem egészen Zilahig. Az utat gyalog tettük meg, a bevonulók és azok feleségei, mert mind családapák voltunk, egy- és kétgyerekes családapák. A nóta a kocsmában maradt, most már mindenki lehajtott fejjel ment a faluból kifelé. Mikor a falunk határából kiértünk a domb peremére, ahonnan a falunk jól látszik, megálltunk és visszaneztünk még egyszer. Nagyot sóhajtottunk. Az egyik barátom, aki már egy évet lehúzott a fronton, alig két hónapja jött haza, most újra jött velünk, azt mondta:

– Na, fiúk, én úgy érzem, hogy soha többé nem látom meg ezt a falut. – Nem is látta meg szegény, mert a mi zászlóaljunknak ő lett az első halottja. Elindultunk tovább, a dombot hátunk megett hagytuk, most már többé nem volt érdemes hátratekinteni. Mentünk célegyenesen a sorsunk után, ami ki volt számunkra jelölve. Az úton több bevonulóval találkoztunk, kik más irányból érkeztek a szomszéd falukból. Még akkor nap jelentkezni kellett a laktanyán. A feleségem eljött a kapuig, tovább nem lehetett menni. Ott hosszasan búcsúztunk egymástól, és újra fogadkoztam, hogy bármi is történjék, magára és a kis fiamra vigyázzon. Még egyszer egymás szemébe néztünk s mint egy varázsfény úgy hatott rám a feleségem két szeme biztatólag, hogy ne félj, mert hű leszek hozzád örökre. Még egy Isteneved s a kapu bezárult.

A laktanya udvarán nagy volt a sürgés-forgás. Mi, bevonulók, külön az udvar egyik részében gyülekeztünk, ott találkoztunk ismerőssel, akikkel együtt voltunk az átképzésen előtte három esztendővel. Akkor még vígan, jókedvvel dalolva vonultunk végig az udva-

ron ki a gyakorlótérre. Akkor még nőtlen fiatalemberek voltunk, most mind egy- vagy kétgyermekes családapák, az élet legszebb korszakában. Akkor nap s még másnap is jöttek a bevonulók, mert az egész ezredünk, a hadtestünk, s talán az egész ország mozgósítva volt. Mind lesütött fejjel, bánatos szívvel fogadtuk egymás köszönését, csak egy kemény hangra lettünk figyelmesek, amikor a napos tiszt elkiáltotta magát:

– Vigyázz! Bevonulók, sorakozó!

Egy szakaszvezető, aki írnok volt, jött a névsorral, mindenkinek felolvasták a nevét, aztán beosztották rajokba, szakaszokba és századokba, megmutatták a körletünket, s a szobaparancsnok átvett bennünket. Ő egy elsőéves őrzető volt, akit „mitugrásznak” nevezett el az egyik bajtársunk, és aki már lekevert egy esztendőt a brianszki erdőben, megkóstolta az orosz partizánok tevékenységét, tudta, mi vár ránk otthon. Ez a mitugrász őrzető úgy kezdett bánni velünk, mintha újoncok lettünk volna. Vigyázzt vezényelt, és mindenkinek megvizsgálta, mi van a hazuról hozott csomagjában. Itálról szó sem lehetett, de ha mégis valamelyiknek megbújt egy literes a tarisznya sarkában, azt az őrzető úrral meg kellett osztani, na nem az üveget, hanem ami benne volt. Mindenkinek kijelölte az ágyát, s arra lepakoltuk a csomagunkat. Egy óra múlva újra sorakozót fújtak, futás le az udvarra. Minden század a kijelölt helyen sorakozott. Irány a főraktár, ahol szakaszonként s majd egyenként a raktár ajtajában megálltunk s névsor szerint megkaptuk a felszerelést: sátorlap, sátorcövek, hátbőrönd, bakancs, nadrág, zubbony, sapka, pokróc, köpeny, két ing, két alsónadrág, vesemelegítő, kenyérzsák, kulacs, evőcsésze, derékszija, tölténytáska, nadrágszija, köpenyszija, kanál, villa, gázálc, sisak, puska, szurony, gyalogsági ásó. Mikor ezt a cókókot összeszereltük, ezt nevezték menetöltözetnek. A sátorlap négy sarkát összekötöttük, a batyut a hátunkra vettük s felmentünk a körletbe, ahol újra katonák lettünk. Meg kellett tanulni, hogy ezt a sok holmit úgy

kell összepakolni, hogy az a hátbőröndbe és a hátbőröndre mind felkerüljön. Ez a hátbőrönd így összepakolva megközelítette a huszonöt kilót. Még jött a puska, tíz kiló: negyven darab éles golyó, két darab kézigráná, kétnapi hideg élelem, amit nem volt szabad elfogyasztanunk, csak amikor parancsot kaptunk rá. Ezzel a batyuval a hátunkon gyalogoltunk Körösmezőtől Szklóboda Luguszkáig a Kárpátokon keresztül közel egy hétig. Másnap reggel kilenc óra körül a szobaparancsnok „Vigyázz”-t kiáltott. Majorosi László százados századparancsnok jött be hozzánk. Feszés vigyázzban álltunk, még a légy sem zümmögött. A szobaparancsnok jelentette a létszámot, s utána pihenjt vezényelt. A százados egy derék, kemény tekintetű, de szelíd arcú ember volt. Körüljárta a szobát, s minden honvéd előtt egy pillanatra megállt. A honvéd vigyázzba kapta magát, és ő tetőtől talpig végignézett minden embert, s annyit mondott:

– Derék fiúk vagytok.

A laktanyában nagy volt a készülődés. A fogatosok a fogatokat rendezték, a lovakra pászitották a lószerszámot, a pán céltörők a pán céltörőt rendezték, a géppuskások a málhásállatokra a nyeret s arra géppuskát próbáltak elhelyezni, a gyalogos a puskáját tisztogatta, az aknavetősök az aknavetőt rendezték, a szakácsok a tábori kemence mellett forgolódtak, mert már itthon ki próbáltuk az étkezést belőle. A raktárban is nagy volt a sürgés-forgás, a lőszeret pakolták a málhás szekerekre. A mi ezredünk akkor még nem rendelkezett teherautóval, minden terhet szekérral, lófogattal vittünk.

Én a gépszakaszhoz tartoztam a nehézpuskás rajba. Ez a puska 45 kiló súlyú fegyver volt, amit kétkerekű taligán vittünk, s egy húzta. Tehát volt egy málhás állatvezetőnk is. A rajparancsnokunk Nagy Mihály tizedes volt, a beosztottak Esztót Sándor, Szabó S. Mihály, Szabó S. József, én és a málhás állatvezető. Ennek a nevére már nem emlékszem. Egy alacsony, vállas fiú volt, a pipa mindig a szájában csüngött, alföldi gyerek,

valamelyik tanyáról, vagy éppen a hortobágyi pusztán volt csikós, mert a lovat nagyon szerette, egyéb semmi nem érdekelt. A rajunk nagyon jól alakult ki, mert mind földiek voltunk, ha nem is szomszéd falusiak, de erdélyiek, a fogatos kivételével. A tizedesünk, Nagy Mihály szilágynagyfalusi volt. Esztót Sándor Várad mellől Paptamásiból, Szabó S. Mihály hadadnásadi, Szabó S. József kárásztelki, én pedig szilágygörcsöni. Így nagyon jó barátságban voltunk. Most már teljes felszereléssel vártuk a parancsot az indulásra.

Egy napon nagy lett a sürgés a laktanyában, a napos tiszt sorakozót fúvatott, és bejelentette, hogy mindenki szedje rendbe magát, a körletünk legyen tiszta, mert másnap jön az ezredparancsnok és a parancsnokhelyettes. A parancsnok nevét már az átképzésen megtanultuk: vitéz nemes Kisolcki Kálmán Imre ezredes. A helyettese: vitéz Vittai Béla alezredes. Ezt már könnyebb volt kimondani, mert nem volt olyan hosszú a neve. Másnap korán keltünk, rendbe szedtük magunkat és a körletünket. Pontosan kilenc órakor az egész zászlóalj együtt volt századonként felsorakozva. A századparancsnokok díszbe felöltözve, karddal az oldalukon álltak a századok előtt, feszesen és büszkén. Egyszer csak a kürtös megfújta kürtjét, és a nagy szárnyas kapu kétfelé nyílt. Az őrség vigyázzba vágta magát, és a kapun berobogott kocsijával az ezredparancsnok és helyettese. Az ezredparancsnokot, mikor kiszállt kocsijából, amint ez katonaéknál szokás, a zászlóaljparancsnok fogadta. Hatalmas döngő hangon „vigyázz” és „balra nézzt”-t kiáltott, s jelentette, hogy a 25. gyalogezred második zászlóalja teljes létszámmal együtt van.

Az ezredes felment az emelvényre, és hazafias beszédet tartott, hogy meg kell védjük a hazát az ellenségtől, s rámutatott a dicsőséges múltunkra. Árpád ősatyánktól a történelem hosszú sorát idézte elénk, s bizony olyan bátorságot varázsolt belénk, hogyha az ellenség ott lett volna, abban a pillanatban ripityára vag-

daltuk volna. Nem is csoda, hiszen mind magyarok voltunk, nem volt miköztünk semmi idegen nemzetiségű, se román, se zsidó, se német. Le voltunk mi igazolva egészen az ükapánkig, hogy nem vagyunk összekeverve semmilyen nemzettel. Csak azt az egyet nem tudtam megérteni, hogy az a tiszta színmagyar csak a falusi paraszt? És ott is csak azok, akiknek nincs tíz hold földjük, cséplőgépük, üzletük, vagy nem dohánytermelők. Nem láttam én a városiak közül sem csak alsóbbrendű népet, az iparosokat és a nincsteleneket. Vajon csak mi voltunk tiszta magyarok és a miénk volt csak a haza?

Soha nem láttam két katonatisztet összeveszni, csak ezen a napon. Nem tudtam, mi volt az indítóok, de úgy veszekedtek egymással, mint két közönséges ember, megfélemdkeztek arról, hogy magyar királyi egyenruha van rajtuk, és az nem illő a főhadnagyi ranghoz. Majdnem kardot rántottak egymásra, hogy mi lett a vége, arra már nem emlékszem.

Még egy pár napig lézengtünk a laktanyában, kivonulás nem volt, a hozzánk tartozókkal szigorúan tilos volt az érintkezés. A városba kijárás a mi számunkra teljesen megszűnt, most már olyanok voltunk, mint a kalitkába zárt madár, aki repked egyik helyről a másikra, remélve, csak kinyílik a kalitka, és akkor tovább repülhet.

A lelkem mélyén valami nyugtalanság ült, felkavart az ezredes beszéde. Igaza van ennek az embernek, igaza van a kormánynak, aki úgy szervezte meg az egész hadsereget, hogy a paraszt legyen az első a haza védelmében. Hiszen kié a föld, nem a paraszté, nem a falusi népé? Vajon ki tudná azt megtenni, hogy hajnali háromkor merjen ki a mezőre, amikor még mindenki alszik, még a madarak is, csak a holdvilág sárga fényénél suhog a kasza a harmatos fűben, s egy-egy pacsirta felrebben a fészkeről, és fütyörészve repül az ég felé, siratva a kisfiát, akit a fészkében hagyott, és nem távolodik, csak a fészek felett sírva dalol, azt csak a pa-

raszt tudja. Vajon ki tudná azt megtenni, hogy a nap perzselő melegében egy szál pendelyben, kigombolt ingvállal, mezítláb a szűrös tarlón minden búzafejért lehajoljon? Véresre hasogatta a tarló az asszonyok lábát vagy a férfiak karját, amikor a kévét kötötték, de a földön egy szál búza ott nem maradt, mert az véték. Vajon ki tenné meg, hogy eső után térdig feltúrt nadrággal, mezítláb, sárosan, mocskosan, rongyos kabáttal a vállán két kis tehénkéjét legeltesse az útszélen? Nem baj, hogy az ő hasa üres, csak a tehene legyen jóllakva. A falusi ember, főleg a szegénye, szürke mint a föld; ha távolról nézzük, alig lehet észrevenni létezésüket: de mikor megmozdul a föld, olyan mint a hangyaboly, annyi van belőle, hogy jut még a halálnak is bőven. Márpedig most megmozdult a föld.

Este megtudtuk, hogy reggel indulunk a frontra. A tiszték és akik be voltak osztva, átöltöztek közönséges katonaruhába. Így már csak egészen közlelől lehetett felismerni őket, úgy összeolvadtak velünk, mint a szürkület az éjszakával.

Reggel korán keltünk, nem kürtszóra, mint ahogy ez katonáéknál szokás. Csendben és halkán volt az ébresztő, nem szólt senki egy szót. A sorakozó is ilyen csendben történt, kivonultunk az udvarra, minden század a maga helyére. Mikor a zászlóalj teljesen menetöltözetben együtt volt, megjelent Botos Imre őrnagy, a zászlóaljparancsnok. Minden századparancsnok jelentette, hogy a század hiánytalanul menetkészen együtt van.

– Sapkát le, imáhozl – volt a vezényszó, és akkor a jobb kezünket kinyújtottuk, annak is két ujját, és mondtuk:

– Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarországot feltámadásában.

Ki tudja, ki mit hitt ebből?

Elindultunk az állomásra, ahol a vagonok már készen vártak. Nótaszóval mentünk, dongott a föld alattunk, hiszen kereken ezer ember vonult itt, a fiatalság színe-

java, ezer lélek kérdezte önmagától, vajon, miért mind-ez.

Hozzátartozóink hamarabb megtudták az indulásunkat, mint mi. Az állomáson mindenkit várt a hozzátartozója. 1944. április 12-e volt, hideg és nagy hó, téli öltözetben voltunk. Mikor minden század megkapta a maga vagonját, és a felszerelést felraktuk, akkor engedték hozzánk jönni szeretteinket. Micsoda öröm, micsoda boldogság volt még egyszer megölelni, megcsókolni egymást. Soha nem akartunk egymás karjaiból kiszakadni, forróság öntött el bennünket. Feleségemnek a két arca ragyogott, s a két szeme úgy tündökölt, mint két fekete gyémánt. Csakhogy ez a boldogság nem tartott sokáig, a szerelvény túlsó végén megszólalt a nóta, és úgy ragadta magával a lelkünket, hogy szinte egyszerre az egész zászlóalj énekelt. Igaz, hogy akkor a kulacsot mindenki a jobb kezében emelgette, ami tele volt erős szilágysági szilvapálinkával vagy jó szilágysági borral.

Mire a tiszték észrevették magukat, a legénység java része be volt rúgva. Jöttek a csapatcsendőrök, hogy a civileket eltávolítsák, ami nehezen ment, mert egy-egy katona megfogta a feleségét, és nem akart sehogy sem elválni tőle. Volt, akít a csapatcsendőrök erőszakkal tuszkoltak be a vagonba. Még volt valamennyi idő az indulásig, s azt az időt mindenki arra használta fel, hogy többet ihasson és többet csókolózhasson. Sírás és nóta egy kórusban ment. Volt, aki azt fogadkozta, hogy visszajön, érzi, hogy vissza fog jönni. A másik meg azt, hogy érzi, soha ezt a tájat meg nem látja többé, s még azért is húzott egyet a kulacsából, hadd kábítsa el az agyát a mámor, ne érezze, ne fájjon annyira az elválás. Az altiszteknek is jókedvük kerekedett, és szólt a nóta, egyik a másik után. Én már csak töredékesen emlékszem ezeknek a nótáknak egy-egy szakaszára:

Nagy Magyarorszáiban csak az Isten van velem,
Meg az a kis fénykép, az a mindenem,
Megcsókolom százszor, megremeg a szám,
Ugye édes asszony, hű leszel hozzám?

Égbenyúló hegyek alján, havas éjszakákon,
Szomorúan áll a honvéd az orosz határon,
Fel-felsőhajt, múltra gondol,
Kis falura, barna lányra,
Otthon maradt boldogságra,
Golyó sivít el a füle mellett.

Isten veled édesanyám,
Meghalok a harctéren,
Nem leszek az édesanyám
Drága szemefénye.

Ha egy golyó szíven talál engem a harctéren,
Nem lesz díszes temetésem
Csak egy korhadat fakeresztem
Az lesz az én gyászos temetésem.

Ezer ember szívéből tört fel a nóta egyszerre, egy
ütemre:

Nem lesz díszes temetésem,
Csak egy korhadat fakeresztem.

Ebben a pillanatban megszólalt a zilahi nagyharang, s
hozta a szél érces hangját a vasútállomásra, ahol meg-
annyi lélekharang zúgott ezer ember lelkében. Déli ha-
rangzó volt ez, ami biztatott és egyben temetett is.

Éles hideg szél fúj, habár a nap elég melegen sütött,
de a tél még nyakaskodott, nehezen akarta megadni
magát az áprilisi napsugaraknak, s ezen a napon ő volt
az úr. Az asszonyok és a hozzánk tartozók dideregve
toporogtak mellettünk, nem akart senki elmenni, míg a
vonat el nem indul velünk. Feleségem éppen a fiunkat

választotta el, s már úgy megnőtt a melle, hogy szinte rosszul lett tőle, de egy tapodtat sem mozdult mellőlem, az utolsó percig. Közeledett az indulási idő, a csapatcsendőrök jöttek, és zavartak minket a kupéba. Újabb nóta szállt végig az egész állomáson:

Indul a, indul a zilahi vonat,
Elviszi, el az én galambomat,
Füstöl a kémény, forognak már a kerekek,
Messzire száll mint a madár,
Szívem csak érted fáj...

Újból szólt a parancs: – Beszállni, beszállni, azt a hét-szentségit, hát nem értik, hogy beszállni? – ordított Matusz Gyula zászlós, akinek úgy fröccsen a nyál a szájából, mintha köpködött volna.

– Maga mit bámul, marha? – kiáltott Futó Mózsira, aki úgy be volt rúgva, hogy alig állt a lábán. – Fogják meg s dobják be a vagonba!

A csapatcsendőrök addig tuszkolták Mózsit, míg végre sikerült.

– Úgyis vissza fogok jönni! – ordította Mózsi.

Nem tudom, mi lett vele, visszajött vagy sem. Ebben a pillanatban megfújta a zászlóalj kürtöse a kürtjét, ami utolsó figyelmeztetés volt mindenkinek, hogy helyén legyen, mert indulunk. Az első mozdony rettene-tes rekedt hangon hosszan füttyölt. Utána a másik mozdony is hosszan válaszolt. Hatalmas pöfögéssel a két mozdony egyszerre mozdította meg a szerelvényt, kerekük helyben forgott a sínen. Újabb füttyező, újabb kerekforgás, s hatalmas lendülettel megindult a szerelvényünk. Még egy istenveledet intettünk a hozzánk tartozóknak. Mindenki tolakodott az ajtóba, hogy még egyszer utoljára jól megnézze azt, akitől oly nehéz a megválás. A mozdonyok nehezen tudták megmozdítani a szerelvényt, mintha gyökeret vert volna a kerekük, vagy épp a mozdonyvezetők hagyták, hogy legyen ideje mindenkinek elbúcsúzni. A feleségem a két kezét össze-

fogta, s talán imádkozott értem, hogy még egyszer visszajöhessenek. Végre elindultunk, és hosszasan integettünk egymásnak, míg a kanyarban eltűnt a vonatunk. Mintha egy függönyt húztak volna le előttem, ami elzár a családomtól, s ettől a hepehupás vén Szilágytól. Óh, micsoda fájdalom volt ez!

Leültem egy sarokba, s kezdtem gondolkodni ezen az életen, miért is visznek bennünket háborúba. Minket senki meg nem támadott, mi megyünk támadni. Visznek bennünket meghalni, de miért? Kiért? Kinek van ehhez joga, hogy ennyi fiatal lelket kioltson, annyi szerető szívet összetörjön, megsemmisítsen? Ki adott ehhez jogot akár Hitlernek, akár Sztálinnak vagy Horthy Miklósnak, vagy a világ más vezetőinek, hisz az embereknek béke kell és nem háború. A békében élni lehet, a háborúban csak meghalni vagy megnyomorodni, vagy elnyomorítani egymást.

Rettenetes gondolatok kavargtak a fejemben, hisz én úgy tudtam, hogy a németek sok borsot törtek az orrunk alá, a történelem folyamán mindig ellenségeink voltak. Most mégis mellettük megyünk harcolni? Sokat hallottam róluk az öregektől, akik megjárták az első világháborút. Én őket nagyobb ellenségnek tartottam, mint bárkit. Vonatunk lassan húzott fel a várbeli oldalon, a meredek dombon, ahol a két mozdony úgy pöfögött, mintha a lelkét akarná kitenni. Az első állomás Görcsön volt, az én falum állomása, ahol nem állt meg a vonat. A szemem még egyszer végigsiklott az ismerős tájakon, s kerestem valami tárgyat, ami emlékképként megmaradjon bennem. Ezentúl már többet nem volt érdemes kinézni, a nyílt pályán robogtunk. A dési rendező pályaudvarig sehol meg sem álltunk. Amikor Désre érkeztünk, már délutánra hajlott a nap. Ott nagy volt a tolongás, rengeteg katonaszerelvény volt az állomáson, főleg németek voltak sokan. Parancs szerint itt kellett találkozni ezredünk másik két zászlóaljával, amely már várt bennünket. Elég sokáig vártuk a további parancsot a hadosztálytól. Kupénknak mind a két aj-

taja nyitva volt, de kiszállni tilos volt, a csapatsendőrök ott sétáltak a vagonok mellett.

Désen láttam először a háború első jelét. Tőlünk két vágánnyal odébb állt egy hosszú német szerelvény, mellette géppisztolyos német katonák sétáltak minden tíz méterre. Amit láttam, az megdöbbenítő volt. A vagonok zsúfoltan foglyokkal, valami deportáláshoz hasonlított, mert nemcsak katonákat láttam, hanem civileket, asszonyokat és férfiakat vegyesen. A rácsos ablak mögül csak a fejük látszott és a hangjuk hallatszott: „Vodi, vodi”. Mások: „Zákupi, zákupi”, megint mások: „hiebá, hiebá”. Ajtónyíláson úgy folyt az emberi ürülék és a húgy összekeverve sárgásbarnásan, bűdösen, mint a dög, hogy rossz volt nézni.

Voltak közülünk, akik megpróbáltak kenyeret vagy cigarettát vinni nekik, de a német katona fogta a géppisztolyt, és azt mondta, curikk vissza. A mi vagonunkat azon az oldalon hamar lezárták, hogy ne láthassuk őket, de az ablakon lestük tovább, s láttuk, hogy egy-egy vagonból kiengedik őket, és vízzel kimossák a vagonot, mint a disznó alatt a hídlást.

Rettenetes volt a lelkiállapotom, mikor ezeket kellett látnom, s most már végképp elment a kedvem a háborútól. Láttam, hogy ember csak addig ember, amíg szabad. Miután az egyik ember a másiknak rabja lett, kivetkezik az emberi mivoltából, állattá fajul mindkettő, az őrző és a fogoly is.

Na, de a remény az remény. S én reménykedtem, hát ha nem kerülök ebbe a sorsba, de bizony a sors másképp akarta, s egy esztendő múlva ugyanúgy könyörögtünk a rács mögül: vizet, vizet, csak most oroszul mondták: „Igyi názád”. Még egy ideig álltunk az állomásban, mikor jött a hír, hogy Felsőborgóra megyünk. Már este volt, mikor Borgóra érkeztünk, szállásunk el volt készítve nagyrészt a falu középületeiben a jobb módú házaknál. Úgy megleptük azt a falut, mint a méhek a tavaszi virágot. Másnap nagypéntek volt, nem vonultunk ki, ünnepeltünk. Nagyszombaton már kivo-

nultunk gyakorolni. Húsvét első- és másodnapján szintén ünnepeltünk, de utána mindennap ki kellett vonulni. Körülbelül egy hetet töltöttünk itt, mindennap gyakorlatoztunk, nagyon kemény gyakorlatokat, próbáltuk a harcászatok minden titkát elsajátítani.

A tél az utolsókat rúgta, szép tavaszi nap kezdett sütni, a déli szél hozta a meleg áramlatot. A hó megindult olvadni, csupa latyak lett minden. Bevonulás után nem győztük magunkat tisztogatni, mert mindennap sárosak voltunk. Egy nap jött a parancs, megyünk tovább, de hová, senki nem tudta. Másnap új hír jött, megyünk Lengyelországba, ki a frontra. Délután nem volt kivonulás, ilyenkor átmentünk egyik századból a másikba, felkerestük a földieket, akikkel egy-egy nótára zendítettünk:

Ott ahol a Nyeszter vize zúg,
Vonaton egy madárjárta út,
Fából verve vonaton egy ház,
Szomorúság ami ott tanyáz.
Hallga, hallga, mit füttyül a szél,
Lengyelföldről bús regét mesél,
Lengyelföldön hagytam a babám,
Ott lettem rab egy bús éjszakán.
Testem rabja másnak nem lehet,
Mert a lelkem száll hegyek felett,
Hegyek felett réten-völgyön át,
Verdesi a babám ablakát.

(1944. április)

Este kaptuk a parancsot, hogy hajnalban megyünk tovább. A mi századunk volt kinevezve a bevagonirozáshoz löszert, élelmet és más egyéb katonai dolgokat hordani. Késő éjszaka lett, mire befejeztük a munkát. Miért hoztak minket Borgóra, azt nem közölték velünk. Hajnalban vissza Désre, ahol sokáig álltunk, vártuk a parancsot, hogy melyik irányba megyünk, Váradnak vagy Zilahnak. A mi zászlóaljunk úgy szerette volna,

ha Zilah felé megyünk... De a parancs másfelé szólított. Tehát elindultunk Kolozsvár–Nagyvárad–Székelyhíd irányába. Ott újra kivagoniroztunk. Most már az idő is tavasziasra fordult, gyönyörűen megindult a kikelet. A mi zászlóaljunk Érolasziba került elszállásolásra. Kemény napok jöttek ránk, mert mindennap teljes felszereléssel kivonultunk a gyakorlótérre. A meleg valósággal kánikulába csapott. Idáig a tisztjeink mintha nem is lettek volna, most meg mintha az ördög bújt volna beléjük, olyan keményen vették a dolgot, hogy már alig tudtuk elviselni reggel héttől délután egyig. Olyan kemény gyakorlatot vágtunk, hogy kint a fronton a felét sem használtuk ennek a tudománynak. Matusz Gyula zászlós volt a géppuskaszakasz parancsnoka. Major Géza szakaszvezető a helyettese. Ilyen ronda két ember még nem volt a zászlóaljban. Egy alkalommal berúgtak minden fegyelem ellenére. Szarka Ferenc golyószóróst úgy megverték, hogy egy hétig nem volt jól bele. Az ok csak az volt, hogy két órára engedély nélkül elhagyta a körzetet. Innen levelet írtam haza, tudattam feleségemmel, hol vagyok, és ha lehet, jöjjön el hozzám, még egyszer lássuk egymást. Ötön voltunk a faluból: Dudás György a negyedik századnál, Major Gertzson a zászlóalj-törzshöz tartozott, Botos őrnagy zászlóaljparancsnok tisztiszolgája volt, Fazakas András mint kovács szintén a törzshöz tartozott, Hamza Béla cigányfiú velem volt egy században, csak ő a második szakaszhoz tartozott. Voltak még jó barátaim, Szilágyballáról Domokos Márton és Mátyás Gyula. Pihenőóráinkban mindig összegyűltünk mi ismerősök és ilyenkor szívesen elbeszélgettünk az otthoni dolgokról, és belegondoltunk, mi vár ránk, hisz nem volt mibennünk semmi harcolnivaló vágy. Tudtuk mi azt nagyon jól, semmi értelme az egész háborúnak, minket csak belekényszerítettek a németek. Ha meg is nyerjük a háborút, akkor sem származik semmi hasznunk belőle, mert úgyis német iga alá kerülünk. Nem is volt senki-nek kedve, mindenki el volt keseredve, még a tisztjeink

is rossz hangulatban voltak, nekik sem volt mehetnéjük.

Egy napon nagy öröm várt ránk, mikor a gyakorlatról holtfáradtan bevonultunk. Az ügyeletes jelentette, hogy kihez jöttek hozzátartozók, a névsorban én is benne voltam. Ebéd után engedélyt kaptunk a találkozóra. Szombat volt, és hétfő reggelig szólt így a kimenő. A feleségem jött hozzám, azt az örömet nem tudom leírni, ahogy mi tudtunk egymásnak örülni, hogy újra látjuk egymást. Másnap vasárnap volt, elmentünk a faluba, felkerestük a többi földieket, mert négyünkhöz jöttek, egynek az anyja, a többinek a felesége. Dudás Gyurinál sokáig elbeszélgettünk, aki mindig azt hajtogatta, hogy ő érzi, nem jön vissza soha. Nem is jött szegény. Az asszonyok hétfő reggel indultak haza, mert a parancs úgy szólt, a látogatók sokáig nem tartózkodhatnak a faluban. A csapatcsendőrök minden idegent tessékelték haza. Ezen az éjszakán úgy szerettem volna, ha soha meg nem virrad, de nagyon rövid éjszaka volt, mert este sokáig elbeszélgettünk, tűnődtünk azon, vajon mi lesz, merre fog dőlni a sorsunk, sóhajtoztunk és biztattuk egymást. Nagyon nehéz volt a válás, mert nagyon szerettem a feleségemet és a fiamat.

Másnap reggel korán volt az ébresztő, mert kivonulás következett. Annyit megtudtunk, hogy ezen a héten megyünk tovább. A tábori számot megkaptuk, amit odaadtam a feleségemnek. Most már végképp bele kellett nyugodni az elválásba, mi pedig biztosak voltunk, hogy megyünk ki rövidesen a frontra. Két nap múlva kaptuk a parancsot a bevagonírozásra. Székelyhídon várt a szerelvény bennünket. Ezen a napon beborult az ég, és sűrű eső kezdett hullni. Mikor az ég ilyen szomorú, borongós, az ember lelke még szomorúbbá válik. A napfény megvidítja az embert, erőt ad és bátorságot. Most sűrű köd szállt ránk. Délután egy óra lehetett, mire bevagoníroztunk s fújták ebédre a sorakozót. A forró leves valósággal orvosság volt számunkra, mert

átfáztunk a hideg esőtől. Megkaptuk az egynapi hideg ételmezt, s azzal sorakozót fújtak a felszálláshoz.

Másnap reggel érkeztünk Kőrösmezőre, ahol már érezhető volt a háború. Tele volt az a kis mezőváros vagy falu, nem is tudom, minek nevezzem, katonasággal. Itt már az útkereszteződésnél csapatcsendőrök irányították a forgalmat, annyi volt a katonaság, alig lehetett mozogni. Úgy emlékszem, egy éjszakát töltöttünk ebben a zűrzavarban. A következő napon Botos őrnagy szemlét tartott, és kijelentette, hogy a Tatárhágón keresztül indulunk Lengyelországba. Innen gyalog folytattuk az utunkat. Mindenki kapott húsz darab töltényt és két tojásgránátot. A hátbőröndöt a hátunkon vittük a hozzávaló felszereléssel. Bizony ez nem volt könnyű, közel egyheti gyaloglásnak voltunk kitéve. Amikor a tatárhágói sorompóhoz értünk, néhány percre megálltunk, amíg a parancsnok elintézte a továbbvonulásunkat. „Indulás!” volt a vezényszó, mi még egyszer visszafordultunk, s könnyes szemmel búcsút vettünk szép hazánktól. A sorompót felemelték, s mi átléptük a határt, ahol újból „Állj!” volt a vezényszó. A zászlóaljparancsnok figyelmeztetett bennünket, hogy ellenséges földön vagyunk, mindenki úgy vigyázzon, mert minden percben megtámadhatnak a partizánok bennünket. Zárt rendben vonultunk előre. Az út mentén kétfelől hatalmas erdők borították a hegyoldalt. Odébb óriási kősziklák, egekbe érő csúcsait fekete felhők övezték, ami még félelmetesebbé tette a zord és kietlen tájat. Békevilágban talán csodálatos szépségnek nevezik az ilyen helyet, de én most a pokol kapujának, a sátán birodalmának néztem, ahol a halál oly bőséges aratást végez, mint nálunk a parasztok a legjobb búzaaratáskor. Egyelőre nem láttunk ellenséget, de azért a bokrok is ellenséges szemmel néztek ránk, a hatalmas tölgyek is azt suttogták:

– Miért jöttetek ide, mit kerestek itt, szegény katonák?

– Eljöttetek apátok sírját megkeresni? Menjetez csak,

menjetek, még látszanak a sírgödrök, még itt-ott egy megrothadt fakereszt jelzi a helyet, ahol apáitok csontjai porladnak.

De mi ezekre a figyelmeztetésekre fittyet hánytunk és továbbvonultunk. Sűrű sötét fellegek borultak az országútra, lassan megindult az eső, először szitálva, majd, ahol a hegyek jobban összeborultak, még erősebben. A végén már hideg havas esővé változott.

Késő délutánra járt az idő, amikor csuromvizesen megérkeztünk egy valamikor nagyon szép nyaralóhelyre. Gyönyörű szép sziklák voltak, látszott, hogy annak idején fényes és gazdag kirándulóhely volt ezen a tájon. A háború nyomai itt is mutatkoztak. Az ablakok kitorve, az ajtók felszaggatva, ami mutatta, hogy előtünk egy rablóbanda járt, mindent kiforgatott a sarkából. Voltak olyan épületek, melyeket a tűz emésztett el. Itt volt az első pihenő éjszakánk. A gépszakas, melyhez én is tartoztam, az első emeleten volt elszállásolva. A fogatosok a lovaikat a hideg eső elől bevitték a hatalmas étterembe, ahol a parkett még elég ép volt, de a lovászok azt is megkezdték bontogatni, hogy tüzet gerjessenek maguknak. A nehézpuskás raj külön egy kis szobát kaptunk. Tüzet gerjesztettünk, hogy az átázott ruhánkat megszárazsuk. Jött a szakaszparancsnok, s azt kérdezte, kinek volna kedve kiruccanni, körülportyázni a környéket. Kellene neki vagy tíz önkéntes. Közülünk senki sem jelentkezett. Esztót Sándor, akit már másodszer küldtek ki a frontra, tudta, hogy mit jelent az a portya s azt mondta:

– Fiúk, senki önkéntesen sehova ne jelentkezzen, ahova a sors küld, oda megyünk.

A szakácsok nagyon finom, ízletes vacsorát készítettek. A vacsorát együtt ettük meg az ebéddel. Kaptunk egy rumos teát is, s a meleg étel felmelegített bennünket.

Másnap korán volt az ébresztő. A havas eső egész éjjel esett, csupa latyak volt minden. Ahogy mentünk tovább, a hegyek még nagyobbak voltak, hatalmas fenyők borították az oldalukat, máshol kemény szikla-

csúcsok meredeztek az ég felé. Kicsi hegyi patakocskák csörgedeztek, ezüst színükkel mint hosszú kígyó ereszkedtek a völgy felé. Dél felé egy tágas helyre érkeztünk, ahol mintha egy park lett volna hajdan. Körül sziklahegyek s a közepén egy akkora szikla, mint egy hatalmas boglya, amit simára gyalult a szél, s a vihar sokezer éves munkája. Az eső elállt, a nap kisütött, és mi rövid pihenőt tartottunk. Körüljártuk ezt a hatalmas sziklaboglyát, s akkor láttuk, hogy mennyi ember megfordult itt az idők hosszú során. Tele volt vésvé-
vekkal az egész szikla és feliratokkal az első világháborúból, köztük nagyon sok magyar honvédnek, németnek, oroszoknak és más nemzetiségűnek a nevével. Falvakon mentünk keresztül. Mindenütt az üszkös romok vártak, a házak üresek voltak, a nép elmenekülve, csak itt-ott lehetett látni egy öreg embert vagy asszonyt, minden falu meg volt szállva. Én ezeket a sorokat harmincnégy év után írom, s így a helységek nevére nem emlékszem, csak amelyik nagyobb központ volt.

Sokan már nehezen bírták a gyaloglást, a bakancs feltörte a lábukat, a nagy teher a hátukon, némelyek úgy el voltak kényyszeredve, hogy leültek az út szélére s azt mondták, ők nem bírnak továbbmenni. Az ilyeneket felszedték a szekerekre. Megérkeztünk a főhadiszállásra, ahol újra összpontosult az ezredünk. Ott tartózkodtunk két vagy három napig. Itt is a „Jobbra át”, a „Balra át” volt a fontos és a kemény vigyázállás. A zászlóaljparancsnokunk, Botos őrnagy egy rosszindulatú, öntelt tiszt volt, Matusz Gyula zászlós szakasparancsnok ennél is rondább, Major Géza szakasparancsnok egyenesen evett meg bennünket, csak Majorosi László századparancsnok volt hozzánk becsülettel, aki vigasztalt és bátorított.

Innen a vonal még messze volt, de látszott, hogy itt kemény harcok folytak, mert az épületek össze voltak löve, az emberek elbujdosva az erdőbe. Hadikórház is volt, ahol sok sebesültet láttunk. Még néhány hadifoglyot is mutattak, s azt mondták, hogy ezek olyan hit-

vány emberek. Vasárnap a tábori lelkész istentiszteletet tartott külön a katolikusoknak, külön a reformátusoknak, mindenki kapott egy kicsi zsebimakönyvet, amit én a zubbonyom bal felső zsebébe tettem, úgy, a szívem tájára, gondolva, hátha megvéd valami fáradt golyótól. Nem vagyok babonás, de később tényleg megvédett egy szilánktól. Vagy kétnapi pihenés után továbbindultunk, de itt már az egész ezred együtt mentelt. Másnap elérkeztünk arra a helyre, ahol a nehéztüzéreink voltak, s ahonnan már lötték az ellenséget. Ott sátrat vertünk, azon az éjszakán ott aludtunk. Hajnalban hatalmas dörgés ébresztett fel bennünket, tüzéreink lötték az ellenség vonalát. Továbbindultunk. Innen nehéz volt már a menetelés, azokon a keskeny hegyi utakon oly nagy volt a torlódás, alig bírtunk előrehaladni. A sáros, latyakos hadiúton a szekerek besüllyedtek a sárba, toltuk a szekereket a nehéz batyuval a hátunkon. Mentőkocsik hozták a sebesülteket, azok is elsüllyedtek, vontatni kellett. Az utászok vágták az erdőt, csinálták a dorongutakat. Végre nagy nehezen megérkeztünk Delatinba. Ez város lehetett, de itt a házak le voltak bombázva, üres volt minden, csak a felperzselt háztetők feketélltek messzire, a hidak felrobantva, tankok kilőve, szekerek felborulva, gépkocsik elégve...

(1978 második hó 6-án írtam az előbbi sorokat. Most 1983. 11. hó 10-én szeretném folytatni, amit elkezdtem. Mostanáig azért nem írtam, mert az idegrendszerem megbetegedett feleségem halála után, és nem tudtam gondolkozni. Most újra megpróbálok írni, az emlékeket felidézni.)

Továbbmentünk, Szkloboda Lunguszkába érkeztünk. Ez a falucska az Onoga hegy tövében van. Itt már az egész ezredünk együtt volt, ahol találkoztunk a budapesti első gyalogezreddel. Ők voltak fenn az Onoga hegyen az első vonalban, őket mi kellett felváltuk, a 25-ös gyalogezred, akik mind erdélyi fiúk voltunk, közülünk Zilahról indult ki egy egész zászlóalj a frontra.

Ahogy ide vagy oda megérkeztünk holtfáradtan, minden csomagunkat elvették, nem maradt csak a puszkánk és egy pokróc, amit összecsomagolva a nyakunkban vittünk, négy kézigránát és húsz darab golyó. Kevés pihenő után megkaptuk az ebédet s a vacsorát. A hideg ennivalót a kenyérzsákba tettük. Vártuk a parancsot a továbbindulásra. Az ágyuk dörögtek, a hátunk mögül a mieink lőtték a hegycsúcsot, előttünk az oroszok lőttek be a faluba. Hol itt, hol ott becsapódott egy-egy ágyúgolyó s minden becsapódásra megrettentünk. A sebesülteket hozták hordágyon, mert itt volt az elsősegélyhely. Annyi volt a sebesült, hogy a segélyhelyen nem fért, az út szélére fektették őket. Cafatokba lőtt pokrócba vagy sátorlapba göngyölve véres-mocskos emberi testek, némelyiknek nem is volt emberi formája, csak egy összegöngyölített véres rongycsomó. Az egyik domb peremén volt egy kicsi kápolna vagy templomocska, ott sorakoztak a frissen hantolt sírok, s a fehér fakeresztek, rajtuk egy-egy magyar sisak. Néhány nap múlva hatalmas temető lett belőle. 1944. május volt, s most már mi is bekerültünk az első vonalba, felmentünk az Onoga hegyre, ahol átvettük a vonalat az első gyalogezredtől. Hajnalban kaptuk a parancsot másnap az előrenyomulásra. Mi támadtunk s az oroszok látszólag visszavonultak, de ez csak olyan taktikaféle volt, hogy minket még mélyebbre csaljanak be az erdőbe. Ott aztán kisebb összecsapások voltak.

Az első halott a zászlóaljunkból egy falumbeli fiú volt. Dudás Gyuri. Vagy kétnapi előnyomulás után kiértünk az erdőből, a Kárpátok túlsó felén voltunk, ahonnan messzire elláttunk a lengyel fennsíkon egészen Koloméa városig. Az oroszok visszahúzódtak egy kisebb erdőbe, mi mentünk utánuk. Az erdő előtt volt egy dombocska, ahol az oroszoknak egy igen erős géppuskafélszék állt. Mi ezt a kopasz dombot, ma sem tudom, miért, de szigorúan el kellett foglaljuk, csakhogy itt már a nyílt mezőn voltunk. Egy hajnalban indultunk támadni, hason csúsztunk, mint a bókák. „Szaladj paj-

tás, mert én tüzelek!”, így tanultuk ezt az átképzésen. Igen ám, de itt szaladni nem lehetett, mert olyan keresztűzbe kerültünk, hogy aki szaladt, azt még jobban elérte a golyó, vagy ha nem, szembe találta magát saját tisztjeink pisztolya csövével. Igazi harc folyt azért a nyomorult kopasz dombért. Sok jó pajtásom meghalt vagy megsebesült. Ezen a reggelen oly pirosan jött fel a nap, mintha vérbe lett volna mártva, magyar vérbe. De azért a dombot elfoglaltuk, az oroszok elfutottak. Csakhogy nem sokáig voltunk ennek a dombnak a gazdáái, mert azon vettük észre magunkat, hogy egy másik domb mögül bújnak elő a hatalmas orosz tankok, egyenesen mifelénk tartanak, és lönek kegyetlenül. Egy golyószórónk és egy géppuskánk volt, ezzel nem állhatunk ki három tankkal szemben. Bizony, pánik tört ki köztünk, s futott ki hogy bírta a lába neki az erdőnek. A halottak ottmaradtak, a sebesülteket ahogy lehetett elcipeltek. Egy barátunkat négyen vittük sátorlapon, de ott nem hagytuk. A tankok az erdőig kísérték minket. Századaink úgy elszéledt, hogy volt, aki csak másnap került vissza. A harcok elcsendesedtek, többet mi nem támadtunk, csak védőállásba helyezkedtünk. De annál inkább támadtak az oroszok. Három lépcsőbe voltunk elhelyezve, én a harmadik lépcsőbe kerültem az erdőbe. Védősáncot ástunk, bunkereket építettünk, fadorongokkal fedtük be, és sok földet raktunk rá, hogy jobban legyünk védve. Néhány napig csend volt, azt már tudtuk, a csend után mindig vihar következik.

1944. május 16-án hajnalban nagy erővel törtek ránk az oroszok. Előbb ágyúztak, aztán repülőről bombáztak. Végigbombázták a vonalat, körbe úgy megközelítettek, hogy a jobbszárnyon rajtaütéssel a fedezékben ölték meg az embereket. Óriási pánik ütött ki, a jobbszárny meghátrált. Ekkor az oroszok elkezdtek aknázni, úgy hullott az akna, mint az eső. Közelharcra került aztán sor, fától fáig védekeztünk, hátráltunk. Az oroszok mind géppisztollyal voltak felszerelve, nekünk csak rendes puskánk volt. Bizony megtörtént, úgy be-

melegedett, hogy a vashüvelyes golyó beleragadt, ilyenkor dobhattuk el a puskánkat. Nagyon nehezen tudtuk őket visszatartani, sokan voltak. Szerencsénkre volt egy géppuskánk, s annak kezelője nagyon bátor és ügyes fiú volt, talán ő mentett meg. Két napig csend volt. Május 18-án újból támadtak az oroszok, most talán még hevesebben. Nagyon meg voltunk fogyva, sokan meghaltak, sokan megsebesültek a századunkból, már csak huszonzárman maradtunk. Még volt egy géppuskánk, egy golyószórónk, egy aknavetőnk s néhány láda kézigránát. Szoros helyzetbe kerültünk, már be voltunk kerítve, csak egy keskeny sáv maradt, ahol vissza tudtunk vonulni, de ott saját tisztjeink álltak az útban géppisztollyal, aki szalad, azt lelövik.

Másnap arra ébredtünk, hogy fejük felett olyan visítás, vinyogás van, mintha ezer ördög táncolna. Akkor éjszaka megérkezett egy felszabadító német csapat, s azonnal elkezdtek löni sorozatvetővel, ami egyszerre hat golyót lő ki, s olyan furcsa visítása volt. El is nevezték hitlerfurulyának. Ugyanakkor volt az oroszoknak is a Katyuska, amely szintén sorozatvető, s azt elnevezték sztálinorgonának. Hát akkor ez a kettő énekelt együtt, mi csak vártuk, mi lesz velünk, ha megszűnik a harc. Ezután mi védőállásba helyezkedtünk, árkászaink négysoros aknazárat építettek. Az ezredünk körülbelül egy kilométerrel hátrább helyezkedett el. Az aknazáron bizonyos távolságon aknakapuk voltak. Egy ilyen aknakapu lezárásához került az én rajom. Nehézpuskás raj volt, négyen voltunk kezelők és egy rajparancsnok. Nagyon veszélyes hely volt, mert előttünk volt a senki földje, s az oroszok könnyen rajtunk üthettek. Itt történt meg, hogy egy estére be kellett állítsuk a nehézpuskát a kapu irányába. A rajparancsnok segített kitenni a puskát, én voltam a szolgálatos, s amikor a tárat felakasztottam, nem kapcsolódott be önműködően, de egy golyót vitt a csőbe, amit nem vettünk észre. A rajparancsnok ráütött a tárra, és rávitte a másik golyót. Abban a pillanatban egy hatal-

mas robbanás következtében engem a légnyomás úgy odavágott a falhoz, hogy meg sem tudtam mozdulni. Nyakig voltam az árokban, így pont szembekapott a puskapor. Szerencsénk volt, hogy páncélgolyó volt és nem repesz, mert ha az lett volna, akkor ott haltunk volna meg mindketten. Szerencsésen végződött a baleset, a nehézpuska megsemmisült, mert a zárja eltört. Másnap kicseréltük, így nem tudta meg senki, hogy mi történt, s amikor levettem a köpenyemet, egy szilánk ott volt a zubbonyom zsebében. A kis imakönyv tartotta meg, hogy nem ment a szívembe.

Egy napon csomagot kaptunk, majdnem minden fiú. A csomagban mindenkinek volt egy kis üveg jó hazai pálinka. Ezen a napon kaptuk meg a porciónkat is, mert minden tíz napra kaptunk két deci fenyőpálinkát, így aztán egy kicsit bepiáltunk. Úgy éjfél felé jött a hírvivő, hogy a tizedesünk harmadmagával menjen a senki földjére, és vigyen ki röpcédulát. A tizedes ittas állapotban megtagadta a parancsot, s a végén ejött a századparancsnok, egy zászlós. Ő is kérte, vigye el a röpcédulákat, de akkor sem ment. Másnap reggel jött két csapatcsendőr és azonnal letartóztatták, elvették a pisztolyát és derékszíját s elvitték. Nemsokára hallottuk, hogy hadbírótság elé állítják és kivégzik. Nagyon sajnáltuk, mert nagyon jó fiú volt. Volt egy százados védője, aki megvédte, és nem végezték ki, hanem kapott négy év börtönt, ha vége lesz a háborúnak. Ezeket ő mesélte el, amikor visszajött hozzánk, persze le volt fokozva közlegénynek, s mitőlünk elhelyezték a negyedik századhoz. Egy napon az oroszok kitették Hitlernek egy nagy képét a dombtetőre és rá volt írva: „Ezért haltok meg, magyarok”. Az oroszoknak szokásuk volt, hogy minden este vagy éjjel kiabáltak: „Ne harcoljatok, magyarok!”. Ezt a képet el kellett hozni, amire ez a tizedes egy másik fiúval vállalkozott. El is mentek. Lehetett vagy ötszáz méter a senki földjén, két orosz katona őrizte, azokat kézigránáttal elriasztották, s elhozták a képet. Lett is utána olyan csetepaté, hogy a tüzérség-

nek kellett beavatkozni, hogy rend legyen. Én többet nem találkoztam ezzel a tizedessel, de hallottam, hogy kitüntetést kapott, és elengedték a büntetését is.

A nehézgéppuskás rajt megszüntették később, és mint puskást, beosztottak egy másik szakaszba. Ott is rossz helyre kerültem, mert előrségbe kellett menni minden második nap, la az aknazárhoz, ahol nagyon veszélyes volt, mert az oroszok minden éjjel vágták el a drótot és törtek be ránk. Innen ők sokat elvittek élve vagy halva, és másnap kiabáltak, hogy jól vannak, és mondjuk meg a családjuknak, hogy háború után haza fognak menni. Nem ment haza onnan soha senki. Így vittek el egy szerencsétlen örvezetőt is, és visszaküldték valamilyen propagandával. A mieink letartóztatták és hadbírótság elé állították, s kivégezték. Nagyon szomorú egy ilyen jelenet. Én is láttam ezt a kivégzést, nagyon megrendítő.

1944. július vége felé kaptuk a parancsot a visszavonulásra, bujkáltunk a hegyek közt. Így jutottunk el a Rakéta hegyre. Így hívták ezt a hegyet alakja miatt, nagyon meredek volt. Az oroszok mindenütt a nyomunkban voltak, majdnem lőtávolságban, de nemigen lőttek, s amikor megálltunk, ők is megálltak. Tőlünk balra volt a delatini műút, ott nyomultak előre az oroszok, ott nagyon csúnya harc volt, tankokkal taposták szét az embereket. Mi ezt a harcot megúsztuk, nem kerültünk bele. Az említett hegyen táboroztunk úgy augusztus végéig, amikor parancsot kaptunk újabb visszavonulásra. Azt beszéltek, hogy megyünk haza, s leszereltetnek bennünket. Így kerültünk vissza Körösmezőre a Tatárhágón keresztül, ahol azelőtt négy hónappal háromezer magyar katona, husz- és harmincesztendőös vonult ki, a zilahi zászlóalj, a nagyváradi és a nagykárolyi. Ez volt a 25-ös gyalogezred. Most alig voltunk egy zászlóaljnyi megtört, megtépázott, megsebzett, megszegyenített ember. Majdnem csak hírvívőként jöttünk vissza, mert ennek a fele sem az, akik kiementünk, nagy része azóta is utánpótlásként érkezett.

A tiszték és a tisztések kivételével mind erdélyi fiúk voltunk, szerettük hazánkat, s kötelességünknek eleget tettünk, de a túlerővel nem bírtunk. Valahol Galíciában egész temetők sorakoznak, ezeknek a fiúknak a testük már rég elporladt, senki sem gondol rájuk. Legyen áldott az a hely, ahol alusszák álmukat.

Körösmezőn voltunk egy hétig, megtörtént a rovancsolás, számba vették a puskákat, felújították ruháinkat. Szóval egy kicsit felfrissítettük magunkat, s nagyon boldogok voltunk, mert az a hír járta, hogy megyünk haza. Egy napon jött a parancs, indulunk tovább. Akkor tudtuk meg, nem haza megyünk, hanem Erdély másik részét visszafoglalni. Nem tudtunk semmit, hogy hol tart a front, csak annyit, hogy a románok átálltak az oroszok oldalára. Sülelmeden sokáig álltunk, s innen telefonáltunk haza, jöjjenek elénk Zsibóra, mert ott megyünk keresztül. Ketten voltunk a falunkból, de Zsibón nem állt meg a vonat, s így nem találkoztunk a családdal.

Aranyosgyéresen kötöttünk ki, onnan pedig irány Tordára. Ott már érzett a háború, s alig pihentünk meg, indultunk tovább. A falvakban tényleg úgy fogadtak, mint felszabadító csapatot, virággal és nagy lelkesedéssel. Kíértünk a nagyenyedi műútra, ahol nagyon sok német csapat volt összevonva: tüzérek és gyalogosok, tankosok, már visszavonulóban Romániából, már alig volt reménységük a menekülésre. Az esős, ködös éjszakában el is tűntek, reggelre csak a hűlt helyük maradt, többet nem is láttuk őket. Minket viszont előre vittek, szembe az orosz és román csapatokkal. Az eső éjjel-nappal esett, csuromvizesek voltunk, tüzet rakni nem volt szabad, hogy megszársuk a ruhánk.

A román repülőek nagyon alacsonyan felettünk cirkáltak, de nem lőttek, csak felderítő munkát végeztek. Lenn voltunk egy völgykatlanban, ellenséget nem láttunk sehol, csak hegyet kétfelől. Így telt el egy nap s egy éjszaka, másnap aztán kezdtek az oroszok ágyúzni. Most, amikor írom ezeket a sorokat, 74 éves va-

gyok, reszket a gyomrom és a kezem az idegességtől, amikor visszagondolok ezekre a napokra, hogy nekünk sem ágyunk, sem tankunk nem volt, talán két légelhárítót láttam, amit négy lóval vontattak a tűzerek, de azt is úgy összelőtték az oroszok, hogy hírmondónak sem maradt belőle. A harcot felvenni nem volt kivel, nem láttunk senkit az út két oldalán, meghúzódtunk sárosan, piszkosan, megfázva, fáradtan vártuk a parancsot, hogy mi lesz. Úgy tíz óra körül elkezdtek az oroszok ágyúzni, legalább két óra hosszat lőttek, tönkrevettek bennünket, de ellenséget nem láttunk sehol. Már annyi volt a sebesültünk, hogy a mentőautók nem győzték vinni, szekerekre rakták, és úgy vitték Tordára, s onnan Kolozsvárra. Itt láttam, mikor egy szakaszvezetőnek úgy levágta egy szilánk a nyakát, mintha késsel lett volna elvágva, a szeme nyitva volt, és a bajusza úgy mozgott, mintha élt volna. Délutánra megszűnt az ágyúzás, mintha semmi nem történt volna, de mi még egy puskalövést sem adtunk le, mert nem láttunk senkit.

Estére kaptuk a parancsot a visszavonulásra, ugyanazon az úton, amelyiken két nappal azelőtt mentünk. A mi századaink maradt hátvédnek. Egy domboldalon töltöttük az éjszakát a műúttól balra. Egész éjjel rakétáztak az oroszok, de nem lőttek. Az eső pedig esett egész éjjel. Reggel, mikor megvirradt, láttuk, hogy a mieinkből egy lélek sincs, csak a mi századunk maradt a domboldalon. Vártuk a parancsot. Volt két páncéltörőnk, amit lóval vontattunk. Amikor megvirradt, láttuk, hogy egy orosz páncéltörő vagy ahhoz hasonló jármű velünk egy irányban megállt a műúton. Csövét felénk fordította, elkezdett löni, de nem talált el senkit. Mi összeszedelőzködtünk és elindultunk a mezőn keresztül Torda irányába. Késő délután érkeztünk meg az Aranyos folyó partjára, amely erősen meg volt duzzadva. A Tordára vezető hidat a németek felrobbantották, nem törődve azzal, hogy mi még hátravagyunk. Majorosi László századparancsnokunk így szólt:

– Itt át kell menjünk a vízén!

Leszállt a lováról, és azt mondta:

– Fiúk, fogjátok meg egymás kezét! – és egy láncot alkottunk. Ő ment elől, s kéz a kézben átmentünk a folyón hónaljig érő vízben. Mire beszürkült egy Torda melletti kis faluba érteztünk. Csuromvizesek voltunk. Hideg, esős éjszaka volt, mi egy fészert alá húzódtunk, s ott száradt meg a ruha rajtunk saját testünk melegétől, mert tüzet rakni nem volt szabad. Még akkor este a szakácsok valahonnan kerítettek egy disznót, és nagyon jó disznópörköltet vacsoráztunk.

Reggel indultunk Tordára, ahova dél felé érteztünk meg. Ott találkoztunk újra a zászlóaljjal s a parancsnokkal, Botos őrnaggyal. Másnap sorakozó volt, és azt mondták, megyünk megszállni a cementgyárat. Ez meg is történt, de amikor az utolsó katona is bent volt a gyár udvarán egy olyan légitámadást kaptunk, hogy aki életben maradt, azt sem tudta, merre meneküljön ki a városból, mert erősen lőtték a várost az oroszok és sok halottunk és sebesültünk volt. Délutánra felkerültünk a szőlőhegyre, ahol tüzelőállást foglaltunk el. Az oroszok a város peremén kelet felől voltak, mi a nyugati felén. Vagy két napig tartott ez a helyzet, senki nem támadott komolyabban. Harmadik nap jelezték, hogy Gyéres felől tankok jönnek felénk, és nemsokára lőttek is. Olyan pánik tört ki közöttünk, hogy bizony otthagytuk az állásunkat és elkezdtünk futni. A tisztek géppisztollyal álltak elénkbe, hogy egy tapodtat sem tovább. Akkor közölték velünk, hogy saját tankosaink voltak és jöttek nekünk segíteni. Még akkor délután naplemente előtt Majorosi László századosunk összehívta a századot, ami olyan ötven-hatvan főből állt, s ennek is egy része utánpótlás volt, akik még komolyabb harcban nem vettek részt. Azt mondta a százados:

– Fiúk, én nem akarok hősi halottakat, inkább hőseket szeretnék hazavinni, de most kaptam a parancsot, hogy huszonnégy embert adjak a tankokhoz. Most naplementekor három Zrínyi-löveg indul az oroszok ellen.

– Tehát huszonhárom önkéntesre volt szüksége, de mindenki hallgatott. Végül is a tisztések közül vagy kettő jelentkezett. Ekkor azt mondta, nyújtsa fel az ujját, akinek egy gyermeke van, utána az, akinek kettő. Így én is beleestem a szórásba, mert egy gyermekem volt. Összeállította a huszonnégy embert. Azt ő is tudta, hogy a biztos halálba megyünk, de azért azt mondta:

– Fiúk, aki életben marad, annak az a piros fedelű tanyája, ott a távolban lesz a találkozó helyünk.

Elköszönt tőlünk. Áadtak bennünket a tankosoknak. Ott beosztottak minden tank mellé nyolc embert, négyet jobb-, négyet balfelől. A nap éppen lement a nyugati égbolton, csak a vörös fénye sugárzott vissza, utána kezdett szürkülni. Bizony el voltunk keseredve, tudtuk, biztos halál vár, de azt is tudtuk, hogy ennek semmi értelme nincsen, hogy fejjel futunk a halálba. Ez az eset 1944. szeptember 15-én történt. A szürkület beálltával indult a három tank, célegyenest mentünk neki a halálnak. Az oroszok állása lehetett úgy ezer-ezeröttszáz méter távolságra. A három tank elkezdte löni az oroszokat. Hogy kit lőttek, ma sem tudom, mert egyetlen lelket sem láttunk, azon az oldalon halálos csend volt. Amikor a völgybe érkeztünk, a mi tankunk áment az úton, ahol valamilyen süppedős hely lehetett, így továbbmenni nem tudott.

Ekkor beállt a katasztrófa. Mintha az ég megnyílt volna, és a pokolnak pokla ránk szakadt volna. Azt a pilanatot nem tudom leírni. Egyszeriből megszólalt a sorozatvető, amit mi sztálinorgonának nevezünk, s aknavető ki tudja hány. Talán öt percig tartott az egész, de ott minden lángba volt borulva. A fák recsegték-roptogtak, az akna úgy hullott ránk, mint az eső. A tank mellé feküdtünk, hogy valamennyire védjen bennünket. Amikor elállt a tüzelés, a sötétben kerestük egymást. Hárman maradtunk a huszonnégy emberből. Csend lett, csak az égő ágak világítottak a sötétben. Mi hárman a tankosokkal egyhelyt gyülekeztünk. Ők

adtak vacsorát. Hogy hová lett az a másik huszonnégy emberünk? Én sohasem láttam egyet sem belőlük.

Úgy éjfél tájban megtalált a századunk egyik csapatcsendőre, akit a százados küldött megkeresésünkre. Hajnalban négyen elindultunk arra a bizonyos tanyára, ahol a századunk maradéka volt. Útközben bementünk egy jómódú, feltört, kifosztott házba. Nem rabolni akartunk, csak éppen benéztünk. Minden nyitva volt, lementünk a pincébe, ittunk egy pohár bort, megtöltöttük a kulacsot és tovább mentünk. A fiúk még hajnali álmukat aludtak pokrócba csavarva, fejük alatt kenyérsák, ölükben puskájuk, úgy ölelték, mintha szerelmesük lett volna mellettük. A százados ébren volt, s amikor meglátott, elcsodálkozott:

– Hát a többiek hol vannak? – kérdezte.

– Nem tudjuk – volt a válasz.

Azonnal ébresztőt rendelt el, megkaptuk a reggelit, és utána sorakozó volt. A századunk körülbelül harmincöt főre csökkent, három rajra osztottak. Mindhárom rajnak volt egy-egy golyószórója. A miénkben egy cigányfiú volt a golyószórós, én voltam a kettes kezelő. Nemsokára jött a zászlóaljtól a hírvivő, hogy a századunk jelentkezzen Botos őrnagynál. Elindultunk a temető felé, ahol a parancsnoki bunker volt. Nagyon nehezen mentünk erre a vágóhídra, mert tudtuk, hogy oda megyünk. Úgy tíz óra körül érkeztünk a színhelyre. A többiek már fel voltak készülve a támadásra, s minket is beosztottak. Bányai szakaszvezető vette át a parancsnokságot, Majorosi László százados lemaradt.

Bányai szakaszvezető így szólt hozzánk:

– Fiúk, pár perc múlva indulunk támadni. Golyószórót csípőre, egyfolytában löni. A jelszó: „Hajrá, magyarok!”

Így is történt. Nekivágtunk a kukoricásnak, de nem kukoricáztunk, hanem lőttünk, mint aki meg van vadulva. „Fennállva, senki hasra” – ordítottuk eszeveszettül: „Hajrá, magyarok! Hajrá, magyarok!”

Ez egy egészen közelharc volt, mert alig mentünk

vagy kétszáz métert, orosz sebesülteket találtunk. Én pont egy orosz sebesültnek mentem neki, aki összetette a kezét, s úgy könyörgött: „ukránszki, ukránszki”. Elvettem a puskáját, nekünk mennünk kellett a halál torkába. Ebben a pillanatban megszólaltak az orosz nehézfegyverek, hulltak az aknák, mint a záporosó. A közelharcnál ez volt az oroszok legveszedelmesebb fegyvere.

Alig mentem néhány métert, éreztem, a lábam meglőtték. Hamar az egyik barátommal bekötöttük, és elindultam lassan az elsősegély felé. Nemsokára a golyószórós barátom is jött. Azon a helyen már annyian voltak nehéz sebesültek, hogy az orvosok nem győzték a kötözést, kinek keze, kinek lába, kinek feje vérzett. Volt, akinek a bele folyt, szörnyű volt látni azt a sok szerencsétlen embert. Ez 1944. szeptember 16-án történt, s azt hiszem, ez volt Tordán az egyik legnehezebb ütközet, és talán az utolsó is. Akik tudtunk mozogni, egymást karonfogva lementünk a városi kórházba. Oda jött a sebesültszállító mentőautó, amely aznap bevitt Kolozsvárra. A tanítóképző volt átalakítva kórháznak, ahol annyian voltunk, hogy nem fértünk. Egy éjszakát töltöttem itt. Másnap az összes sebesültet bepakolták egy szerelvényre, s elvitték Désre. Ott voltam egy héttig. Közben az oroszok elfoglalták Tordát s közeledtek Kolozsvárhoz. Már Désen sem voltunk biztonságban. Kommisszió elé állítottak bennünket, s akinek kisebb volt a sebe, azt küldték a hátsószálgba. Jött egy német sebesültszállító vonat, arra szálltunk fel. Azon volt pár vagon, amelyekben székely fiúk voltak. Valahol Gyergyónál sebesültek meg, lehetek vagy kétszázan. Megérkeztünk Zsibóra, ahol sokáig állt a szerelvény és én telefonáltam haza, hogy jöjjenek ki a mi állomásunkra. El is jött a feleségem, apósom és a bátyám. Nagy volt az öröm, mikor egymást megláttuk, el is jöttek velem a következő állomásra, ahol leszálltak. Újra találkoztunk negyvenkilenc hónap múlva.

Szomorúan búcsúztunk el, nem tudtuk, mi vár ránk. Csak azt láttuk, hogy a németek eszeveszettül mene-

külnek, s azt is tudtuk, hogy Észak-Erdély újra vissza-kerül Romániához. Itthon is félték az emberek a románoktól. A szerelvényünk Debrecenbe volt irányítva, de már oda nem lehetett bemenni vagy már nem fogadtak. Budapesten időztünk egy fél napot, végállomásunk Csorna volt. Ott már vártak, nagy szeretettel a katolikus nőegylet fogadott. A súlyosabb sebesülteket kórházba szállították, a könnyebb sebesültek egy iskolába kerültek. Ahogy megérkeztünk, azonnal lefűrösztöttek, szép tiszta ágy várt ránk. Nagyon kedvesek voltak hozzánk, igaz, mind apácák voltak a gondozóink. Innen írtam utoljára levelet, hogy hol vagyok, amely levél nem érkezett meg soha, mert a mi vidékünket elfoglalták az oroszok és a románok.

Amikor Horthy lemondott, már tudtuk, hogy a háborút elvesztettük. Szálasi átvette a hatalmat, a városban megalakult a Nyilas Párt. Ezentúl a horogkeresztesek járták a várost, s ha egy katonát elfogtak igazolatlanul, rögtön ráfogták, hogy szökevény. Egy munkaszolgálatos zsidó fiút ki is végeztek. Minket is feleskettek Szálásira, s most már mi is nagyon kellett vigyáznunk, hogy mit beszélünk, mert már csak olyan horthysták voltunk előttük, akik gyáván megfutamodtak az oroszok elől. Mindennap hallottuk, hogy itt is, ott is végeztek ki embereket.

November dereka tájt kerültem a kórházba, ahol operáltak sérvvel. A karácsonyt a kórházban töltöttem. Alig voltam három-négy napos operált, mikor az oroszok megbombázták Csornát. Este késő volt, menekülni kellett, ki merre tudott. Hideg és nagy hó volt. Egy másik operálttal karon fogtuk egymást, és kimentünk a mezőre. Szerencsére a kórházat nem érte találat. Szomorú és nehéz napok voltak ezek. Tudtuk, hogy haza nem jöhetünk. Pesten bent voltak az oroszok, bizonytalan volt minden. Az angolok mindennap bombáztak, mindennap szólt a sziréna. Az odavalók sokan átmentek Ausztriába. Csak mi erdélyiek voltunk hazátlanok, nem tudtuk, mi vár ránk.

1944. január 2-án átvezényelték Szombathelyre a katonakórházba engem és egy székely fiút. Azt mondták, hogy onnan elküldenek szabadságra. Útközben megismerkedtünk valami asszonyokkal, és elmondtuk, hogy nemsokára szabadságot kapunk, de nincs hova menjünk, mert a mi országunk elveszett. Ők megadták a címküket, s hívtak, nyugodtan menjünk el hozzájuk. A kórházban felülvizsgáltak, s tíz nap múlva megkaptuk a húsz napi szabadságot. Vasboldogasszony faluba mentünk. A szabadság lejárta után visszamentünk Szombathelyre a lovassági laktanyába, ahol nagy volt a zűrzavar. Az istállóban lovak helyett emberek voltak, rengeteg munkaszolgálatos, zsidók és románok. Nekünk is csak ott jutott hely, mert a laktanya tele volt katonákkal. Szalmán feküdtünk, semmiféle takarónk nem volt, csak köpenyünk. Hideg volt, nagy hó, fűtés semmi, a vízcsapok befagyva. Mosakodni nem tudtunk, a vécék nem működtek, a kanálisok el voltak dugulva. A munkaszolgálatosok tele voltak tetűvel. Két nap múlva már mi is tetvesek voltunk, egy hét múlva én is rühös lettem, kórházba kerültem a rühösök közé. Szörnyű volt a helyzet. A laktanyák is zsúfolva voltak, ötven-hatvan ember volt egy szobában, padlón aludtak, a vécék itt sem működtek, a folyosók tele voltak hűggyal és emberi ürülékkel. Meg volt minden fertőzve. Február vége felé jött egy hirtelen meleg, és akkor kitört a tífusz. A laktanyát lezárták, se ki, se be nem mehetett senki. A munkaszolgálatosokat elvitték valahova, s nekifogtak a nagytakarításnak. Az istállóban való hálás megszűnt. Frissen meszeltek, jött egy vonatszerelvény, azon fertőtlenítettek, kopaszra nyírtak mindenkit. A vécét, kanálisokat rendbe tették, tiszta ágyneműt hoztak és visszaállt a rend, mint azelőtt.

Mindennap légiriadó volt. Jöttek az angolok bombázni. Egy napon Szombathelyt is megbombázták, huszonhat gép jött egyszerre, amelyek összerombolták a várost. Szerencsére a laktanyát nem érte találat. Száza-

dokra osztottak bennünket, arról volt szó, hogy újra kivisznek a frontra.

Közben megváltozott a parancs. Teljesen ismeretlen emberekkel kerültem össze, elvittek a Vendvidékre partizánvadászatra. Muraszombat környékén szálltunk meg. Itt nem volt rossz dolgunk, nem bántott senki sem és mi sem bántottunk senkit.

Az oroszok közeledtek, a németek menekültek, a „hős” nyilasok is futottak fenyegetőzve, hogy mindenkinek szemét veszik. A században majdnem mind erdélyiek voltunk, székely fiúk többségben. Egy sem futott sehova, hisz országunk már úgyszem volt. Ez volt az utolsó óra.

1945. április 2-án a századparancsnok rövid beszédet tartott, s mondta, holnap az oroszok bevonulnak a faluba. A háborút elvesztettük, s mostantól fogva cselekedjen mindenki belátása szerint. Szabadok vagyunk... Az volt az igazi nagy fájdalom, amikor a puskákat le kellett adni, és üres kézzel maradtunk a nagy idegenben. Ismerősöm nem volt senki, legtöbben székelyek voltak, s ők különváltak. Volt egy tartalékos hadnagy, tanító, ismerték egymást, s együtt eltűntek. Én össetalálkoztam két bánffyhunyadi fiúval, mi mégiscsak földiek voltunk. Együtt elmentünk a faluba szállást keresni, ahol egy házba be is fogadtak. A gazdánknak leadtuk a puskánkat, hogy szolgáltassa be a községházán. Ezek az emberek nem voltak magyarok, de azért szívesen adtak egy vacsorát és szállást a színben.

Április 3-án az egész falu fel volt bolydulva. Civilek, katonák együtt mentünk fogadni az orosz hadsereget. A falu végén, ahol a csapatok kellett bejöjjenek, sokan gyűltek össze. Elöl jött egy orosz tiszt lóháton, egy gyereket tartott a nyeregben. A nép nagy tapsal és vivással fogadta őket. A tiszt köszönt, „zdrásztvute”, s mondta, mindenki legyen nyugodt, mert nem lesz senkinek bántódása. Még azt is kijelentette, hogy a katonák se féljenek, szabad az út, mehetnek haza. Ez volt az első nagy hazugság, amit elhittünk. Megörül-

tünk, hogy mehetünk haza. Ömlött az orosz hadsereg zárt rendben ötösével, s kiabáltak nekünk: „magyarszki, domoj, domoj”, s mi elhittük. Aztán visszamentünk szállásunkra, s kértük a gazdát, hogy adjon egy kis ételmezt az útra. Mi nekiadtuk a porciónkat, köpenyünket, ő adott három napi ételmezt, mert úgy számítottuk, hogy három nap alatt otthon leszünk. A három naphól lett szomorú ezerkétszázhatvanegy nap...

Még aznap elindultunk hazafelé nagy örömmel. Az oroszok nyomultak nyugat felé. Alig jöttünk pár kilométert, megállítottak, s azt mondták, várjunk, míg többen leszünk, és akkor elmegyünk oda, ahol adják a zapiszkát. Ez volt a második hazugság, s mi hülyék ezt is elhittük. Már lehettünk vagy háromszázan, amikor elindultunk. Öt-hat katona kísért. Egyszer csak megállítottak, és akinek volt jó csizmája, elvették tőle. Akinek pecsétgyűrű volt az ujján, azt „dáváj”, akinél láttak órát, azt is „dáváj”. Aki nem akarta adni, annak pisztolyt szegeztek a fejéhez.

Estére értünk egy faluba, amely tele volt már katonákkal, németek, magyarok, románok vegyesen. Másnap reggel azt mondták, hogy megyünk a másik faluba, ott adják a papírt. Ez volt a harmadik hazugság s mi ennek is bedőlünk. Mentünk tovább, estére még egy annyian voltunk, amikor egy tanyára érkeztünk. Enni nem adtak semmit, hova lefeküdni nem volt más, csak a pusztta föld s kevés szalma. Takarónk nem volt, mert a köpenyünket is elhagytuk. Vándoroltunk napokig étlen, szomjan, mint a zsidók a pusztában. Nappal meleg volt, de éjszakára nagyon lehűlt a levegő. Nem tudom megmondani, hány napig gyalogoltunk, csak azt, hogy mindennap többen és többen voltunk. Olyan hosszú lett a sor ötösével, hogy nem láttuk a végét. Az oroszok lóháton, részegen nyargaltak mellettünk, s állandóan lövöldöztek a géppisztollyal. Egy helyen megpihentünk, ahol egy részeg katona közölte a tolmáccsal,

adjon két embert, hogy lelője. A tolmács nem adott, szerencsére jött egy másik katona, aki elvitte onnan.

Találkoztunk civilekkel, azokat is behajtották közénk. Mentünk tovább, csak azt a falut nem értük el soha, ahol a zapiszkát adták volna.

Ki tudja, már hányadik nap mentünk, amikor egy este későn megérkeztünk Jánosházára. Ott ötösével számoltak minket, s utána valaki azt kiáltotta:

– Mindenki jól figyeje meg, a 146. század vagyunk, amikor ezt hallják, akkor jelentkehetnek élelemért.

Mi hárman együtt maradtunk, s kerestünk egy helyet, ahol lefekhessünk. Itt is, ott is láttunk egy-egy szalmacsomót, de amikor el akartuk venni, ránk ordítottak, hogy menjünk a francba, végül is behúzódtunk egy szekér alá, lefeküdtünk a puszta földre. Reggel láttuk, hogy egy tanyán vagyunk, hatalmas nagy udvarral, tele szekérral, lovakkal. Sok katonai teherautó állt, mert a tüzérek hoztak magukkal mindent, még a gékát is.

A tisztek külön voltak egy épületben, az istállók meg a színek tele voltak katonákkal. Óriási volt a tömeg, akár egy zsbvásáron. Nem ismertük egymást, csak azt figyeltük, mikor kiáltják a 146. századot, s mehessünk enni. Mindenki kereste az ismerőst. Itt találkoztam egy falubelivel, Major Andrással, akivel együtt is maradtunk három és fél évig. Most már négyen voltunk, akik összetartoztunk s éjszaka összebújtunk, hogy egymást melegítsük, mert takarója egynek sem volt. Még itt is azt hazudták, hogy megyünk haza, a címünket minden nap felírták. Nem hittük, hogy foglyok vagyunk, mert nem voltunk bekerítve, csak úgy kétszáz méterre örködtek géppuskás katonák, ezért aki nagyon akart, éjjel meg tudott szökni. Mi nem szöktünk meg, mert igyekeztünk haza. Éjjel-nappal jöttek a katonák, s néhány nap múlva annyian voltunk, hogy a mezőn is alig férünk. Az élelmet éjjel-nappal osztották, kire mikor kerül sor: volt, mikor éjfélkor, volt mikor hajnalban evett az ember. Egyetlen kút volt az egész telepen, s fél nap

kellett, míg ivóvízhez jutottunk. Kulacsunk nem volt, s ketten ettünk egy csajkából, mert az enyémet kilopták a fejem alól. Mindent loptak, éjjel még a takarót is, aki-nek volt. Volt, mikor éjjel-nappal esett az eső, s kinn a szabad ég alatt már az is jó volt, ha kevés szalmát tud-tunk magunknak szerezni. Megtörtént, hogy reggelre csupa deresek lettünk, mintha hó lepett volna be. So-kan megbetegedtek, meghültek, soknak ment a hasa. Táborig vécéket állítottak fel, s ha valaki beleesett, ott maradt örökre.

Április vége felé lehetett, mikor az a hír járta, me-gyünk haza. Több ezren sorakoztunk fel, s mentünk vagy két napot, de már szigorúbban vigyáztak ránk, mint azelőtt. Megérkeztünk Ságodra, ahol letáboroz-tunk egy folyó partján, s mivel jó meleg volt, kimostuk a ruhánkat. Megfürödtünk, mert már hetek óta nem tisztálkodtunk.

Újra indultunk, s nemsokára elérkeztünk Inakpusz-tára. Már messziről láttuk, hogy az bekerített helység, két méter magas szűrős drótkerítéssel, körben öt to-ronnyal. Bizonyos távolságra géppuska felállítva, s most már tiszta lett, hogy egy lágerhez értünk. Hatal-mas nagy kapu volt a bejárat, kétfelől vörös zászlók lengtek, középen egy táblán sarló és kalapács volt elhe-lyezve. A kapu előtt egy orosz komisszió várt bennün-ket. Mindenkitől megkérdezték, van-e hasmenése. Aki-nek volt, azt félreállították, nem engedték be a tábor-ba. Az épületek itt is el voltak foglalva, nekünk csak az udvar jutott, ahol még egy szalmaszálát sem lehetett szerezni. Itt is éjjel-nappal osztották az élelmet. Egy sor benzineshordó volt felállítva, azokban főztek lisztes levest vagy búzakását. Ebben a lágerben sok civil is volt, akiket hazulról hurcoltak el, tiszta ártatlanul. A csapatok állandóan jöttek és mentek, de hová, azt sen-ki sem tudta.

Nem tudom, hogy Hitler a zsidókkal hogy bánt, ami-kor lágerről lágerre hurcolta őket, de annyit tudok, hogy őket az egész világ sajnálta, róluk könyvet írtak,

és ma is írnak, és emlékműveket állítanak nekik, de arról a sok százezer magyar katonáról és civilről, akik éppen úgy nem voltak bűnösök, mint a zsidók, negyven esztendeig nem mert szólni senki. Nincs tudomásom róla, hogy arról a sok erdélyi magyar fiúról megemlékezett-e valaki, akik Galíciában, ott az Onoga hegyen felváltotta a budapesti első gyalogezredet, s akiknek a sírjuk ott van Szloboda Lungoszkában, az Onoga hegy tövében. Tudja-e valaki, hogy 1944. május 16 és 18-án ott semmisült meg a 25. és 36. gyalogezred, s azt, hogy a delatini műúton tankok taposták szét az embereket a Rakéta hegy tövében? Tordán is nagyrészt mind erdélyi fiúk alusszák örök álmukat. Erről nem tud a világ? Minket, magyarokat nem sajnál senki?

Ebből a lágerből vagonóztak be bennünket. Egy napon ellenőrzést tartottak, le kellett vetkőzni, s kinek milyen gömbölyű volt a fara, aszerint írták fel egyes, kettes vagy hármasknak. Akinek kevés hús volt a farrán, azt félreállították. Marhaszállító vagonokba raktak. Negyvenen egy-egy vagonba, szorosan egymás mellett, alig tudtunk lefeküdni. A vagon egyik sarkában volt egy lyuk vágva, ott kellett elvégezni a dolgainkat. Lezárták az ajtót, s elindult velünk a szerelvény. Hogy hová, azt nem tudtuk, és hogy hányan, azt sem tudtuk. Víz és ennivaló nélkül utaztunk, akinek megvolt a kulacsa, az ivott, akinek nem volt, az bizony szomjazott. Arra emlékszem, hogy Temesvár felé mentünk. Ott már tele volt az állomás szerelvényekkel, németekkel, magyarokkal vegyesen. Valamelyik állomáson adtak vizet s egy kevés száraz ennivalót. Tetvesek voltunk, és volt, aki úgy elvakarta magát, hogy csupa seb volt a teste.

Istenem, hova jutottunk! Az egyik állomáson feljött hozzánk két katona egy nagy bunkósbottal és egy tolmáccsal. A vagon egyik felébe szorított bennünket, s elkezdett kutatni, kinek mije van: kinél óra, bicska, borotva, gyűrű, tükör, volt akinél fényképezőgépet is találtak, éntőlem is akkor vették el a borotvát. Ott ír-

tam néhány sort egy levelezőlapra, s kiadtam egy katonatisztnak. Feleségem meg is kapta, s megtudta, hogy élek és visznek hadifogságba, mert már nyolc hónapja semmi hírt nem kapott tőlem.

Megérkeztünk Foksányba, ahol egy hatalmas gyűjtőelosztó tábor volt. Oda futott be naponta több német és magyar szerelvény, több ezer emberrel. Fertőtlenítettek bennünket, tiszta fehérneműt adtak, és külön megfigyelés alá helyeztek. Lehetett fürödni, mosakodni, tiszta barakkban aludtunk, s az étkezés is elég jó volt. Vártuk, mi lesz velünk.

1945. május 9-én lett vége a háborúnak, szólt a zene, ordítottak, táncoltak, mulatoztak az orosz katonák örömmükben. Voltak köztünk román foglyok is, de őket hazaengedték, és sokan átálltak az oroszok oldalára. Bennünk is volt picic remény, hogy hazaengednek, de nem így történt. Egy napon aztán név szerint felolvasták, felírták a pontos címet, újból orvosi vizsga következett, s ismét megnézték a farunkat, van-e még hús rajta. Ötösével sorba állítottak, leszámoltak ezeröttszáz embert, és egy külön udvarra tereltek. A kis balyuja még mindenkinek megvolt. Még aznap kimentünk az állomásra, és bevagoneóztak, ugyancsak negyvenet, azzal a különbséggel, hogy már nem voltunk tetvesek. Konstancán kötöttünk ki, ahol segítettünk az élelmet kirakni és a hajóra felrakni. Egy teherhajó fedélzetén utaztunk, nagyon szép idő volt. Úgy mondták, hogy a Krím-félszigetre megyünk, de útközben megváltozott az irány, és továbbmentünk Novorosijszkba. Nagy meleg volt, ivóvizünk nem volt, mert a tenger vize sós, ihatatlan. Nagyon szomjasak voltunk, és a tenger partján ástunk egy lyukat, s onnan ittunk, az nem volt olyan sós. Egy nap és egy éjszaka utaztunk a hajón, aztán vonattal mentünk tovább, azzal a különbséggel, hogy kevesebben voltunk egy vagonban. Itt már nem zárták le az ajtót, s mindent láthattunk. Fél napokig utaztunk anélkül, hogy falut vagy tanyát láttunk volna, csak hatalmas sík mezőket. Egy-egy állomáson ha-

talmas búzacsomókat láttunk az Isten ege alatt. Már ki volt zöldellve, lehetett kaszálni. Másutt a kukorica rothadt csomókban, s a népnek nem volt mit ennie, ölték meg egymást egy darab kenyérért.

Sztálingrádban kötöttünk ki. Aki nem járt olyan helyen, nem tudja elképzelni, hogy néz ki egy lebombázott város. Amikor közeledtünk a városhoz, láttuk a mezőn azt a rengeteg roncsot: repülőgép, tank ezrivel, teherautó, ágyú, sorozatvető. Fekete volt a határ tőlük. A város negyven kilométer hosszú a Volga partján végig, s több mint százötven gyár működött benne. Ebben a városban egyetlen ép házat sem láttam, az emberek a romok alatt laktak pincékben, vagy tákoltak maguknak egy kalibát a romok között. Szörnyű volt a látvány. Ahogy mentünk az utcán, százával jöttek a gyermekek s ordították:

– Kaput Hitler! Kaput Hitler! – s köpdöstek bennünket.

Ők nem tudták, hogy magyarok vagyunk, s azt sem, hogy ki az a magyar vagy mi az a magyar. Ők csak a németet tudták, hogy van a világon. Istenem, micsoda gyalázatra jutott az a büszke magyar hadsereg!

Megérkeztünk a lágerhez, ahol már vártak bennünket. Kívül volt egy épület, ott folyt a fürdőzés, fertőtlenítés. 1945. június 8-a volt, szörnyű meleg. Szomjasak voltunk, kértünk vizet és adtak is, forró vizet. Húsz-harminc fokos melegben forró vizet inni nem nagyon kellemes, de muszáj volt, mert a vízhálózat fertőzött volt az egész városban.

Anyaszült meztelenre vetkőztettek és szőrtelenítettek. Egy orosz tiszt leterített egy sátorlapot, és mindenki oda kellett adja, amije volt, az öngyújtótól a cigarettaárcáig. Nem maradt csak a bukszánk és a családi fényképek. Fürdés után mindenki kapott egy pár bakancsot, egy ócska orosz katonanadrágot, egy gatyát, egy zubbonyt és egy köpenyt. Ing nem jutott mindenkinek, nekem sem. Így mentünk a lágerbe, melynek neve 362/5. volt. Ott már voltak foglyok, akik még annak

idején estek fogságba, főleg németek és románok s magyarok, akik még a Don-kanyarban estek fogságba.

Istenem, hogy néztek ki ezek a gyászmagyarok, akik már egy éve sínylődtek más lágerekben, csak a csont meg a bőr volt nagy részén. Ők mesélték, már kevesen vannak, mert nagy részük meghalt. Gyenge volt a kosztjuk, télen nagy hideg volt, nem volt rendes barakkjuk, a fűtés és ruhájuk is gyenge volt. Így aztán sokan elmentek a másvilágra. Amit ott láttunk és hallottunk, annak csak egy töredékét lehet leírni. Mesélték a németek meg a románok is, hogy Sztálingrádot bekerítették a németek, majd őket kerítették be az oroszok, s ebből a gyűrűből nem tudtak kitörni, így aztán egy részüket megölték, másik részük fogságba esett. Itt esett fogságba fővezérük, Paulus tábornok, a keleti front főparancsnoka. Azt is mesélték, hogy egész ezredeket este levetkeztettek, s reggelre megfagytak. Ebben a lágerben több német volt, mint magyar, s románok is kevesen voltak közöttünk.

A láger főparancsnoka orosz volt, de a németeknek külön parancsnoka volt, úgyszintén a magyaroknak is. Ők feleltek az emberekért, ők osztották be munkára, brigádokba.

Szállásunk egy földbe ásott barakk volt, kétszázan elhelyezve benne emeletes priccseken. Júniustól szeptember végéig még egy szál szalma sem volt alattunk, csak a száraz deszka, amit mindennap klórmeszes vízzel kellett mosni. Takarónk sem volt, csak a köpenyünk. Nekem még ingem sem volt vagy két hétig.

Tíz napig megfigyelés alatt tartottak, s nem volt szabad a régiekkel érintkezni. A kosztunk mindennap hallevés és burizskása volt. Adtak sós nyers halat is, de azt senki sem ette, ott dongták a legyek. Néhány nap múlva olyan hasmenést kaptunk, hogy egész nap a vécét jártuk. Két hétig nem vittek munkára senkit. Brigádokba osztottak, s megszervezték a munkahelyünket. Mindenkit szakmája szerint osztottak be. Volt, aki gyárban dolgozott, főleg a traktorgyárban, mások az

építkezésen. A gyenge koszt miatt hamar legyengültünk, a hasmenés majdnem állandó jellegű volt. Őszre az emberek egy része kórházakba került. Télen fűtés nem volt a barakkban. Novemberben kaptunk egy szalmazsákot és egy pokrócot. Tizenhét fokos hidegig a munkába ki kellett menni, sokan meghültek, betegek lettek, és még akkor télen meghaltak. 1946 nyarán is sok betegség ért bennünket, sárgaság, malária, hasmenés. Nem bírtuk a gyenge táplálékot, sokan elvizesedtek, legyengültek, másokon csak a csont és a bőr volt. Akik az építkezésen dolgoztak, összeszedték a kukák-ból a szemétbe dobott krumplihajat és más hulladékot. Nyersen ettük a répát, káposztát, zöld paradicsomot. Voltak olyanok, akik makkot hoztak, és azt is megették, mint a disznók. Ezekből a szemétből összeszedett táplálékokból jöttek a betegségek. Hiába tiltották az oroszok, nem ért semmit. A nagy dohányosok eladták a kenyér- és cukorporciójukat. Inkább nem ettek, csak dohányjuk legyen. Ott is maradt nagy részük.

A kórház egy barakkból állt, mindig tele betegekkel. Gyógyszer sem volt, mikor beállt egy-egy járvány, úgy hullott az ember, mint a légy. 1946 végén már csak fele volt meg azoknak, akik egyszerre mentünk, főleg a pestiek és Pest környékiek nem bírták ezt az életet. Mi erdélyiek meg voltunk szokva a nyomorúsággal, és jobban bírtuk. Annyi volt a poloska, hogy éjszaka nem bírtunk aludni tőlük. Később azt is kiirtották...

(Három oldal hiányzik a füzetből.)

1947-ben valamelyest javult a helyzetünk. Már csak azok maradtunk, akiknek a szervezete jobban bírta. Akik legyengültek, azokat elvitték tőlünk. Az a hír járta, hogy mennek haza. Sokan nem ettek, hogy legyengüljenek, abban a reményben, hogy hamarabb hazamehetnek. Ez sem sikerült mindenkinek. 1948 nyarán hallottuk, engedik haza a foglyokat s az oroszok is nagyon biztattak. Nagyon örültünk és már csak egészségünkre kellett vigyázzunk. Ősz felé kezdték összeírni, hogy ki hova való. Akik Romániából jöttünk, azokat

külön írták, külön lágerbe gyűjtötték. Persze nyugtalanok voltunk, annyi hazugság után már nem hittünk nekik. Szeptember végén a mi lágerünkből is elvittek egy transzportot. Főleg magyarországiakat. Október első napjaiban egy este későn sorakozó. Mindenkinék felolvasták a nevét, és azt mondták, akinek olvasták a nevét, készüljön, holnap megy haza. Egy falumbelivel voltam, Boda Samuval. Másnap reggel mindenki kapott egy salopétát, inget, gatyát, törülközőt, de a nadrágszíjunkt elvették. Nótaszóval indultunk el a kapun kívül, egész katonásan az állomásra, az oroszok csak úgy bámultak.

– Haza, haza! – zakatolta a mozdony kereke, nekünk pedig tele volt a szívünk, lelkünk boldogsággal. Megérkeztünk Foksányba, ugyanabba a lágerbe, ahonnan kivittek. Tíz napig ültünk megfigyelés alatt, s aztán kaptunk kétszáz lej útravalót és egy vonatjegyet, na meg egy igazolást, hogy a fogságból jövünk. Vásároltunk kevés ennivalót az útra, és lementünk az állomásra. Éjfél tájt indult a vonataink hazafelé. Apahidán vonatot váltottam, és másnap tizenegy óra körül Zsibora érkeztem. Onnan már csak egy tyúklépés volt hazáig.

Csütörtöki nap lévén és vasárnap, elindultam a városba, hátha találok ismerőst. Sajnos, nem láttam senkit. Négy órakor indult a vonatom tovább. Egy román fiú mellém szegődött, s halkán azt súgta:

– Vigyázz, mit beszélsz, ha nem akarsz visszamenni! Én egy hete jöttem haza.

Amikor felérkeztem a domb peremére, ahonnan beláttam az egész falut, a nap éppen akkor hagyta el a látóhatárt. Bíborfényesen sugárzott, mint egy tükör, s ebben a tükörben láttam magam sápadtan. A szívem a torkomban lüktetett. Leültem néhány percre és imádkoztam. Istenem, aki fenn vagy a magasságos mennyekben, köszönöm neked, hogy sok szenvedés után visszahoztál ebbe a faluba, ahol születtem. Ötvenhat hónapja mentem el a háborúba azzal a reménnyel, hogy te velem leszel. Jó Istenem, köszönöm, jó Atyám

velem voltál azokban a nehéz órákban, amikor a fejem felet gránátok robbantak, s a géppuskagolyó a fülem mellett sivített. Köszönöm Atyám, hogy a kórházban is velem voltál, mikor sebesülten feküdtem ezer idegenben, nem volt senkim, csak Te, jó Istenem. Jó Atyám, légy velem ebben az órában is, amikor nemsokára keblemre ölelhetem az én drága jó anyámat, aki annyi sok könnyet hullatott értem, és a drága feleségemet, aki hűséges maradt hozzám ezekben a nehéz időkben is. Jó Atyám, köszönöm neked, hogy megtartottad az egyetlen kisfiamat, akit egyéves kora óta nem láttam. Legyen áldott a szent neved, mindörökké. Ámen. 1948. október 21.

Most úgy éreztem, új szakasz kezdődik az életemben. Még ültem egy darabig a domb tetején, és néztem a falut. Istenem, hogy megváltozott minden. Eltűnt a halastó s mellőle az a kis erdő a hatalmas évszázados fákkal, a gyönyörű gesztenyefák, a szép diófák, magas fenyők s a hatalmas tölgyek. A kastélyhoz vezető út is csupasz volt, minden tönkre volt téve, pedig itt még háború sem dúlt. Mindent az emberek tették tönkre. Nem a bárót sajnáltam én, hanem azt a gyönyörű tájat, ami itt volt a falu ezen részén. Később megtudtam, azért vágták ki az emberek, mert telkeket osztottak a nincsteleneknek.

Lassan már a nap is eltűnt a látóhatárról, kezdett szürkülni. Elindultam be a faluba. A szívem a torokban lüktetett. Most jön az a pillanat, amikor viszontlátom azokat, akik annyi éven keresztül vártak haza. A véletlen úgy hozta, hogy elsőnek éppen az egyik jó barátommal találkoztam. Örömben majdnem táncra perdültünk. Ő is tudta, mi a háború, mert volt kint a fronton, csak hogy neki sikerült megszabadulni a fogságtól. Egymást megölelve mentünk a faluba. Akkor azt mondta a barátom:

– A te feleséged éppen itt van a magtárban búzát pácolni, mert holnap apósoddal megy vetni a keresztúri oldalra.

Én kérdezősködtem, kik jöttek haza fogságból. Ő mondta, hogy Marci bátyám már a múlt esztendőben hazajött, Moszkva mellől. Hazajött Goré Feri, Kalapács Miklós és Golyó Feri is. Ezek csúfnevek, mert így ismerjük egymást a faluban.

– Hazajött János sógorod is, meg akik Nyugaton voltak, mind egytől egyig.

Amikor már közeledtünk a magtárhoz, azt mondja a barátom:

– Te állj meg itt. Meglepem a feleségedet!

Úgy is történt. Amikor megmondta a feleségemnek, hogy itt vagyok, szalad az élembe, s azt az örömet s boldogságot nem lehet leírni. Futótűzként terjedt el a faluban, hogy hazajöttem. Tíz perc sem telt belé, egy szőke hajú kisfiú szaladt nagy lihegve és egyenesen az anyja szoknyája mellé bűjt.

– Na, itt a fiad! – szólt a feleségem.

Nekem a szememből egy könnycsepp hullt a földre. Hívtam magamhoz, de nem akart jönni. Félt tőlem, mert elég csintalan volt, s az anyja mindig azzal ijesztgette: „Ha majd megjön apád, ad az neked.” De azért lassan megbarátkozott. Amikor elmentem, egyéves volt, most öt és fél éves. Újra elszaladt s vitte a hírt, hogy: „Hazajött az apám.” Aztán elindultunk hazafelé. Útközben ismerősök jöttek köszönni, mindenki örült, hogy hazajöttem. Bementünk apósomékhöz, akiket sírva találtam. Sírárták a fiúkat, aki hazajött ugyan az angol fogságból, de egy év után itthon halt meg agyhártyagyulladásban huszonnégy éves korában. Hazafelé menet már jött a drága jó anyám élembe, s amikor meglátott, a földre hasalt és megcsókolta a földet, ezt a drága anyaföldet. Nincs is több olyan hely a világon, mint ez a föld, ahol születted. Azt nem lehet elfelejteni. Mindig visszavágyol, mint az a nemzeti imámban is benne van: „Áldjon vagy verjen sors keze, / Itt élned s halnod kell.”

Na, későre járt az idő, amikor hazaérkeztünk. Feleségem jó vacsorát készített, hogy mit, arra már nem em-

lékszem, de azt tudom, hogy málékenyér volt, de az olyan jóízű, hogy nem győztem belőle eleget enni. Ki voltam éhezve a sok káposzta- meg uborkalevestől, el voltam vizesedve, a feleségem azt hitte, milyen kövér vagyok. Tele voltam vízzel, az arcom, a mellem, a lábam. Kellett két-három hónap, amíg a víz eltűnt belőlem. A kisfiam is megbarátkozott velem, az ölembe vettem, és meséltem neki, hol jártam, hogy milyen csúnya dolog a háború, és abban az átkozott fogságban mennyit kellett szenvedni.

Reggel az első dolgom az volt, hogy szétnézzek a kis portámon. Mindent szép rendben találtam, mert a feleségem nagyon ügyes asszony volt, mindent rendben tartott. Mondta, hogy ne aggódjam, télire meglesz minden szükséges eledelünk. Volt egy jó kövér disznója is. Szóval minden volt, ami kellett egy házhoz. Felkerestem az anyámat és húgomat. Nekik is elmeséltem, hol is jártam. Úgy láttam, hogy anyám nagyon boldog volt. Megismerkedtem a sógorommal is, mert időközben a kishúgom férjhez ment. Marci bátyámhoz mentem aztán, aki szintén elmesélte a fogságát. Fakitermelésnél dolgozott Moszkva mellett egy erdőben.

Otthon kérdezősködtem, hogy a bárónak azt a sok száz hold földjét felosztották, hát neked nem adtak bár egy fél holdat? Azt mondja a feleségem:

– Dehogynem, adtak egy holdat. Egy évig használtam is, akkor elvették tőlem, mert azt mondta a drága jó barátod, aki benne volt a földosztó bizottságban: „Adjon az apja, van neki elég.”

Így aztán adott apósom négy hold földet, két szántót, egy kaszálót és egy legelőt. Még nekem is volt másfél hold, úgyhogy most már volt földünk.

Az új rendszer átszámolta hektárra, s lett két hektár és negyven ár, ami nem is lett volna baj, de azonnal rátették a kótát. Húst, búzát, málét, paszulyt, napraforgót. Ezen nem csodálkoztam, mert Oroszországnak akkora gyomra van, hogy belefér a fél világ.

Egész télen nagyon boldogok voltunk. Nem is igen dol-

goztam semmit. Elmentem a paphoz, és kértem néhány könyvet: Julianus barátot, Vérrózsák a havon, A janic-sárok végnapjai, Az utolsó mohikán, Az Egri csillagok, A láthatatlan ember, Az aranyember, Ábel a rengetegben, A kőszívű ember fiai, meg még sok-sok más könyvet. Olvastam a magyar történelmet a honfoglalástól egészen Horthyig, nagy királyokról: Szent István, Szent László, Nagy Lajos, Mátyás király és így tovább sok-sok mindent egész télen. Végigolvastam a Bibliát az utolsó szóig.

Volt mindenünk, csak éppen pénzünk nem. Ha már föld van, ehhez kellene fogat is, tehát, szekér, eke, borona, de miből? Mondtam a feleségemnek, hogy elmegyek valamerre dolgozni, de erről hallani sem akart. Így kínlódtunk egy egész esztendeig. Aztán megkezdődött Bikázon a nagy vízi erőmű. Jött egy delegátus, aki embereket toborzott. Összeálltunk egy egész csoport, elmentünk oda dolgozni. Minden két hétben vittek és hoztak haza bennünket. Így aztán vettem tehenet, szekeret és nekifogtam gazdálkodni. Úgy 53-54-ben már egész szép kis gazdaságom volt, de akkor elkezdtek a kollektívet szervezni. A magyar nőszövetségtől minden héten jöttek az aktivisták, s próbálták az embereket rábeszélni, hogy mennyivel jobb lesz, ha szövetkeznek. De az emberek nem akartak sehogy sem. A beszolgáltatást minden évben emelték, a nagyobb gazdáktól már a cséplőgépnél elvették a búzát, nem hagytak csak vetőmagot. De azt is kiszabták, hogy mennyit kell vessen. Az emberek szorgalmasan dolgoztak, s mentől több beszolgáltatást tettek rajaik, annál többet termeltek. A cséplőtulajdonost elvitték a Duna-kanálishoz dolgozni, s a cséplőgépet valaki felgyújtotta, soha nem tudódott ki, ki volt a tettes.

Ha jól emlékszem, 1959-ben már annyira szorítottak bennünket, hogy még a rajontól is kijártak, meg a rajon elnöke is kijött. Minden este hívták az embereket a kastélyba és próbálták meggyőzni. A végén, ha jól emlékszem, csak megalakult a kollektív egy néhány

emberrel. Akkor meg kicserélték és elvették a legjobb földeket. Aztán már könnyebben ment, belátták az emberek, hogy előbb-utóbb úgyis oda kell adni a földet. 1960-ban végleg megalakult a kollektív gazdaság. Én amikor leadtam a földet, azt mondtam a feleségemnek, hogy én itt nem maradok, megyek a városba dolgozni. Iparosember vagyok, s nem bírom a kaszát s a kapát. Így aztán 1959 júniusában leszerződtem Zilahra az akkori Vörös Csillag nevű vállalathoz.

1949. november 25-én megszületett Kati nevű lányom. Most már ő is tizenegy éves volt, s negyedmagammal voltam, föld nincs, miből tartsam el a családomat. A fiamat a hetedik osztályban beadtam Zilahra a Wesselényi gimnáziumba. A felvételije sikerült, de hely nélkül, mert addig volt három vagy négy osztály a nyolcadikban, és most nem maradt csak egy osztály. Így aztán annyi volt a városi gyermek, hogy a falusit kiszorították. Jártam én fűhöz-fához, hogy maradjon a fiam itt, ne vigyem máshová. Végre az igazgatóhoz kerültem, s tanácsot kértem, mit tegyek, hova vigyem a gyermeket. Az igazgató azt kérdezte tőlem, hogy mi vagyok én, mert azt látja, hogy sem paraszt sem úr nem vagyok. Én mondtam, kőműves vagyok.

– Tudja mit, hozzon egy igazolást, hogy hol dolgozik, mert nálunk így van: első a párttagok, második a tanárok, aztán jönnek a munkások gyermekei.

Vittem egy igazolást a munkahelyről.

– A gyermek itt marad – mondta az igazgató. – Megismétli a hetedik osztályt, de nem fog szerepelni a naplóban. Én ismerem a gyermeket, tudom, hogy jó tanuló.

Az igazgató becsületes ember volt, s a következő évben a fiának sikerült a felvételije. A feleségemnek azt mondtam, költözzünk be a városba, de ő hallani sem akart róla. Fél évig gyalog jártam tizenkét kilométert este, reggel, de soha sem késtem el a munkából. Nagyon ki voltam merülve, jött a tél is, a rossz idők. Akkor a feleségem azt mondta:

– Keress lakást Zilahon! Most már megyek veled.

Igen ám, de abban az időben nagyon nehezen lehetett lakáshoz jutni. Volt anyósomnak egy testvére, aki magában élt, és annak volt egy kétszobás lakása, de gyenge állapotban, s abban is az egyik szobában lakó volt, s nem tudtuk kitenni. Ekkor mondta a nagybácsi, hogy „itt van ez a rozoga istálló, falazzál el egy kicsi helyet, ahova egy ágy és egy szekrény elfér, majd én beköltözök oda, ti pedig a helyemre”. Így is történt. Megcsináltam a bátyámnak a kis szobát. Ezután jött a másik baj, mivel a város zárolva volt, nem adtak beköltözési engedélyt, hacsak családba nem fogadott valaki. Én a bácsival csináltam szerződést, hogy elgondozzuk, mert neki nem volt családja, és a lakást nekünk hagyja. 1960. január 3-án beköltöztünk, de a szoba olyan kicsi volt, alig fért el egy ágy, szekrény, sezlön s egy asztal. Az ajtó a szabadba nyílt, s az ablakok is rosszak voltak, mindent rendbe kellett szedjek. Újabb meglepetés jött, mert amikor az iskolában megtudták, hogy beköltöztünk, a fiamat kitették az internátusból, azt sem tudtam, mitévő legyek. A lány már nagyocska volt, együtt nem alhattak. Volt egy kicsi pince, az előtt egy folyosó, olyan másfél méter széles, három méter hosszú. Azt rendbetettem és oda betettünk egy priccset s egy asztalt. Ott lakott egy évig a fiam, akkor elment egyetemre. Így nyomorogtunk négy esztendeig. 1963-ban vettem egy üres telket az Oncsa-telepen, és felépítettem azt a házat, ahol most is lakom. 1964-ben odaköltöztünk. Tíz esztendeig nagyon boldogok voltunk. Sajnos 1974-ben szívrohamban meghalt a drága feleségem. Percek alatt vége lett. Nyolc évig itt laktak a lányomé, akkor ők is elköltöztek tömbházba, a Nagy utcába. Azóta magam bírom a várat.

A Vörös Csillag vállalat elég nagyon terjeszkedett, Bánhidi volt az igazgató, nagyon jó szervező ember. Azt hiszem, a hatvanas években ez volt a legerősebb vállalat. A kollektivizálás után sok fiatal kereste meg a kenyerét itt. Az idősebb emberekről is gondoskodott, dolgoztak pár évet, hogy kapjanak egy kis nyugdíjat.

Bánhidi azt mondta, mindenkinek kell egy darab kenyér.

1967-ben a tartománytól kapott a vállalat egy megrendelést, hogy építsen egy csapgyárat. Ennek kivitelezése komoly munka volt, nagy szakértelmet követelt. Ezt már új technológiával kellett építeni. Abban az esztendőben a mesterünk elment nyugdíjba. Az igazgató magához hívatott, és azt mondta, vállaljam el a munka vezetését. Én vonakodtam, hogy nekem nincs meg a végzettségem, ő nem tágított, ne törődjek vele, vállaljam el, ne mondják, hogy tehetetlen vagyok. És én elvállaltam.

Ettől a perctől volt gondom elég, rám bízta az egész építkezést, volt vagy harminc emberem, később volt még száz is. Mindent kézi erővel csináltunk, nem voltak gépeink. Kezembe nyomtak egy csomó rajzot és dossziét. Nem tudta senki, hogy nekem csak két osztályom van. Nem is vették észre soha. Nekifogtam tanulmányozni a rajzokat, és nem követtem el semmi hibát, mindent pontosan végrehajtottam. Hetente jöttek az ellenőrök a megyétől. A mérnökök úgy beszéltek velem, mintha én lettem volna a főmérnök, de vigyáztam is nagyon, minden pontos legyen. 1968-ban leváltották Bánhidit, s jött egy Stan nevezetű igazgató, aki addig főkönyvelő volt, nem értett az építéshez. Felmentem hozzá, hogy váltson le, mert nekem nagyon nehéz, én egy mérnököt helyettesítek. Azt felelte, ha másoknak jó voltál, nekem is jó vagy, meg is bízott nagyon bennem. Folytattam, a munkát. A megyétől állandóan jöttek, meg volt szabva, hogy mikorra legyen kész a félgyár. A megyei ellenőr egy Florea nevű mérnök, aki később igazgatója is lett a vállalatnak, és most az Ipele (faipari vállalat – a közlő meg.) igazgatója. Egy héten kétszer is lejött, s nagyon sürgette a munkát, mert ő volt érte a felelős. Biztatott, hogy igyekezzünk, mert jövőre hozzá kell kezdeni egy új szeggyárhoz. Mondhatom, határidőre elkészült az épület. Következő esztendőben hozzáfogtunk a másik épülethez. Azt is rám bíz-

ták. Akkor ismét elmentem az igazgatóhoz, és azt mondtam, vagy adnak segítséget, vagy hagyok mindent, és megyek dolgozni. Így kaptam egy anyagbeszerzőt és egy gyakorló mérnököt, akivel még több bajom volt, mert az nem segített semmit. Ha panaszkodtam, azt mondták, hogy ott a mérnök és parancsoljak neki.

Tizenkilenc évet dolgoztam a vállalatnál, tíz évig munkavezető voltam. Sok ember megfordult a kezem alatt, senkinek rosszat nem tettem, akin lehetett segítetttem. A munkahelyen én voltam a mindenes, nagyon megbízott bennem a vezetőség. Tíz év alatt baleset soha nem volt, és nem tévesztettem el a rajzot, az anyagot nem pazaroltam, az építőtelepen mindig rend volt. Őt igazgatót szolgáltam és mind az öt szeretett és megbecsült (Bánhidi, Stan, Marincea, Florea és Berceanu). 1977-ben mentem nyugdíjba. Berceanu volt az igazgató, még akkor sem akart elengedni, egy aragázbutiliát kaptam tőle. Tovább már nem bírtam idegileg, nagyon ki voltam merülve, drága feleségem halála nagyon megviselt.

Ezt a történetet csak azért írtam, mert megtörtént és sok fiatal okulhatna belőle. Kis ember is sokra viheti, ha becsületes, szorgalmas, kitartó, engedelmes, nem haszonleső s nem részeges. Legyen bölcs, mindig jól gondolja meg mit cselekszik, s azt se felejtse el, honnan jött.

Itt elmondok egy mesét. Volt egyszer egy úr, akinek több szolgálja volt, de egyet különösen szeretett a gazda. Ennek a szolgának volt egy ládikója, abban rejtette el a szűrét, amikor beállt szolgának. Ő elég gyakran belenézett a ládikóba. A többi szolgál irigyek voltak, hogy János ki tudja mit rejteget a ládikóban, s beáruzták a gazdának. Hívatta a gazda Jánost. Mondd meg nekem, János, mit rejtegetsz abban a ládikóban. A szolgál így felelt: Uram, én amikor idejöttem, abba a ládikóba rejtettem el a szűrőmet és azért nézem meg mindig, hogy el ne felejtsem, honnan jöttem.

Bizony, bizony a mi világunkban nagyon sokan bele

kellene nézzenek abba a kis ládikóba, mert elfelejtették hogy honnan jöttek, s ki volt az anyjuk, apjuk. Bizony soknak hasonlít a sorsa az én sorsomhoz, még akkor is, ha szolgabíró vagy főtanácsos.

Zilah, 1995. április 27.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A könyv szerkesztője: Demény Péter

Műszaki szerkesztő: Géczi János

Kiadói ívek száma: 7,212

Nyomdai ívek száma: 10,8

A megjelenés éve: 1998

Nyomdai előkészítés: Kritérium Műhely

és Complex Kft., Kolozsvár

A borítót az Idea Print készítette